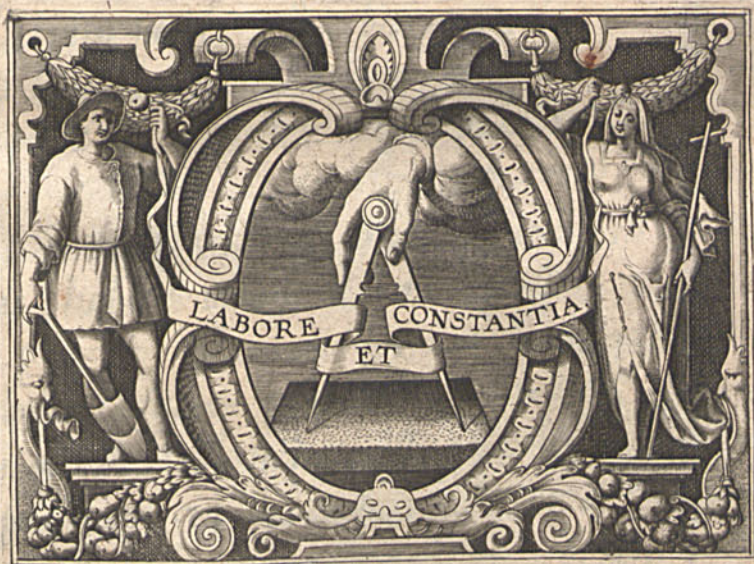

I V S T I L I P S I
D E
A M P H I T H E A T R O
L I B E R.

*In quo forma ipsa Loci expressa,
& ratio spectandi.*

Cum æneis figuris.

OMNIA AVCTIORA VEL MELIORA.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.

CLD. ICD. IV.

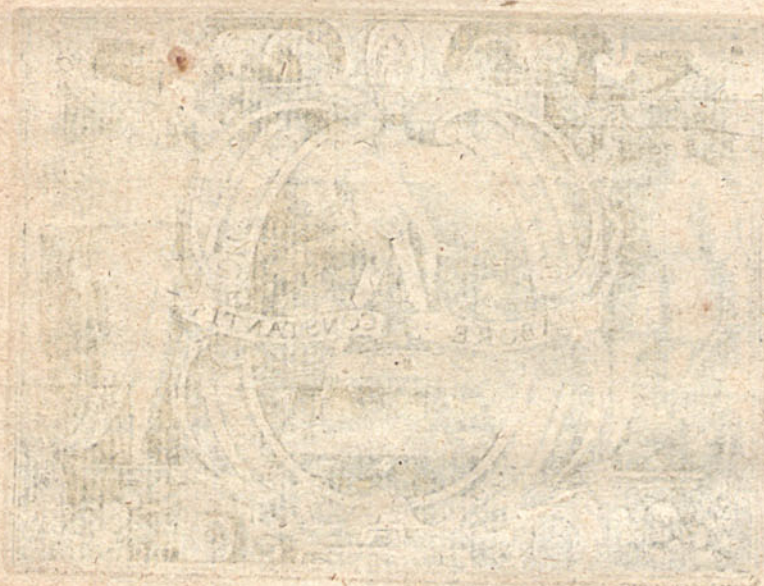
Cum Privilegiis Cæsareo & Regio.

IVS TI LIPSI
D E
AMPHITHEATRO
LIBER

In quo primum per Iohannem
G. vicius

Cum arceis figuris

OMNIA ANCTIORA REA MELLIO

ANTVERPIA

EX OFFICINA FLAMMIA

Apollonius Moximus

cl. Jacin

Cum Privilegio Regio

AD LECTOREM.

V M uniuersam rem Spectaculo-
 rum veterum illustrare statuissem,
 Muneris inquam utriusque, tum
 Circi, & Scana; atque ad eam cogi-
 tationem parata mihi iam materia
 omnis & seges esset: valde pro bono
 mihi visum, imò necessario, de Locis ipsis eorumq; for-
 mæ quadam prædici. Nam cum ratio tota ludorum in-
 nexa iis & apta sit: fit omnino, ut qui illa non capiat,
 istos parum firmiter teneat, & caligans hesitanq; ne-
 sciat, etiam quæ scire se arbitratur. Itaque cum libros
 meos De Gladiatoribus iam emissem, non sine cauea
 Senatoria & Equestris aliquo plausu; illos De Vena-
 tione in manibus haberem & perpolirem: hoc quod vi-
 des, De Amphitheatro, prius contexui: in quo imago,
 facies, habitus omnis Arena expressus, quæ stilo meo,
 quæ penicillo. Nam nec formas & imagines operum
 neglexi. et si fateor, maiorem me rationem rituum du-
 xisse, quàm Architecturæ. Illis enim hæc nostra seruiunt
 & pralucet, ut illos censemus scriptoribus præcis. Ta-
 men nec Architectura spreta à me prorsus, quatenus ea
 quidem ad voluptatem aliquid conferre videretur,
 siue admirationem. Sed quidquid hoc est operæ, feria-
 tum id mihi & verè ludicrum fuisse, non nego. Vix
 enim duodecim dierum tota ista scriptio & meditatio
 est: quos lege ac more sepositos à seriis publicisq; Lectio-
 nibus, transferre mihi visum ad hanc curam. Nec ad-

4
firmatione aliâ res eget. ipsum syntagma ostendet, non
eâ curâ ac cultu fortasse, quo quadam è meis. Sed quid
opus, aut nervos in remissionibus intendere? aut seriò
tractare ludos? Mihi (licet Invidia audiente & ge-
mente hoc dicam) non ista, non alia ex Antiquitate
tractare nimis arduum: ad qua explicanda otium for-
tasse aut voluntas deesse mihi poterit, vix facultas.
Nec placeant sibi nimis, qui nescio quid tale adnotant
& decerpunt per partes. Sed me amor aliùs studij iam
incendit, & acri quodam thyrso pectus mihi percussit
alta illa Diva. Sapientiam intellego: cuius meracos pu-
rosq; fontes nunquam erit ut nimis misceam aut di-
luam mitioribus istis succis. Adhibebo tamen: sed ut
lusum, non ut curam; ut accessionem, non ut opus.
Quem eundem animum in his talibus, mi Lector, ex
animo tibi opto. Saluè.

L. LIPS I

I. L I P S I
DE AMPHITHEATRO
L I B R I

C A P V T P R I M V M.

*Dialogi occasio. Florentij laus. Urbs diruta, non diruta:
& splendida eius ruina.*

V M Romæ adolescens admodum agerem, lustrandæ & noscendæ inprimis antiquitatis: familiaritas mihi fuit sanè utilis cum Nicolao ^{Nic. Florentij laus.} Florentio, populari nostro: viro, à quo elo-
gium hoc Veritas numquam spernet, veræ modestiæ & doctrinæ. Sed illa, in eo statim & aspectu ipso elucebat; hæc, secreta magis & recondita, nec eruenda nisi in consuetudine aliquâ & usu. Vt gemmarum la-
pidumque arcanæ vires, non nisi attritu & experiendo appa- ^{Doctrina vera, non iactantia.} rent: sic in plerisque vera eruditio, quæ interiori animo insita, foras non spectat aut pendet. Alienus enim uerò hic noster ab omni ambitione siue typho, Batauâ quadam simplicitate agebat: quique scire ipse, quàm sciri; nosse multa, quàm à multis nosci præoptabat. Sed cum primis illi studium & scientia locorum, monumentorumque veterum: quæ curiosè iam aliquot annos lustrabat, indagabat: acri quodam & directo iudicio, noua cum priscis, prisca cum illis componens. Haud temerè illum fugiebat, quid, non dicam in quaque parte Urbis, sed Italiæ, eximium fuisset: & ex leuibus quibusdam errantibusque vestigiis, mirum quàm sagaciter perueniebat ad cubilia ipsa rerum. Cum hoc igitur viro & sermo mihi tunc creber, nec infrequens ambulatio fuit: cum studio quodam Antiquitatis incensus (cuius amor, ut, cum Pindaro dicam, pupugerat mihi mentem) sæpe & peterem, & promerem aliquid, ex hoc thesauro. Quod ipsum accidit die quodam æstiuo pomeridiano, cum ego eum statim à prandio (vnà enim fueramus) manu

*Sol Romanus
noxius
insuetus.*

**Amphi-
theatro Ti-
ti.*

*Roma sa-
pius euer-
sa, non perit.*

**id est,
Mars.*

*Tacita
quodam
maiestas
ruinarum.*

*Amphi-
theatri se-
miruta
moles.*

prendens, Imusne? inquam. Quò iam? inquit ille. Solemni nostro more, inquam, per colles istos ambulatum. Ille paullo adductior, At solem hunc non vides Lipsi? inquit. quem scire debes peregrino capiti Romæ non amicum. Ego cum risu, De sole securus es, meâ quidem causâ, inquam. Vetus ego illi alumnus, nec quidquam metuo à meo Phœbo. Ita mox sumptis palliis exiimus, & præter Vipsanij Pantheon transgressi, collem Capitolinum ascendimus, descendimus: tandemque per Forum Rom. & Titi arcum sue fornicem euntes, haud procul stetimus à Principis eius* mole. Pedem enim hîc fixit Florentius, Et visne Lipsi, inquit, dispersa in hoc campo ossa paullisper legamus magnæ matris? Romam dico. cuius reliquias & velut cineres adhuc vides, etsi crematæ non vno busto, eversæ non vno fato. Tres ad pulcherrimum hoc mundi opus evertendum dij conspirarunt, Cronus, Vulcanus, & * pater ipse gentis.

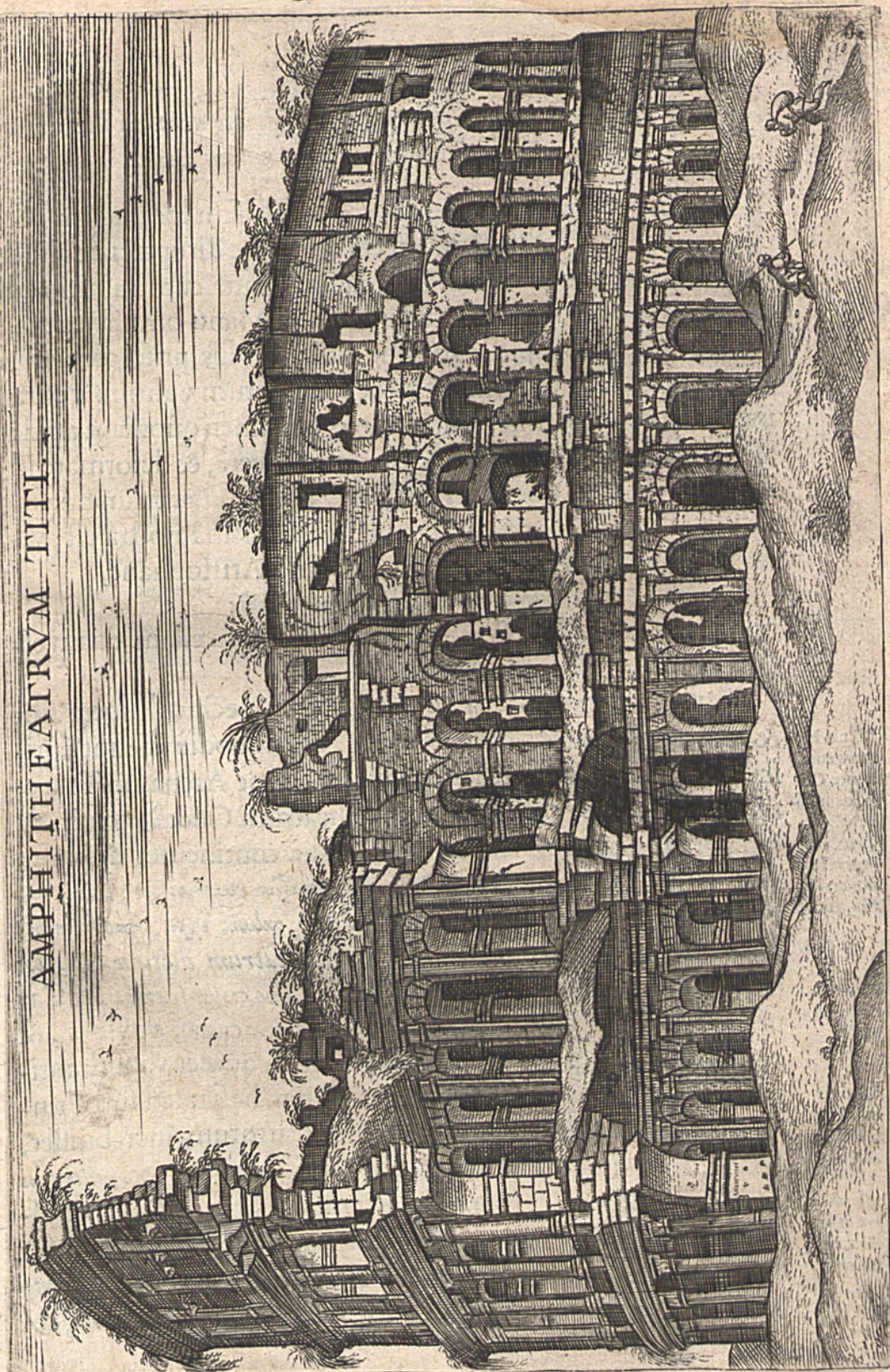
Non tamen amorum series, non flamma, nec ensis

Æternum potuit hoc abolere decus.

vt antiquus quispiam poëta verè ait. Scilicet hæc ipsa ruit & cæsa spirant etiam Romam veterem, & velut scintillas emittunt prisci splendoris. Ex parietinis ecce isti, & ex lapidibus, imago statim animo oboritur urbis, quæ vna fuit ab omni ævo, vna erit. Sed iam distinctius lustremus. Viden' tu collem illum ad læuam? Esquiliæ sunt. Radices eius? ibi Carinæ. paullo longius, Thermæ Titi. Hîc, Vicus sceleratus. Et cum diceret ille sedulo atque indicaret; ego in aliâ cogitatione defixus, oculos & mentem omnem habebam in ædificio, quod exaduersum erat. Itaque latus mihi tetigit, & Itane aliud agis? inquit. Ignosce, inquam. Inuitos oculos meos traxit, & velut fascinauit, eximia illa moles. Et dic sodes, cuius hoc opus? quando? quâ fini? quâ olim formâ? Florentius renidens, Næ tu multa simul & semel petis, inquit. ac vereor, cum Plautino illo Sycophantâ, ne face & viatico nobis opus sit, ad tam longæ narrationis iter. Tamen docebo te in parte. transi huc, & propius lustra.

CAPVT

AMPHITHEATRUM TITII

CAPVT II.

Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius quæsitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.

IAM intrauimus; & videmus ecce confusam loci faciem, & formam verè informem. Lacera omnia & dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra & cadauer. Itaque cum suspirio ad Florentium, Heu quæ ista res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut collapsa æuo: sine articulis vllis prisci corporis, sine membris. & quis mihi eruet ex istis verum vultum? Periti, inquit Florentius. inter quos non ego: tamen quoniam auidè aues, lineas tibi eius operis videor posse ducere, & deformare id in parte. Adiuvā hoc, Florenti, inquam ego, per tuam fidem. Certè si vllum opus dignum memoriā & notitiā nostrā est; videtur istud. Nec erras, inquit. Itaque cum Aristophane,

*A capite
adusque
calcē cun-
cta edisse-
ram.

* Εκ τῆ κεφαλῆς εἰς τὴν κατὰ πόδας οὐρανὸν ἐπέω:

quod sciuerō quidem ego, poteroquē. Nam quædam etiam esse, in quibus hæreo & caligo, non nego.

*Quia Ne-
ronis cum
capite Co-
llossus in vi-
cinia.

Trina no-
mina eius
Indicis loci.

*LXXIIII.

Vastum igitur hoc omne quod vides, spectaculi locus fuit & ludicræ voluptatis. * Colossæum, vt scis hodiè dicunt: prisci Amphitheatrum, & sæpe Caueam, sæpe Arenam. Tria enim hæc nomina reperio. Amphitheatrum Græcâ voce ideò, quia gradus circùm vndique, & sedilia continenter disposita ambibant in orbem. Dio * Cassius: Θέατρον κυκλικόν, ὃ καὶ Ἀμ-

Cauea à
cauo dicta
prisci.

* Et vix
aliter apud
Ciceronem
ac veteres.

At nouis
pro ipso
Amphi-
theatro.

φιδίατρον, ἐν τῷ περὶ πανταρχοφάνειον ἀνδρῶν οὐλοῦντος ἔχον, προσεφέρθη:
Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum est, ex eo, quòd sedes vndique in orbem habeat, sine vllâ scenâ. At Cauea Latinis; ab interiore hac parte quæ concaua, vt vides, & capaci quodam profundo. Quod nomen quidem apud antiquos (liberâ repub. dico) in theatris ferè hæsît: sed sub Principibus, cùm gratia & vsus Amphitheatrorum increbuisse, bono iure migravit ad ista. Ammianus libro XXIX. Alter in Amphitheatrali caueâ, cùm adfuturus spectaculis introiret. Tertulianus contra Marcionem: Quid? non in omnem libidinem ebullis? non frequentas solemnes voluptates Circi furentis, & Caueæ senientis, &

tis, & Scenæ lasciuientis? Vbi cū scēuitiam Caueæ adtribuat, clarum est intellegi de Amphitheatro. Saluianus pariter: *Quidquid immoderationis in Circo, quidquid furoris in Caueis.* Iulius Firmicus: *Nati sub sidere Caniculæ, erunt venatores, arenarij, parabolarij, & qui sub conspectu populi, in Caueis, cum feris pugnent.*

Prudentius:

*Quid puluis Caueæ semper * funebris, & illa*

Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?

* Funera
autem ad
Scenam
referri non
possunt.

Idem iterum de Virgine Vestæ quæ it ad Gladiatores spectandos:

Inde ad confessum Caueæ pudor almus, & expers

Sanguinis it pietas.

Appuleius item apertè: *Dies ecce muneri destinatus aderat, & ad conspectum Caueæ, prosequente populo, pompatico fauore deducor.*

Tertullianus (si recta lectio est) Caulam etiam in libello De Spectaculis dixit, nouè magis quàm impropriè: *Ceterum qualia illa sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit? credo Circo, & utrâq; Caulâ, & omni Stadio gratiora.* Vbi eâ voce includit etiam Theatrum, nisi si legendum *Caueâ*. Caula, pro
caueâ.

CAPVT III.

Arenæ nomine dictum eundem locum. idè quia sterni arenâ solitus.

Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

SED & Arenam dixere vulgò, scilicet quia is locus defabulari solet, & arenâ sterni in vsum pugne. Nam si lapide aut ruderato: in tam crebrâ effusione sanguinis, lubrico statim pauiamento, quæ ratio standi aut certandi? Arenam iniecere igitur, quæ bibula: & quam ipsam renouare & velut inarare etiam soliti per interualla ludorum. Martialis ostendit, de Leone subito efferato:

Nam duo de tenerâ iuuenilia corpora turbâ,

Sanguineam rastris quæ renouabat humum,

Sæuis & infelix furiali dente peremit.

Martia non vidit maius Arena nefas.

Quam per
pueros quos
dam, nosine
lusus spe-
cie, renoua-
bant.

Et credo quidem vulgariam arenam in sterni solitam: nisi quòd

B

quidam

*Arena à
lapide ab-
rasa.*

quidam rasuram lapidis albi destinarunt etiam huic rei, que-
sitâ gratiâ candoris. Plinius libro XXXVI. *Inuenere & alium
vsum eius lapidis, in ramentis quoque, Circum maximum sternendi,
ut sit in commendatione & candor.* Nec scio an ad hunc morem,
mentem & calamum Ouidius flexerit, cum de Gladiatorum
spectaculo scribit:

Altera tresque super rasâ celebrantur arenâ.

*E minio
etiam, aut
chrysocollâ.*

Rasam enim arenam ingerunt hîc consensu fidi & prisca libri,
nec causam adiectionis aliam facillè inuenio ab istâ. Nisi si Ra-
sa ideò, quia superficies illa æquabilis, tersa vento & velut rasa.
At Principes interdum, arene loco, instrauere minium aut chry-
socolam. Plinius: *Visumque est Neronis Principis spectaculis Are-
nam Circi chrysocollâ spargi, cum ipse concolori panno aurigaturus es-
set.* Suetonius de Caio: *Edidit & Circenses quosdam præcipuos,
minio & chrysocollâ constrato Circo.* Sed hæc monstrorum aliquot
dementia. quibus satis non fuit ostentare opes suas in spectacu-
lis: voluerunt & calcare. Ceterum Editorum vulgus contenti,
ut dixi, arenâ. Inde ea vox passim pro certamine Amphithea-
trali, proque ipso loco. Tacitus: *Spectacula gladiatorum idem ille
annus habuit, pari magnificentia ac priora: sed feminarum Senato-
rumque illustrium plures per Arenam sæditi sunt.* Iuuenalis:

*Arena pro
certamine
& loco.*

——— *& municipalis Arenæ*

Perpetui comites.

Suetonius: *Equestrem ordinem ut Scenæ Arenæque deuotum adfidue
proscidit.* Horatius:

Ne populum extremâ toties exoret Arenâ.

*Arenâ voce
& Circus
veniat?*

Capitolinus: *Multos qui secum in Arenâ pugnassent, se Prætores
videre.* In edicto Ædilium: *Qui ve in Arenam, depugnandi causâ,
ad bestias intromissus fuerit.* Sed nonne & Circus & Stadium, in-
quies, arenis strata? non & illa igitur in communionem ad-
missa huius vocis? Strata: sed non admissa. caue credas. quo-
tientsque Damnari in Arenam, Arenâ mitti, taliaque in Iuris-
consultis siue Historicis legis; cautè accipias de ferro tantum,
aut cultro. id est, Gladiatoribus, aut Venatione. & magis pro
istâ. Imperator quidem clarè discriminat ecce à Circo, lege

** Id est,
vtriusque
muneris.*

VIII. C. De repudiis: *Nec vllomodo uxorem expellet, nisi adul-
teram, vel Circensibus, vel Theatralibus, vel* Arenarum spectaculis se
prohi-*

prohibente gaudentem. In quo vsum quemdam sermonis obtinuisse potius, quàm rationem non infitebor. Ab hac stirpe Arenarij, qui in arenâ depugnant. Symmachus: *Dies muneris nostri tempori admouetur: cui largitas candidati sola non sufficit, si laetioribus Arenariis deferatur.* Arcadius Iurisconsultus: *Si ea rei conditio sit, vbi Arenarium testem, vel similem, admittere cogimur.* id est, Arenâ alterutrâ pollutum: ideoque infamem. Tertullianus: *Scenicos, Xysticos, Arenarios illos amentissimos, quibus viri animas, feminae autem illis etiam corpora sua substernunt.* Ita scribendus indubiè is locus: & significat pius & seuerus noster Censor, infanuisse in hoc genus hominum non vnam Faustina. Nimirum, vt poëta ait, -- *ferrum est quod amant*: Imò telum. Nec alia, quod sciam, loci huius nomina. Nam eiusdem Tertulliani illud inuolutum, libello de Spectaculis, cap. xii. emendatione verâ euoluo. Legunt vulgò: *Quid ego de horrido loco dicam quem nec periuria sustinent? Pluribus enim & asperioribus nominibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolium omnium demonum templum est.* Frustrâ quæras hæc nomina. Scribo igitur, & distinguo: *asperioribus numinibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolium. Omnium demonum templum est.*

*Arenarij
qui dicti.*

*Vulgò
scribunt,
viri ani-
mas, femi-
nis aut il-
lis.*

*Tertullia-
nus decla-
ratus.*

*Et corre-
ctus.*

CAPVT IIII.

Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratur. Diana imprimis. Ioui Latiari, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Macstatio ad eam stata vnius è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

QUOD vt tibi liqueat: non defugiam breuiter ea commemorare, quoniam id quoque ad lucem huius rei facit. Dedicabant imprimis locum & ludum hunc Dianæ. Tertullianus: *Martem & Dianam vtriusque ludi* (Gladiatorium & Venatorium designat) *præsides nouimus.* Cassiodorus, magis distinctè, sacra Dianæ Tauricæ. *Spectaculum, inquit, tantum fabricis clarum, sed actione terribilissimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum, quæ sanguinis effusione gaudebat.* Nec ab aliâ causâ, Dianam pro ipsâ Venatione amphitheatrali Martialis posuit:

Inter Cæsarea discrimina seua Diane.

*Diana, pro
ipsâ Vena-
tione am-
phitheatri-
ca.*

B 2

Sed

*Iupiter
Latiaris.*

Sed & Ioui sacrabant, siue Latiari, siue Stygio. De illo, Tertullianus Apologetico: *Ecce in illâ religiofissimâ Aeneadarum urbe est Iupiter quidam, quem ludis suis humano sanguine proluunt. Sed bestiariorum, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominum.* Idem scriptor, aduersus Gnosticos: *Sed enim Scytharum Dianam, Gallorum Mercurium, Afrorum Saturnum, victimâ humanâ placari apud sæculum licuit. Et Latio ad hodiernum Ioui mediâ in urbe humanus sanguis ingustatur.* Minutius Felix: *Jupiter cum Hammon dicitur, habet cornua: & cùm Capitolinus, tunc gerit fulmina: & cùm Latiaris, cruore perfunditur.* Stygium siue infernalem interpretari cum videtur Prudentius:

*Siue Sty-
gium.*

*Quid pulvis Caueæ semper funebris? & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?*

*Hæ sunt deliciae IOVIS INFERNALIS, in istis
Arbiter obscuri placidus requiescit Auerni.*

Et aram imò Diris in Amphitheatro positam agnoscere, quæ sanguine hoc perfusa.

* Ita distin-
guo & ca-
pio, non vt
munus La-
tiare appel-
let: sed vt
Ioui Latiari
fufum
sanguinem
in munere
velit.

*Macratio
horrenda,
nec Roma-
norû cultu
digna.*

*Tertullia-
ni correctio*

*Funditur humanus * Latiari, in munere sanguis;*

Confessusque ille spectantum soluit ad ARAM

PLVTONIS fera vota sui. quid sanctius ARA

Quæ bibit egestum per mystica tela cruorem?

Quinimò ex Minutio colligas, solemne quoddam ibi hominis sacrificium fuisse, velut ad committendos ludos. Ait: *Hodieque à Romanis Latiaris Iupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum est, mali & noxij hominis sanguine saginatur.* Mali, inquit, & noxij hominis. id est, Bestiarij. Itaque labor vt in Tertulliani loco, quem primitus adtuli, cum melioribus libris legam: *Sed bestiarij, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominis.* Sed præter hos deos, Saturnus etiam in partem venit huius tutelæ. Lactantius ita adferit, ex sententiâ Sinnij Capitonis: *Venationes & quæ vocantur Munera, Saturno adtributa sunt: ludi Scenici, Libero: Circenses, Neptuno.*

CAPVT

CAPVT V.

Quando prima Amphitheatra cœpere. videri serò irrepsisse: idque statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse. mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquiorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

DE impiâ vanitate, satis. ad locum describendum redeo: cuius primum ortum & quasi natalem diu quæsiui frustra. Non enim magis clarum, quando Amphitheatra hæc instituta, quàm quando Venatio ipsa. Quam posteriorem Gladiatioribus esse, & in Circi sede diu hæsisse: inducor non vanis* coniecturis. Nata tamen Amphitheatra, nisi fallor, haud diu ante tempora reip. desidentis: & quidem temporanea primum, & è ligno. Ita Curionem (illum Tribunicium dico, qui tuba belli ciuilis) ligneam molem extruxisse, quæ diducta, duo Theatra redderet; iterumque Amphitheatrum vnum, conducta, Plinius refert libro xxxvi. Et in Dione lego, Theatrum quoddam è ligno exstructum, corruisse cum multorum clade. Verba enim eius sic rescribam, libro xxxvi. Καί τι καὶ θεάτρων ὡρὸς πανήγυριν τινα ἐν ξύλων ὀκισθαιμύμενον ἀνεξέστη, καὶ ἀνδραγατοὶ παμπληθεὶς ἀπώλοντο, non vt vulgò, ἐν Σύρρον. ex quo interpretes nescio quid perplexi expedit siue impedit potius, *ad ludos de Syris*. Sanè valdè recepta & crebra, Spectacula hæc lignea. quod Vitruuius etiam suggerit, libro v. *Dicet aliquis fortè multa theatra Romæ facta quotannis, nec ullam rationem harum rerum in his fuisse. sed errabit in eo, quòd omnia Publica LIGNEA theatra tabulationes habent complures, quas necesse est sonare.* Et Cæsar ipse Iulius, iam Dictator, Amphitheatrum ligneum exstruxit in campo Martis: quod Dio Cassius adsignificare videtur fuisse inuenti noui. Libro xlii. πολλοὺς, inquit, ἐ παντοδαπὰς ἀγῶνας ἔδωκε, θεάτρων τε κωμηγαιῶν ἡμερώσας, ὃ καὶ ἀμφιθέατρον (ἐν τῷ περὶ πανταρχοῦ ἔδρας αἰὲς οὐκ ἔχον) προσέβλεπεν: *Multa & varia spectacula edidit, venatorio quodam theatro è lignis structo, quod & Amphitheatrum (ex eo, quòd undique sedilia in orbem habeat, sine scenâ) appellatum est.* Dixi ligneum, quia Dio verbo vititur ἡμερώσας: & quia postea memoria eius nulla. At sub Augusto, & Venatio valdè iam in-

Ortus Amphitheatrorum non liquidus.

* Quas promo lib. i. De Venat. Curionis versatilis moles.

Coniectura in Dione.

Lignea theatra & amphitheatra crebra. Iulius Cæsar exstruxit.

Augustus
fauor Ve-
nationi
cruenta.

Quot fe-
ras dederit
suis mune-
ribus.

* Anno vr-
bis D. CC-
xxv. Tauri
lapideum
Amphi-
theatrum.

Archæolo-
gi nostri hic
archæi.

Caligula
imperfectū
spectaculū.

Neronis itē
non diu-
turnum.

* Castrense
Amphi-
theatrum,
cuius ruine
hodie Ro-
mæ.

Correctus
leuiter Pli-
nius.

crebuit, & increuit eius dignitas. Siue vnà cum opibus augef-
cente luxu: siue potius, quia ipse ille Princeps valdè in hunc
ludum pronus. Victor de eo: *Quodque est lati vel amari animi,
oblectabatur omni genere spectaculorum*, PRAECIPVE FERARVM
incognitâ specie & infinito numero. Et ipse Augustus in lapide An-
cyrano tatetur, Venationes se dedisse, QVIBVS. CONFECTA.
SVNT. BESTIARVM. CIRCITER. TRIVM. MILIVM. ET.
QVINGENTA. Itaque statim Venationi tunc reperta propria &
mansura domus. Amphitheatrum * exstructum è lapide, Au-
gusti suasu, Statilij Tauri opibus & sumtu, in campo Martio.
De quo Dio libro LI. ὁ Ταῦρος Στατίλῳ Τάυρων τι ἐν τῷ Ἀπελω-
πεδίῳ Κωνσταντίνον λίθον καὶ ἔξεποίησε τοῖς ἑαυτοῦ τέλεσι καὶ καθέεργε: *Stati-
lius Taurus in campo Martio theatrum quoddam Venatorium, lapi-
deum, & struxit suis impensis, & dedicauit*. Ait Dio disertè ἐν
τῷ Ἀπελωπεδίῳ. Antiquarij igitur nostri quomodo non errant, qui
locant id in monte Cœlio? Præsertim cùm & Victor in descri-
ptione summariâ vrbis, pariter ponat in regione IX. Circi Fla-
minij: sub quâ Martius campus. Hoc solum primumque lapi-
deum Amphitheatrum Romæ fuit, ad tempora Vespasiani.
Nam quod Caligula struere cœperat apud Septa, Claudius o-
mitti voluit, Suetonio narrante in Calig. cap. XXI. Et quod Ne-
ro postea magnificum in campo Martio erexit, fuit saltem è li-
gno. De quo Tacitus libro XIII. Annal. & Suetonius in Ner.
cap. XII. Fateor & Castrense quoddam Amphitheatrum fuisse,
* Castrense Regione * Esquilis: quod P. Victor commemorat: sed cuius
structor mihi irrepertus. nisi si is Tiberius Imp. fuit, qui idem
struxit & Castra. Pompei Amphitheatrum nullum: nec Pli-
nius tibi imponat libro XXXVI. cap. xv. vbi, *Pompeij Amphi-
theatri*, aperto librariorum errore leges, pro, *Pompeiani theatri*.
Quod non monerem, nisi præteritum etiam Herinolao.

CAPVT

CAPVT VI.

Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. postea collapsum, & saepe instauratum.

STATILII ergo illud in multâ famâ, & vſu: donec ambustum fuit sub Nerone. Xiphilinus admonuit, vbi de magno illo incendio: τὸ τε Παλάτιον τὸ ὅρθον σύμπαν, καὶ τὸ θέατρον ἦ Τάυ' ἐγὼ καὶ ἔδη: *Palatinus mons vnuerſus, & Tauri amphitheatrum conflagrauit.* Et quamquam reſtitutum poſtea: (Victor id ſuadet, qui ponit inter opera, quæ æuū ferebant ſuo æuū:) tamen quia incendio illo informius redditum & infirmius, occasio data Vespasiano & cupiditas ſtruendi noui. Struxit, & quidem vt Suetonius ait, in mediâ vrbe: hoc ipſum, Lipſi, quod inſiſtimus, quod manu oculiſque tangimus: & quod iurare miremur iniuriis reſtiſſe tot annorum, tot bellorum. Ego interrumpens, Sermonis mihi venia ſit, inquam. Hoc illud, ais, quod vrbe mediâ? Valdè erras. Oculis hunc vrbis ambitum, ſiue perticâ metire: à latere propius aberit, quàm ab umbilico. Florentius, Pomœrium te decipit adoleſcens, inquit, nouæ vrbis: quod ab Aureliano, & poſt illum eſt. At veterem finitionem & limitem ſi inſpicias: prope verum eſt Suetonij nota. Cuius ipſa verba referre mihi pretium, vt emendem. In Vesp. cap. IX. *Fecit Amphitheatrum vrbe mediâ, vti deſtinasse compererat Auguſtum. Ampliſſimos ordines & exhaustos cæde variâ & contaminatos veteri negligentia, purgauit ſuppleuitque.* Scribo & interpungo: *ampliſſimum. Ordines.* Amphitheatro enim data laus & titulus, Ampliſſimi: non Ordinibus. è quibus ſoli Senatui conuenire eum ſcio, nec tributum Equiti vnquam. Et ſi de iuſtâ medietate tamen haud adfirmo: ſatis eſt circâ fuiſſe. Struxit autem Vespasianus in conſulatu ſuo octauo: id eſt, vix biennio, ante vitæ finem. Inducor à Nummo, cuius inſcriptio: IMP. C. AESAR. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P. & parte alterâ, expreſſa hæc Amphitheatri figura. Itaque cœpit opus ipſe, non abſoluit; ſtruxit, non exſtruxit. At Titus filius

Cauſſa noui Amphitheatri.

Quod vrbe mediâ Vespasianus cœpit.

Labes elota in Suetonij verbis.

Solus Senatus, ordo ampliſſimus.

Quando Vespasianus cœperit.

Titus id abſoluit.

Victoris pa-
rum clara
aut certa
lectio.

Durus ip-
se, & ferrei
styli scri-
ptor.

Multire-
fecerunt
Amphi-
theatrum.

* Que ne-
scio an in
Agellio re-
stituenda
sint, li. III.
ca. I. Apud
balneas Ti-
tias, non au-
tem Sittias,
vt libri.
Nectamen
adfirmo.

Altitudo
Amphi-
theatri.

filius summam manum imposuit, idemque dedicauit. Duo-
rum ergo Principum opus: ideoque non malè Sex. Rufus qui
ambiguè inscripsit, *Flauij Amphitheatrum*. etsi fama & vulgus
Tito magis adiudicari: siue fauore quodam in illum, siue po-
tius ex Romano ritu, quo receptum opera censerent à dedicante.
Non satis consideratè igitur Eutropius & Cassiodorus, qui fe-
cisse Titum id autumant: magis Aurelius Victor, qui perfecis-
se. *Biennio post, inquit, ac menses fere nouem, Amphitheatri perfe-
cto opere, lautusque veneno interiit.* Vbi Lauti vox meis naribus
parum clauta, quam enim habet sententiam? scribamque li-
bens, *Amphitheatri perfecto opere, Lautibusque: vel, Lautisque.*
Censeo enim duo opera commemorari ab eo Titi, Amphithea-
trum & Thermas. Quas infrequentiori nomine Lautus adpel-
lat: vti Festus *Lautulas*, *Loca vbi lauandi vsus exercebant.* Du-
rum hoc mihi ipsi videretur, nisi Victorem cogitarem, & reli-
quam eius adfectatè nouitatis phrasim. Atque hi duo soli Prin-
cipes fecere; alij refecere, cum casu aliquo læsum, aut igne fuit.
Inter eos M. Antonius Pius, vt refert Capitolinus: *Opera eius,*
inquit, *Romæ hæc exstant. Templum Hadriani, Græcostasium post
incendium restitutum, instauratum Amphitheatrum.* Item Eligaba-
lus, Lampridij testimonio: *Amphitheatrum ab eo instauratum post
exustionem.* Denique Senatus ipse eam tuitionem suscepit, sub
Gordianis. Capitolinus: *Quid enim opus est de restitutione templo-
rum, de thermis Titianis, de ædificatione Amphitheatri agere? Ita
multorum curâ, & Genio quodam Perennitatis, peruenire tan-
ta machina potuit ad hoc æui.*

CAPVT VII.

*Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capaci-
tas eius. Laus & præconia. Denique vbi situm. Martialis ex-
plicatus.*

VERE enim grandis. Altitudinem hanc vides? nunc quo-
que miranda est: etsi multum à vertice eius corruit, mul-
rum à pedibus* subsedit. Nam mole & æuo, magna hæc pon-
dera clarè desident, terrâ cedente. Adde aggestum ruinarum:
quantum periit? Alta igitur, & Ammianus de eâ: *Amphitheatri
mole s*

moles solidata lapidis Tyburtini compage, ad cuius SUMMITATEM
AEGRE VISIO HUMANA CONSCENDIT. Vides hunc or-
 bem? is quoque capax: & supra tuam fidem. P. Victor: *Amphi-*
theatrum, inquit, *quod capit loca LXXXVII. ∞*. Et de gradibus *Capacitas*
cauea gra-
dis.
 tantum intellegit, credo: in quorum puluillis sedisse commodè
 vult octoginta septem millia hominum. At in ambitu illo su-
 periore & circumiectis porticum Aulis, non minus item spe-
 ctarunt quàm dena aut vicena potiùs millia: siue stantes, siue
 in allatis cathedris sedentes. Iure ergo molem hanc admiratus *Ambitiosa*
satis laus,
à Cassiodo-
ro.
 Cassiodorus, in hoc eulogium erupit: *Hoc Titi potentia Princi-*
palis, diuitiarum profuso flumine, cogitauit edificium fieri, unde CA-
PVT VRBIUM potuisset. Et Martialis ante opera omnia orbis
 ponit, historicâ, non poëtica fide:

Omnis Cesareo cedat labor Amphitheatro:

A Martia-
li item.

Unum præ cunctis fama loquatur opus.

Intellegit enim hoc Titianum: nec ad Domitianum illa, aut de
 Domitiano, vt alucinatur interpretum vulgus. Doctorum Cu-
 ria mecum scit, non ista solùm, sed totum Epigrammatum pri-
 mum libellum in Titum maximè conuenire & eius ludos: quos
 in dedicatione huius Amphitheatri exhibuit per dies panè
 *centum. Idem poëta, venerabilem molem appellat.

* Xiphili-
nus auctor.

Hic tibi conspici venerabilis Amphitheatri

Erigitur moles, stagna Neronis erant.

& simul locum præit, in quo hoc opus destitutum. qui pars fuit
 Neronianæ domus. Sub has laudes exclamaui ego, iam ardeo
 Florenti, ardeo. restingue hunc ignem: & sigillatim mihi expli-
 ca veterem germanamque faciem huius loci. Florentius, Non
 inuitus, inquit. scio enim (præter ingenuam delectationem, quæ
 hîc adiuncta) nihil magis facere ad illustrandam rem omnem
 spectaculorum. Quorum cum tam crebra mentio in omni ge-
 nere scriptorum: cur fugiam tenebras tuas pellere exigui fer-
 monis face? Audi igitur. describam tibi omnem interiorem
 hanc molem, inò depingam: & quidem, quo magis capias,
 per partes. Bene enim olim Corynna ad Pindarum: * *Manu se-*
rendum esse, non sacco toto.

* τῇ χειρὶ
διὰ σάκκου,
ἀλλὰ μὴ ὅλῳ
τῷ σακκῷ.

C

CAPVT

CAPVT VIII.

Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primum de formâ eius : quæ Ovalis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arena : in quo cloacæ siue specus. & cui rei. Item de portulis.

SED vísne admoueamus nos paullum ad inferiorem hunc parietem, vbi umbra? Imò sedeamus etiam, si ita visum, inquam, in graduum his fragmentis. Simulque sedi ego. & ridens, ad Florentium, Quis scit, inquam, si locum nunc non premam magnæ alicuius umbræ? Florentius se quoque iam collocans, Id quidem facile, inò necessum est, inquit. Nam ad podium sedemus, & in Orchestrâ. heu, quot hîc olim Senatores? Sed specta.

Arenæ huius, primum, siue caueæ totius forma, non rotunda & orbicularis prorsum est, vt oculi tibi possint imponere: sed porrecta magis paullum, & oblonga. Dimensio id approbat: ratio ipsa operis: quia Amphitheatrum iunctum & factum ex duobus Theatris, reiectâ scenâ. At Theatrum non iusti hemicycli formâ, sed amplius diametri quartâ parte fuit: vti etiam nunc ostendit figura reliqua Theatri Marcellæi. Ad quam compositionem & figuram Cassiodorus præluet: *Cum Theatrum*, inquit, *quod est hemispharium, Græcè dicatur: Amphitheatrum quasi in vnum iuncta duo* * *Visoria, rectè constat esse nominatum.* Item Isidorus: *Amphitheatrum dictum, quod ex duobus theatris sit factum.* Nam Amphitheatrum rotundum est, (non id quidem planè verum) Theatrum verò ex medio Amphitheatro est, semicirculi figuram habens. Ouidius clarissimè:

— *structoque utrimque teatro,*

Vt matutinâ ceruus periturus arenâ.

*Oui formâ
hæc loca.*

Ouo aptissimè comparat idem Cassiodorus: *Oui speciem*, inquit, *eius arena concludens, vt concurrentibus aptum daretur spatium, & spectantes omnia faciliùs viderent: dum quædam PROLIXA ROTUNDITAS vniuersa colligeret.* Itemque Calpurnius in Bucolico de Venatione Carini:

*Calpurnius
illu-
stratus.*

Et geminis medium se molibus alligat ouum.

Nam geminas moles, duo theatra intellegit: eaque alligari vult

vult in ouum. Qui aliter explicant, circumludunt sententiam poëtæ non tangunt. Idem cum valle comparat, quæ cincta vndique supino monte:

Qualiter hæc patulum vallis contendit in orbem,

Et sinuata latus, resupinis vndique siluis,

Inter continuos curuatur concaua montes:

Sic tibi planiciem curuæ sinus ambit Arenæ.

Amphitheatrum vallis cincta in orbem montibus comparatum.

Nec versibus iis aliâ luce opus, nisi si apud elucum. Dio Cassius idem voluit, cum montem quemdam cum Amphitheatro cōponit: ὥστε, inquit, κυνηγετικὸν θεῖον τὸ ὄρος σύμπαν, ὡς κυρτὰ μεγάλῳις ἐκασταῖς ἐοικέναι. Habes vniuersi huius caui formam; nunc arcam vide. Ordinar enim cum architectis ab imo solo. Ea pura, sine substructionibus aut ædificijs, libera tota ad cursum ferarum & ad pugnam. Excipio quod in eâ alibi (partem enim non designo) Ara fuit è lapide: illa dico cruda Ara, quæ sacra Ioui Latari. Prudentius id te docuit: si versus eius audisti nō iacenti aure. Iam sub ipsâ areâ, cloacæ. Ita credere me iubet * Andreas Fuluius: qui magnam etiam partem ædificij tolerari ab ijs vult & sustineri. An ipse, an alius viderit, nescio: si vera traditio; ambigam, fuerintne reipsa cloacæ ad exsugendum educendumque humorem illum * stagnorum, prouidè structæ: an potius cameræ quædam & specus subterranei, ad custodiam & receptum ferarum, quas tamen illi indiligenter cloacas censuerunt. Siue etiam ad vsum aquarum, quas in Arenam occultè & subitò inducebant atque educebant, ad Naumachias. Certè cum ferina magna vis cottidie in Amphitheatrū induceretur: quæri dignum est, quo loco eæ habitæ aut seruatæ. Non enim omnes simul emissæ. Si in ipsâ areâ vspiam: artarint locum. si extrâ: quomodo eæ statim perductæ, aut quâ ad manum? Mea quidem opinio sit, partim subterraneos cauos fuisse, in quibz recondere sub ipsos ludos: partim depositas eas in caueis sub interiore istâ porticu, è quâ portulæ & aditus plures pertinent in Arenam. Non tam clarè eas Portulas hîc vides (omnia enim hæc ruinis aggesta & obruta) sed Veronæ clarissimè: vbi vtriusque * octo, nisi fallor, sub ipso isto Podij muro. At non eæ certè ad spectantium vsum: quia in Arenam tantum conducunt, non ad subsellia aut gradus.

Arena arena tota libera.

Nisi quoddam Ara in eâ Ioui.

Cloacæ subterraneæ.

* Lib. I. De mirabilibus Urbis.

Ad quem vsum eæ fuerint.

* Nam in stagnis Veronis structum Amphitheatrū.

Feræ quomodo sub ipsam pugnam adseruata.

Portula in imo muro.

* Dux enim aliæ aduersæ inter se, sed grandiores & vetæ portæ.

*De Specubus subterraneis, amplius. item de Caueis in Amphitheatris.
 Liuij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Portæ in caueis, &
 Plauto lux. Emissio ferarum, & immissio.*

ET de Specubus quidem siue cryptis, valdè sententiam meam iuuat Cyriacus Anconitanus, qui maiorum æuo Itinerarium scripsit. In quo de Amphitheatro Veronensi, sic tradit: *Et nunc conspicitur locus rotundus Arena, per totum magnis saxis vndique structus, & ut ita dicam persilatus. cum intus CVBATIS & ANTRIS multiformiter redimitus sit.* Sicut de Caueis, Liuius libro XI. loco prorsus quidem fracto & inutilo, sed ex quo tamen non obscure elicio quod facit istuc. Ait de Censoribus, locasse eos faciendos carceres in Circo, & oua ad notas curricularum numerandas, & * dam, & metas trans* & CAVEAS FERREAS pe* intromitterentur. In Circo, vt scimus, olim Venatio exhibita, ante Amphitheatra, itaque huic fini ait Liuius Caueas ferreas exstructas, per quas bestiae (ita enim sententiam fuisse suspicor, si non verba) intromitterentur in Arenam. Nec de aliis. Caueis Statius II. Silu. in Leone mansucto:

*Cauea pri-
ma è ferro,
quando?*

*Liuij fracta
verba, ad
eam rem.*

*Statius ex-
plicatus.*

—stat cardine aperto

Infelix Cauea, & clausis circum vndique portis

Hoc licuisse nefas pauidi timuere Leones.

Vbi nota mihi & Portas. quæ vel Cauearum sunt: vel potiùs istæ Amphitheatrales, de quibus dissero. Certè apud Plautum etiam Portæ in Circo ad bestias emittendas, in Persâ:

*Porta in
caueis.
Plautus
explicatus.*

Vbi quid credideris, citiùs extemplò à foro

Fugiant, quàm ex portâ ludis cum emissis lep.

Quem locum totum silentio premit vber alioqui interpretes: qui (fatendum est) non lucem, sed umbram sæpe facit nostro Umbro. Nescio an Ammianus de istis, libro XXVI. *Maximus effudit genuinam ferociam: sicut sæpe faciunt Amphitheatrales ferae, diffractis tandem soluta posticis.* An portulis ibi aliquis legat? sed audax sit, non muto. Ostia videtur Varro adpellasse, De Re rust. *Ostium habere debet humile & angustum, & potissimum eius generis quod cochleam appellant. vt solet esse in caueâ, in quâ (verius fortas-*

fortasse, è quâ : non enim certè in ipsâ Caucâ pugnabant ; nisi si ^{Leuiter} Caueam capit, pro toto Amphitheatro) ^{Varro cor-} tauri pugnare solent. At- ^{rectus.} que ex his Caueis cum impetu quodam emittebantur in Arenam. Vopiscus in Probo : *Neque erat bestiarum impetus ille, qui* ^{Emittere} *esse Caueis egredientibus solet.* ita enim verè & acutè emendauit ^{feras.} olim laudatissimus ille Faber. Capitolinus in Gallienis : *Cùm quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset uxori eius, surripi quasi ad leonem venditorem iussit. deinde Caueâ caponem emitti.* Emittebantur ergo Caueis, iterumque in eas immittebantur post pugnam. Seneca de Irâ : *Curriculi rotarumque versata facies leonem* ^{Item im-} *redigit in Caueam.* Sed & Portulas easdem ad hunc vsum accom- ^{mittere.} modare Vopiscus videtur, qui Aditus adpellat. In Probo : *Immissi deinde per omnes Aditus struthiones mille, mille cerui, mille apri.* Hic ego, Sed nōne etiam, mi Florenti, ista de Caueis itinerariis accipi possint, in quibus feræ clausæ & transuectæ? Claudianus eas, vt memini, pulchrè describit, III. De laudib. Stilic.

*Hæc laqueis innexa gemunt, hæc clausa feruntur
ILIGNIS DOMIBVS. fabri nec tigna polire
Sufficiunt : rudibus fagis texuntur & ornis
Frondeutes CAVEAE. ratibus pars ibat onustis
Per freta vel fluuios. exsanguis dextera torpet
Remigis, & propriam metuebat nauita mercem.
Per terram pars ducta ratis.*

Itaque potuere in Specubus aut Fornicibus, deponi in hispidis Caueis. Haud abnuo, ait Florentius : & addo eas Caueas ex argento & auro, per splendoris speciem, sæpe factas. Sed pergamus in ipso loco nostro describendo.

CAPVT X.

Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam in modum siluæ, in modum maris. Antra pro Caueis : interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.

ATQUE hæc solens & vulgata Arenæ facies : cui non nego comptum aliquem nouitium sæpe additum, & colorum quosdam fucos. Varia enim cotridie ab ambitiosis Editoribus excogitabantur, vt studia spectantium allicerent lenocinio quodam nouitatis. Ita fuere, qui arboribus hoc planum

C. 3.

confe-

Arbores in
arenam in-
lata.

Vopiscor-
rectio.

Capitoli-
nus expli-
catus.

* Munera
enim pingi
solere, do-
cui lib. 11.
Satur.

conferrent, & Arenam totam verterent in siluam. scilicet vt viuam imaginem exhiberent veræ germanæque Venationis. Audax inuentum. & quod non melius tibi expresserim, quàm ipsis Vopisci verbis, in Probo: *Venationem amplissimam dedit, ita vt populus cuncta diriperet. Genus autem spectaculi fuit tale. Arbores valide per milites radicitus vulsæ, connexis longè lateque trabibus adfixæ sunt. terra deinde superiecta: totusque Circus ad siluæ consitus speciem, gratiam nobis viroris obtulit.* In quâ extremâ clausulâ cenleo legas, *gratiam noui viroris.* Quomodo enim, nobis? nec Vopiscus ipse certè inter spectatores fuisse significat: quod abnuitt ætas. Neq. tamen gratia aut laus huius inuenti penes Probum: reperio Gordianum iam antè factitasse idem etiam priuatum. Capitolum non aliter accipio, vbi de magnificis eius muneribus in Quæsturâ: *Feras Libycas vno die centum exhibuit, vrsos vno die mille. Exstat silua eius memorabilis, quæ picta est in domo rostratâ Cn. Pompeij, quæ ipsius & patris eius & proauis fuit.* Sed & in Titi spectaculis tale aliquid indicat Martialis:

Quidquid in Orphæo Rhodope spectasse Theatro

Dicitur, exhibuit Cæsar arena tibi.

Repserunt scopuli, mirandaque silua cucurrit

Quale fuisse nemus creditur Hesperidum.

Apuleius
correctus.

Imò æmulabantur id iam in prouinciis: atque Apuleius in muneris Corinthiaci apparatu describit. *Erat, inquit, mons ligneus ad instar inelyti montis illius quem vates Homerus Idaeum cecinit, sublimi instructus tabulâ* (liber scriptus quem à Giselino meo sum nactus, *instructus fabricâ*, rectius refert) *consitus viretis & vivis arboribus, summo cacumine de manibus fabri forte manante fluuiales aquas eliquans.* Nec in solo solum hæc variatio, sed in Caueis ipsis. quarum loco inuenerunt antra quædam coeuntia & decuntia, quæ velut è terrâ emitterent subito feras. Calpurnius hoc voluit, cum in Carini Venatione timide miratur.

Ab miseri, quotiens nos descenditis arena

Vidimus in partes? ruptaque voragine terra

Emersisse feras? & iisdem sepe latebris

Aurea cum croceo creuerunt arbuta libro.

Etsi legi ibi malim, *disceditis arena.* vti & in Plinij decurionis

Amphi-

Amphitheatro, *discedētibus tabulis*. Intellegit enim, arte quadam
 & machinis, antra illa, velut hiatu terræ, & aperta celeriter &
 operta: iterumque arbutis & virgultis tamquam crescentibus
 inducta. Quæ ipsa decora fuisse fatendum est, & blandientia
 sensibus imitatione quadam naturæ. At illud iam improbi
 acuminis, & nescias an exemplo quodam à sacrâ Noachi Ar-
 cæ, quod Nauim ædificare grandem aliquam solent in ipsâ
 Arenâ, quæ solutilis esset, & subito luxata emitteret omne
 genus ferarum pro arbitrio magistri temperantis. Dio id
 scribit & narrat vbertim in Nerone: vult etiam exemplum
 oblatum scelestæ illius navis quâ matrem necaret, ab hac Am-
 phitheatrali. Verba eius commemini: ἐπεὶ δὲ καὶ ἐν τῷ πορφα-
 νοῦς ὠκεανοῦ τὸ ἔργον, ὃ κρύφα δὲ φαρμάκων οὐκ εἶχον αὐτῷ ἀνελθεῖν, ναυὶ ἰδόν-
 τες ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ δαγλυομένῳ τε αὐτῷ ἐφ' ἑαυτῇ, καὶ πρὸς θηρία ἀφείσαν,
 καὶ συνισαμένῳ αὐτῷ πάλιν, ὥστε καὶ ἐρράδα, ποιανύτῳ ἑτέρῳ ταχέως ἐναυπηγήσαν-
 το: Et quoniam eam eadem palam non audebant, nec venenis clam pa-
 trare facili id possent: nauim quampiam in Amphitheatro conspicien-
 tes ita factam vt sponte solueretur, & belluis quibusdam emissis, rur-
 sus compingeretur & rediret in priorem statum, visum iis huic simi-
 lem ædificare. Nec minus clarè in Seuero: ὁ δὲ δεξαμένης ἀπάσης
 τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ ἐς πλοίου χῆμα κατασκευασθείσης, ὡς τετρακόσια θηρία καὶ δε-
 ξάδας καὶ ἀφείναι ἀθρόως, ἔπειτα δεκάτης δαγλυθείσης ἀνέδορον ἀπτοί, λέωναι,
 πάνθηρες, λέοντες, σερπτοί, ὄναιρες, βίαντες, ὥστε ἐπικύβια τὰ πάντα καὶ
 θηρία καὶ βοτὰ ὁμοῦ ὃ δαγλέοντα ὀρθῆται καὶ σφαγῶναι: *Receptaculum au-*
tem omnium ferarum in Amphitheatro exstructum erat instar navis:
quæ capere simul & emittere posset ad feras quadringentas. Eâ autem
de subito occultè solutâ, exsiliabant vrsi, leæ, pantheræ, leones, stru-
thiones, onagri, biffontes: ita vt septingentas feras aut pecudes simul
& currere liceret cernere, & occidi. Nec naues solùm eiusmodi
 induxere in Theatra, sed, quod magis admirare, quodammo-
 do mare ipsum. Reperti enim quî hoc omne rotundum, per oc-
 cultos quosdam ductus & meatus, subito aquâ replerent: &
 pro terrestribus feris, monstra maris ostenderent, & classes,
 & naualem pugnam. Ei aquarum inductioni, fortasse non
 aberret, qui subterraneos illos canales adtribuat, de quibus su-
 præ. Carini Principis ludis id factum, visumque à se Calpur-
 nius memorat:

Calpurnij
emendatio.

Nauis ad
usum Ca-
nea.

Neronis
parricidii,
quo exem-
plo capti.

Mare siue
aqua in
Amphi-
theatris.

Natantia
in jis ma-
rina mon-
stra.

Nec

* Hippo-
potamos
intellegit.

*Nec solum nobis siluestria cernere monstra
Contigit, aquoreos ego cum certantibus vrsis
Spectavi vitulos, & * equorum nomine dignum
Sed deforme pecus.*

Et diu ante illum Nero id vsurparat, Dione sic narrante: *Aliquando, inquit, belluis interfectis & Venatione exhibitâ, subito aquam in Amphitheatrum induxit, & nauale certamen ostendit. rursumque eâ eductâ, Gladiatores in loco præbuit. denique inductâ iterum, magni sumptus publicum epulum.* Nec aliter Domitianus, qui vt Suetonius ait, *Prælium equestre ac pedestre commisit: & in Amphitheatro, nauale quoque.* Noster Seneca ingenia istorum hominum miratur magis quàm laudat in epistolâ xc i. *Qui euripos subito aquarum impetu implent aut siccant:* Et ostendit inter nouas inuentiones esse.

CAPVT XI.

De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui adtributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi suggestus, Tribunal prætoris: & Vestalium sedes.

* Vberi-
ore
mensurâ.

Quid Po-
dium.

SE D nōne extra limitem eo, quod dicitur, extraque oleas? Nam cūm propositum mihi saltem natiuam genuinamque Amphitheatri faciem ostendere, addo etiam ecce colorum fucos & pigmenta. & vereor, Lipsi, vt cum fastidio tuo. Meōne? inquam. Imò merum mel & nectar, Florenti, bibo in hoc sermone. quem tu magis magisque sitienti mihi liberaliter infunde, & vt ille ait, * *ωρίον μέτρον*. Florentius renidens, E genere Parthorum tu quidem es, inquit: de quibus increbuit, Quò plus biberint, plus sitire. Sed educam te ē siticulosâ hac arenâ, & ad Podium transibo quod adsidemus. Nam post Arenam murus ecce iste occurrit, qui Podium sustinet, quique claudit & ambit infimum hoc solum. Podium enim appello proiecturam hanc quæ in summo muro, quæ paullum prouehitur & propendet instar pedis. Vnde & nomen. Mænianorum ea quædam species est: facta in Theatris, templis, ædibus, ad circumeundum, innitendum, spectandum. Mediolani inscriptio vetus est:

est: DOMITIANVS. PODIVM. CVM. LORICA. ET.
ADITVS. VIVVS. FECIT. Salerni, alia:

T. TETTIENVS. FELIX. AVGVSTALIS

* H S. L. M. N. LEGAVIT

AD EXORNANDAM. AEDEM. POMONIS
EX. QVA. SVMMMA. FACTVM. EST. FA-
STIGIVM.

*Id est: Se-
sterium
quingua-
ginta mil-
lia num-
mum.

IN AVRATVM. PODIVM. PAVIMENTA.
MARMOREA.

Et de his ipsis theatralibus, alia: THEATRVM. STRAVIT.
PAVIMENTO. PODIO. * CIRCVMSCRIPSIT. Itaque
vt clarè capias, non aliud Podium hoc nostrum, quàm muri
pars projectior & prominentior, antè imum spectaculorum
gradum: cui columnæ impositæ cum epistylis ad ornatum,
siue (cùm libèret) ad innixum. Vitruuius describit non obscu-
rè, magnitudine etiam expressâ, si attendis, libro v. cap. vii. Magnitu-
vbi de Theatris: Podij, inquit, altitudo, ab libramento pulpiti cum do & orna-
coronâ & Lys, duodecima Orchestræ diametri. Supra Podium, colum- tus Podij.
næ cum capitulis & spiris, altæ quartâ parte eiusdem diametri. Cuius Vitruuius
mens, vt, si Orchestra tota, in quâ Senatores, (pone eam esse gra- explicatus.
dium quattuor aut quinque) alta pedes xii: tum ipsum Po-
dium vnus sit; columnæ eius, trium. Et addo, victoriolas etiam
reponi solere in Podiis istis. Spartianus suadet in Seuero, vbi de
Circi ludis: Victoria, inquit, vento icta de Podio stans decedit. Et
Dio Cassius agnoscit in Theatri scænis, libro l. cùm refert in-
ter prodigia, ventum tam grandem fuisse, ὡς καὶ ἡνὶς ἀγαλμα διπλὸν
& τὸ θεῖον οὐλῶν πεσεῖν: vt & Victoria simulacrum à scænâ Theatri
caderet. Ad hoc Podium, spectare soliti primi è Senatu. Nam
cùm Orchestra plurium graduum esset, dignissimus habitus il-
le imus qui Podio proximus & Arenæ. quippe ex quo facillima
spectatio. Iuuenalis:

— generosior & Marcellis

Et Catulis, Paulique minoribus, & Fabiis, &

Omnibus ad Podium spectantibus.

Suetonius Aug. cap. xliiii. Factum decretum patrum, vt
quoties quid vsquam publicè spectandum proponeretur, primus sub-
selliorum ordo Senatoribus vacaret. Primus, siue Imus. Ac ne-
scio

spatij ali-
quid inter
Podium &
Gradus.
S: illi curu-
lilibus spe-
ctabant.

* Docui
abundè ad
I. lib. An-
nal. Tac.

Apparito-
res apud
magistra-
tus suos.

Suggestus
in Podio.

Quis rep-
perit.

Cubiculi
formâ, &
nomine.

Suetonius
explicatus,
aliter atq.
vulgus.

Traianus
Suggestum
recusavit.

scio an inter ipsum Podium & Gradus spatij aliquid vacuum fuit latioris, in quo spectare soliti honorati. idque propriè, Ad podium spectare. Suadeor, quòd sellis curulibus spectasse quosdam reperio: vt Suetonius narrat de Augusto: *Commissione ludorum quibus Theatrum Marcelli dedicabat, euénit vt laxatis sella curulis compagibus caderet supinus.* Item, quòd sellas easdem honoris causâ positas * absentibus, siue etiam mortuis. At sellæ eæ non est vt commodè posita in Gradibus ipsis fuerint, commodissimè in hoc plano. Credamque Consules, Prætores, aliosque quibus id ius, in curulibus suis ad Podium sic sedisse, cum lictoribus, viatoribus, & magistratus sui pompâ. Tacitus hoc postremum ingerit libro xvi. Annal. cum præmia describit accusatorum: *Liberto & accusatori premium operæ, locus in Theatro inter viatores Tribunicios datur.* ex quo necessum, fuisse eos bono honestoque loco, & iuxta Tribunos ipsos. Nec immeritò, vt quisque magistratibus suis appareret. Nec magistratus solum ad hoc Podium designator ego colloco, sed & Principem ipsum. cui tamen eminentior quidam Suggestus exstructus, & velut sua domus. Origo rei à Iulio Cæsare. quem Suetonius, inter alios honores quos nimios recepit, admisisse ait *statuam inter reges, SUGGESTVM in Orchestrâ.* Secuti que Principes id tenuère, vt clarum ex eiusdem Suetonij Ner. cap. xii. *Icarus, ait, primo statim conatu iuxta CVBICVLVM eius decidit, ipsumque cruore respersit. Nam perrarò presidere: ceterum accubans primum paruis foraminibus, deinde toto podio adaperto spectare consueuerat.* Ex quo facile colligis Suggestum illum tectum & inædificatum fuisse, ad modici cubiculi formam. cui proprium etiam suum Podium (de eo enim, non de grandi illo Amphitheatrali necessario Tranquillum capis) quod ostiis quibusdam siue fenestris, Arenam versus aperiretur. Plinius hunc morem satis illustrat, laudatione ad Traianum: quem commendat, quia ciuilitate sustulit. *Digna, inquit, victore populo sedes* (de Circo sermo est) *visenda cum ceterâ specie, tum quod æquatus plebis ac Principis locus. Siquidem per omne spatium vna facies, nec magis proprius spectandi Cæsari SUGGESTVS, quàm propria quæ spectet. Licebit ergo ciuibus tuis inuicem contueri, dabitur non CVBICVLVM principis, sed ipsum cernere, in publico, in populo sedentem.* Sed præter hunc Suggestum,

gestum, ad Podium etiam Tribunal Editoris. Cùm enim aliis <sup>Tribunal
in Podio.</sup> honoribus, ut lictoribus & veste prætextâ, insignes voluerint eos esse qui ludos exhiberent; tum etiam altiori hac sede, in quâ præsiderent. Suspicio ex Suetonij Augusto: qui *virginibus Vestalibus*, inquit, *locum in Theatro separatim, & contra Prætoris TRIBUNAL dedit.* Nam quod Prætores nominat, eò est, quòd plerumque ludos ij exhibebant. At quin aliis etiam Editoribus is honos & is locus, non ambigo. Ad hoc Tribunal refero, quòd Vitruuius in *omni pusillo & magno Theatro fieri vult itinera, ascensus, pulpita, TRIBUNALIA.* lib. v. cap. vii. Quòd verò ad Podium ea sedes, cùm ratio euincit, tum Suetonius qui ex aduersum collocat Vestales. Ex autem ad Podium. <sup>Vestales
ibidem.</sup> Prudentius.

*An quoniam Podij meliore in parte sedentes
Spectant, æratam faciem quàm crebra tridente
Impacto quatiant hastilia.*

CAPVT XII.

*Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia solere pretendi,
benè nexa, benè firma. Versatilia item quædam ligna: Cancellos
ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.*

ET de Podio quidem hætenus. Transeo. imò mane, inquam ego, mane. Magnus mihi hic metus: Circumspectit Florentius, velut quærens. Sed ego cum risu, Non pro me, ne erres, inquam: sed pro Consulibus & hoc omni Senatu Romano. quos tu quidē in Podio collocas, id est, in ipso ostio orci. Quomodo enim hîc tuti à feris? quis leo, quæ panthera illos non inuadat, tantillo ab Arenâ interuallo? Iam si elephas aliquis. heu! Risit hîc largiter Florentius: &, ô te hominem albo hepate! inquit. profectò mater tua numquam flebit. Quid tamen hîc periculi? Murus iste quē vides, quicquid Arenam diuidit, <sup>Murus Podij olim
fuit aliis.</sup> scito altiore fuisse non paullo quàm pro aspectu. Ipse corruit, & subsedit, & rudera aream allenarunt. Non minus certè olim altitudinis habuit, cum hoc Podio, duodenos quindenosve pedes. Quæ fera hunc transfiliat? Et tamen contra inopinatos quoque casus, scito à catiis illis prouidè prouisum. Nam primum re-

tia valida, nodosa, in orbem vndique Podium hoc cingebant.

*Retia ante
Podiū; quo-
rum rari-
tas scilicet
nō impedi-
bat aspectū.
Retia illa
per luxum
inaurata.*

Plinius ea intellegit libro xxxvii. de Neronis quodam munere: *Tanta, inquit, copia succini inuecta, ut RETIA ARCENDIS FERIS PODIUM PROTEGENTIA succino nodarentur.* Et Calpurnius, qui retia illa in Carini Venatione format & torquet ex auro:

— auro quoque torta refulgent

Retia, quæ totis in Arenam dentibus exstant.

*Lignaro-
tantia.*

Nec retia solum, sed versatilis quidam trunci adpositi muro & huic Podio, contra scansionem omnem ferarum & insultum. Quæ ligna quidem manifestò in ipsis Caueis Ammianus agnoscit, libro xix. *Vt dentata in Caueis bestia, tetro pædore efferrata, euadendi spe, REPAGVLIS VERSATILIBVS illiduntur:* in Caueis inquam, sed in ipso etiam Podio aut circâ, videtur Calpurnius locare, etsi verbis parum claris aut certis:

— nec non vbi finis Arenæ

*Proxima marmoreo peragit spectacula muro,
Sternitur adiunctis ebur (admirabile) truncis.*

** Fortasse
leg. Et coit
in rotulam
teretem:
quò lubri-
cus axis.*

** Et coit in rutilum, tereti quâ lubricus axem
Impositos subitâ vertigine falleret ungues
Excuteretque feras.*

Versus enim dubiæ & intricatæ scriptionis. Legerem, *Et coit in rutilam*, siue, *rotulam*. ut velut truncos eos eburatos vtrunque in rotulam coisse, atque ita insilientis feræ impetum fregisse, & vertendo excussisse. Nescio etiam an, *in ruplum*. Nam Ruplus in Glossis, *σποφός, γαλαχέρεα, καὶ ὑποψύκτιον*, *cardo* & *vertebra caueæ*. Sed mentem facilius versuum horum adfirmarim, quàm verba. vult omnino transuersa quædam ligna versatilia obiecta muro, quæ feras fallerent dum enituntur. Ego hîc iterum, *Anceps hoc præsidium, Florenti*: & quomodo me firment versus tam infirmi? Sanè (rideas licet) ego etiam nunc in summâ caueâ spectare eligam, nec inuidiam Senatui Orchestram. Contra elephantes enim & immanes illas feras, quid? Parata arma, inquit Florentius. Nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis. Valdè enim id genus metuens aquæ. Plinius libro viii. *uniuersi* (de elephantis loquitur) *eruptionem tentauere, non sine vexatione populi, circumdati clathris*

*Cōtra gran-
diores bel-
luas quid
præsidij.*

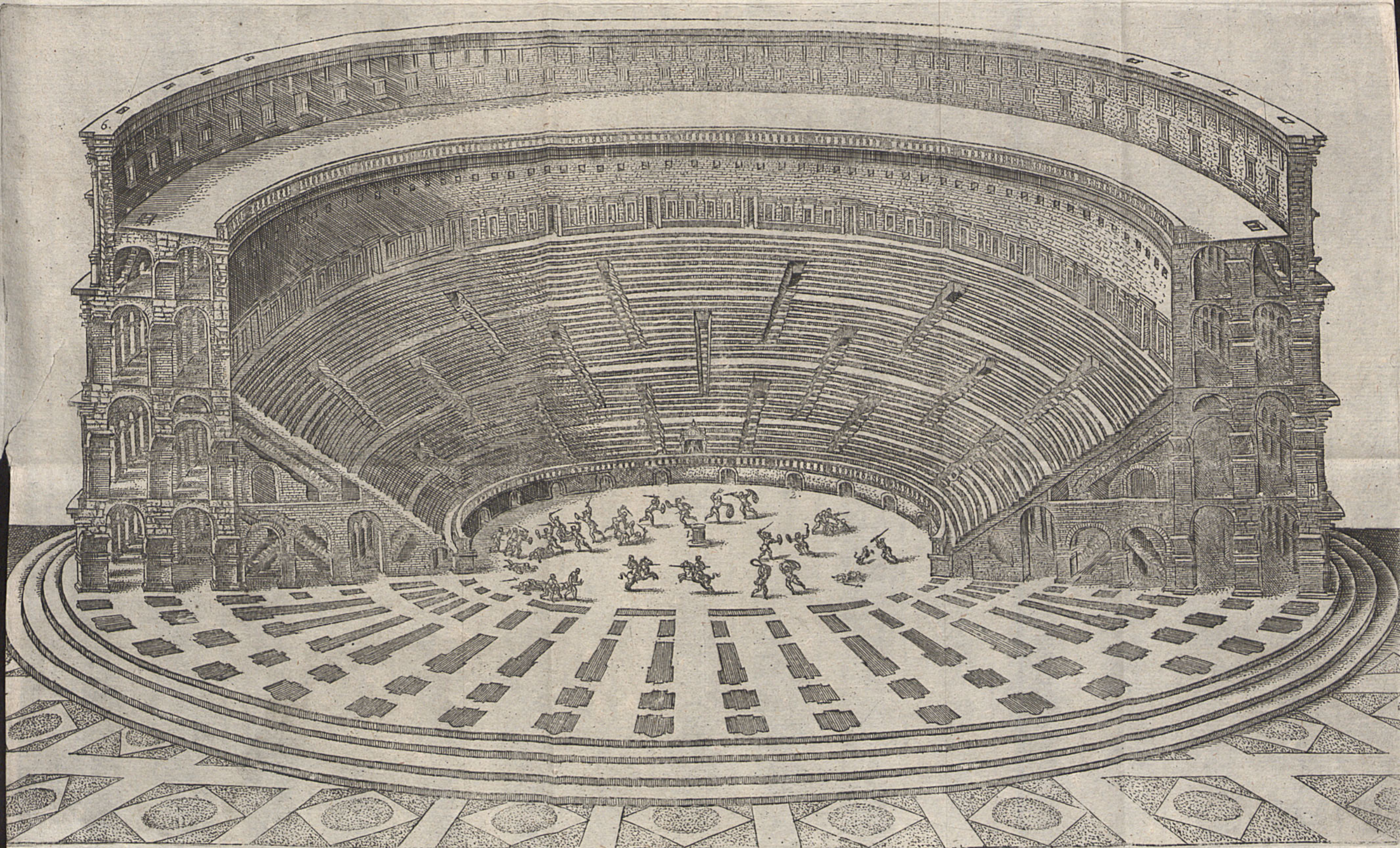
INTERIOR FACIE

OMNIBUS MEMBRIS SVS

AMPHITHEATRI INTERIOR FACIES, QVALEM

EAM FVISSE CVM OMNIBVS MEMBRIS SVSPICAMVR.

CAP. XIII.

1. Ara, quæ sacra Ioui Latiari. de quâ dixi, cap. I. III.

2. Portu'æ, per quas immiffæ in Arenam bestiæ. Eas claufas ianuis fuiffe credimus: non folùm ad belluas, ne egressus patèret iam folutis; fed etiam ad aquas coërcendas, cum iis Amphitheatrum imple- rum. etfi ianuæ tunc fortasse magis compactæ addi pro tempore po- tuère. Vide super his portis cap. VIII. & IX.

3. Podium, cum fuis columellis: & in medio Suggeftus Imperato- ris. Dixi cap. XI.

4. Præcinctio, siue Diazoma. id est, gradus altior & latior: cuius ge- neris tres fuiffe in Theatris Vitruuius docet. Sed in eo numero vide- tur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipsum Podium. Ita- que fculptor noster vnâ amplius expreffit. Ambigo etiam, an nō aliæ præcinctiones ornataæ columellis fuis fuerint, vti Podium ipsum.

5. Vomitoria, siue aditus. id est, portulæ quædam quadratæ in ipfis gradibus, per quas in fedilia diffundebantur. Ad eas, minuti illi gra- dus scalares, vt per eos quisque ad deftinata subfellia fua iret. Spatium

medium inter Scalares binos, Cuneum vocamus: quia quadamtenus ea forma est, vt in acie instruendâ Cuneum item vocant.

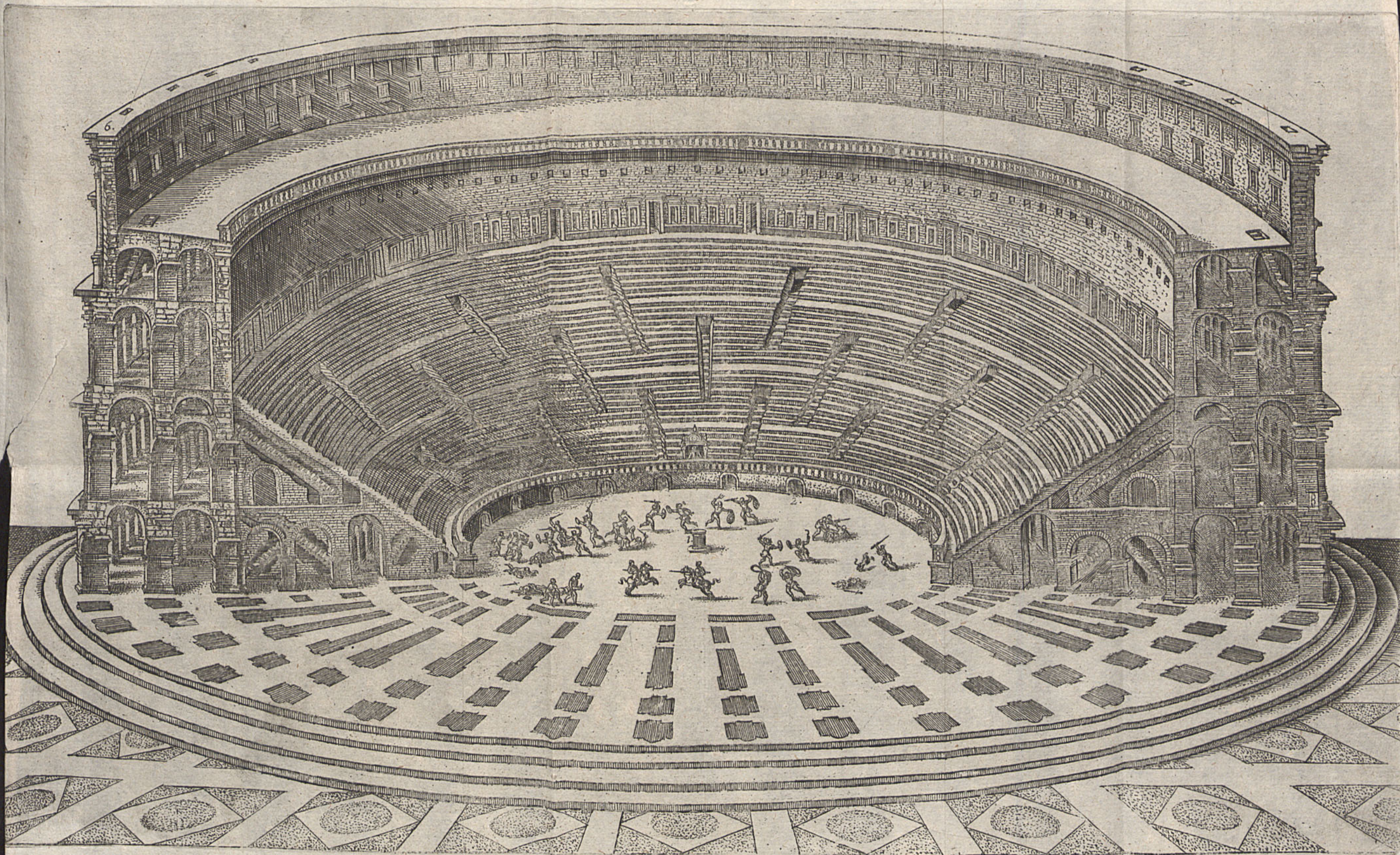
6. Foramina, ad transmittendos malos, quæ pauca hic expreffa, fed tamen ibant in orbem: & externæ a mutulis quibusdam mali fufsti- nebantur. Cetera opinor satis clara effe ex descriptione noftrâ, quæ est capite XIII.

Antuerpiæ, ex Officina Plantiniana.

AMPHITHEATRI INTERIOR FACIES, QVALEM

EAM FVISSE CVM OMNIBVS MEMBRIS SVSPICAMVR.

CAP. XIII.

1. *Ara*, quæ sacra Ioui Latiari. de quâ dixi, cap. IIII.

2. *Portu'æ*, per quas immissæ in Arenam bestię. Eas clausas ianuis fuisse credimus: non solum ad belluas, ne egressus patëret iam solutis; sed etiam ad aquas coërcendas, cum iis Amphitheatrum imple- rum. etsi ianuæ tunc fortasse magis compactæ addi pro tempore po- tuère. Vide super his portis cap. VIII. & IX.

3. *Podium*, cum suis columellis: & in medio Suggestus Imperato- ris. Dixi cap. XI.

4. *Præcinctio*, siue Diazoma. id est, gradus altior & latior: cuius ge- neris tres fuisse in Theatris Vitruuius docet. Sed in eo numero vide- tur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipsum Podium. Ita- que sculptor noster vnâ amplius expressit. Ambigo etiam, an nō aliæ præcinctiones ornatae columellis suis fuerint, uti Podium ipsum.

5. *Vomitoria*, siue aditus. id est, portulæ quædam quadratæ in ipsis gradibus, per quas in sedilia diffundebantur. Ad eas, minuti illi gra- dus scalares, ut per eos quisque ad destinata subsellia sua iret. Spatium

medium inter Scalares binos, Cuneum vocamus: quia quadamtenus ea forma est, ut in acie instruendâ Cuneum item vocant.

6. *Foramina*, ad transmittendos malos, quæ pauca hic expressa, sed tamen ibant in orbem: & externè à mutulis quibusdam mali susti- nebantur. Cetera opinor satis clara esse ex descriptione nostrâ, quæ est capite XIII.

Antwerpia, ex Officina Plantiniana.

AMPHITHEATRI

AMPHITHEATRI

clathris ferreis. Quâ de causâ C. Caesar Dictator postea simile spectaculum editurus, *Euripis arenam circumdedit. quos Nero Caesar sustulit, equiti loca addens. Et iamne securus? Haud planè etiam, inquam ego: sed perge.

*Vide & Sueton. in Cæs. cap. xxxix.

CAPVT XIII.

Gradus, & eorum forma. Dimisi accuratè in suas partes. Puluilli in iis. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

FLORENTIVS: Gradum igitur iam promoueo ad Gradus, & ad hos Subselliorum, vt sic dicam, colles. Non malè, ^{Clinos Gradus.} colles. quia reuera per decliue iacentium ea forma. Itaque Calpurnius aptè descripsit:

Immensosque gradus, & cliuos lene iacentes.

Malè enim aliquot libri, *diuos*. nec quidquam hîc sanè de puluinari. Sed vt totam hanc sedendi spectandique rationem subtili quadam Mineruâ intellegas, non crassâ: opus, vt hoc omne spatium distinguam tibi per partes. Quæ erunt istæ. Gradus: ^{Distinctio Graduum.} Præcinctiones: Aditus: Viæ: Cunei: Cathedræ: Porticus.

GRADVS appellamus, vti scis, ea ipsa loca in quibz sedebant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad formam scalarium graduum, alij alios consequuntur. Eorum dimensio Vitruuio expressa: *Gradus, inquit, vbi subsellia componantur, ne minus alti sint palmopede, & digitis sex. Latitudines eorum, ne plus pedes duo semis, ne minus pedes duo constituentur.* ^{Eorum dimensio.} Palmopede, id est, pede & palmo: siue palmis quinque. Palmus enim quattuor digitos continet: Pes quatuor palmos. Sed hæc tamen Vitruuiana altitudo non conuenit gradibus Amphitheatris Veronensis. qui, Torello dimetiente, alti dumtaxat pedem & duas vncias. id est, pedem & duos digitos semis, & paullum quod excurrit. Sed cur tam lati? parum enim ex symmetriâ & bono loci videtur, ^{Cur latiores facti.} duos pedes & semis latos eos facere. Quod verum est: sed latitudinem eam exigit, in contextu illo Graduum, ratio sedendi. Pedes enim eorum qui in superiore gradu spectant, innixi inferiori gradui proximo. qui ne læderent sedentes alios, nève

*Il lapide
fuisse, plu-
rimum.*

*Puluilli in
impositi.*

ipsi læderentur; opus habuere aliquâ laxitate. Fortasse etiam ad
ponè transeundum, si qui surgerent, aut sedentibus iam aliis
intrarèt. Gradus autem isti è lapide. Vnde scitum illud Aristip-
pi, *Cui bono eruditio? Huic saltem, inquit, ne in Theatro lapis sedeat su-
per lapidem.* Quamquam & sæpè è ligno. Serò repertum, ut pul-
uilli insternerentur Senatui: idque primus Caligula instituit.
Dio Cassius: *τὰ τε περιπαλάσια τοῖς βαλόνταις, ὅπως μὴ ἐπὶ γυμνῶν τῶν
συνίδων καθίζον, ὡς τοῦ τότε ὑπετέθη, & πύλοις σφισὶ τὸ Θεσσαλὶκὸν ἔσπον
ἐς τὰ θέατρα φορεῖν, ἵνα μὴ ἡλιώσῃ ταλαιπωρῶν, ἐπετέθη:* *Puluilli tunc
primum Senatoribus, ne nudis asseribus insiderent, subiecti, & pileos
Thessalicos in Theatra iis inferre concessum, ne insolatione torqueren-
tur.* Ait clarè, Senatui tantum: postea, tamen id etiam Equiti
concessum, ex Iuuenali:

— exeat, inquit,

*Si pudor est, & de PVLVINO surgat EQVESTRI
Cuius res legi non sufficit.*

*Quid Prae-
cinctiones.*

**Cap. III.
lib. v.*

**id est: Cin-
gulum non
altius sit,
quàm latū
est illudip-
sum sub-
cingulare
Iter, de quo
mox.*

PRAECINCTIONES sequuntur. quas, si benè capio, non aliud
censeam quàm Graduum interualla & diuisiones quasdam in
orbem. Vitruuius aliquoties nominat: sed, ut in re tunc clarâ,
describit nobis parum clarè. *Praecinctiones,* inquit, *ad altitudines
Theatrorum pro ratâ parte faciendæ videntur: neque altiores quàm
quanta Praecinctiois Itineris sit latitudo.* Iterū: *Gradationes* *scalarum
contra quadratorum angulos dirigantur ad primam Praecinctiōem.* Vi-
dentur autem siue ad Vomitoria & ipsos Aditus, siue in discrimi-
nibus Orchestræ, Equestrium, Popularem, Gradus quos-
dam latiores altioresq; struxisse, qui reliquos minores velut præ-
cingerent & cōplecterentur. Vnde & nomen. Torellus certè ob-

** Erappa-
rent clarif-
simè Prae-
cinctiones
in Thea-
tris.*

Balthei.

** Eaque re
Zodiaci Zo-
na, etiam
Baltheus à
Manilio
vocatur.
Diazomata.*

seruat in illo Veronensi, Gradum esse circa medium, qui duos
pedes & uncias sex altus: cū reliqui tantum, pedē & uncias duas.
Atq; ea profectò Praecinctio. et si Vitruuius & res ipsa, plures sua-
dent vnâ. Baltheus id alio nomine vocatur, à pari causâ, quia
velut cingulū quoddâ latum fuit. Calpurnius in Amphithea-
tro Carini: *Baltheus en gemmis, en illita porticus auro.*

Tertullianus de spectaculis: *Vias enim vocant cardines Baltheo-
rum per ambitum.* Ex quo discè, ad Cingula etiam ista fuisse Vias.
Diazomata item, Græcanicâ voce, commodè adpellat Vitru-
uius cap. VII. *Gradus, diazomata, pluteos.*

ADITVS

ADITVS deinde. qui in ipsâ gradatione portæ quadam siue ostia, per quæ ab exterioribus porticibus venit & descenditur in ipsas sedes. De his Architectus: *Aditus complures & spatiosos oportet disponere, nec coniunctos superiores inferioribus, sed ex omnibus locis perpetuos & directos, sine inuersuris faciendos: uti cum populus dimittitur de spectaculis, ne comprimatur, sed habeat ex omnibus locis exitus separatos sine impeditioe.* Vomitoria appellat Macrobius, voce vulgi: libro VI. Saturnal. cap. IIII. Ad illud Virgilij — totis vomit ædibus vndam. Pulchrè & antiquè. Vnde & nunc Vomitoria (alij libri, Vomitaria) in spectaculis dicimus, vnde homines glomeratim ingredienti in sedilia se fundunt. Atq. hæc foramina perspicua in his ipsis Graduum reliquiis, itemq; in illo Veronensi.

Ad VIAS venio. quæ, auctore Tertulliano, hîc duplices. *Vias enim vocant, cardines Baltheorum per ambitum & discrimina Populæ per proclium.* Optimè eruditus scriptor. Vult enim Vias alias esse, quæ ad cardines siue limites Baltheorum, in circuitu: alias, quæ à Vomitoriis illis, in descensu. Itaque ait, per proclium. Sed cur Populæ tantum meminit? eaque discriminari, & in cuneos suos tribui, Viis illis secantibus, vult? adherescere. Excludere enim apertè Equestria & Orchestram videtur: aliter quàm Suetonius, qui cuneos in his agnoscit: ergo & Vias. Sed Populæ largè fortasse acceperit scriptor Afer, pro omni populi confessu. Vias has modò Itinera, modò Scalaria Virruuius appellat. sed Scalaria tamen propriè, Vias quæ inter Cuneos ad ascensum aut descensum. In his Viis qui locum non habebant, quique, ut suo verbo dicam, excuncati erant, spectabant stantes. Tertullianus: *Nam apud spectacula & in Viâ statur.* Martialis facit de falso quodam equite, lib. V.

*Sedere primo solitus in gradu semper,
Tunc cum licebat occupare, Marneius,
Bis excitatus terque, transtulit castra,
Et inter ipsas pænè tertius sellas
Post Caiumque Luciumque consedit.
Illinc cucullo prospicit caput tectus,
Oculoque ludos spectat indecens uno.
Et hinc miser deiectus in VIAM transit,
Subsellioque semifultus extremo,*

Et ma-

*Aditus,
quid appel-
lemus.*

*Vomitoria
dicti.*

*Via inter
Gradus,
duum ge-
nerum.*

** Has vias,
vocat Iti-
nera Præ-
cinctionū
Vir. cap.
II I.*

** Vide iam
nunc in
Cuncis.*

*Discrimen
aliquod in-
ter Itinera
& Scalaria.
In Viis, ex-
clusi spe-
ctabant.*

Et malè receptus altero genu, iactat

Equiti sedere, Lectioque se STARE.

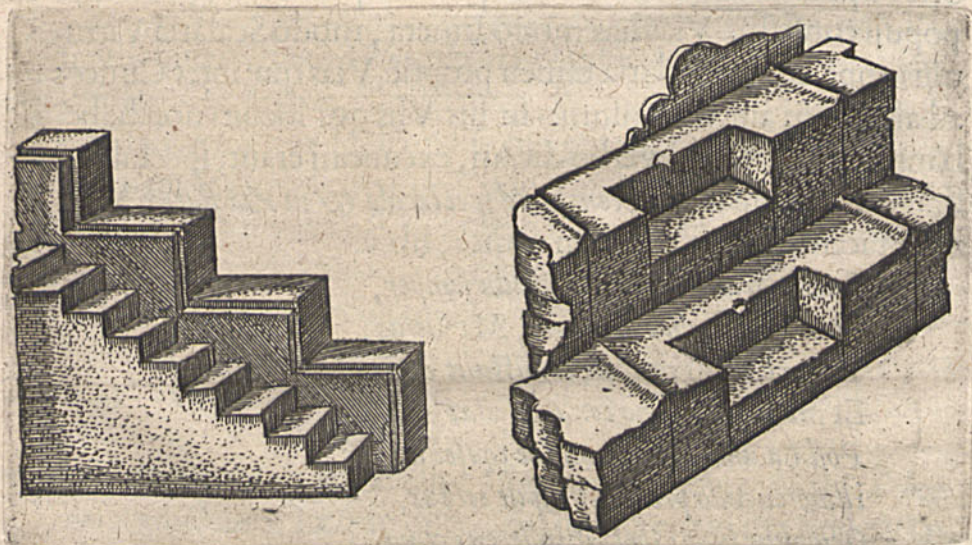
*Martiali
lux data.*

Cuius Epigrammatis sententia ista. Manneium solitum ante Domitiani edictum sedere inter equites, & quidem in Equestrium primo gradu, qui ad Orchestram. Sed agnitu & pulsum aliquoties à designatore Lectio, transisse tandem ad summam caueam, & spectasse inter plebem & pullatos: tantum non inter cathedras muliebres. Sed illinc quoque deiectum, spectasse in Viâ semi-stantem. Atque huius sententiæ etiam illud Taciti est, lib. XVI. de militibus, qui à Nerone dispositi *Per cuneos STABANT, nequod temporis momentum impari clamore, aut silentio segni præteriret.* Nam stetit eos sentio in his vtrisque Viis. Latitudo

*Dimensio
viarum.*

Itineris ad Baltheum, mihi ignota. censeo non minus, trium quatuorve pedum. Si enim vulgarium Graduum, Vitruvio definiente, duo pedes & semis: quidni duplum istis? At Scalarium siue Ascensuum altitudo, in Veronensi apparet semipedis & vnciæ: latitudo, pedum binum. Humiliores ergo aliis sedentariis Gradibus, parte dimidiâ. Addo, Canaliculas quasdam & deriuationes aquarum ad oram extremam Graduum fuisse, quâ Scalaria incipiebant. Apparent in fragmentis lapidum.

*Canalicu-
la in gradi-
bus.*

& vsum

& vsum, credo, habuerunt siue aquæ cælestis deriuandæ, siue potius humanæ. Nam cum dies totos in spectaculis perfederent, quin vrina reddenda fuerit, non ambigimus: ei que vsui tribuimus hos incisos canales. Nam ad pluuiam, scire te volo pendulos leuiter & procliues omnes gradus fuisse.

At C V N E I iam (Alexis *νεπίδευς* dixit) inter has Vias mediæ. Quidquid enim sedilium diuiditur Præcinctionum Itineribus, & secatur lateralibus Viis, in hoc nomen id venit. Nomen datum à formâ. quia reipsâ Sclarum directio talis, vt ab imo or-

Cunei spectaculorum.

Directio Sclarum alterna.

diens magis diffunderetur in altum: redderetque cunei formam. Hoc modo, vide. Digiti enim potius res est, quam lingue. Sed hoc mihi nota, Vias istas Scalares non ab imo ad summum rectâ & sine intercisione isse. Contrâ est. dirigebantur saltem ab imâ Orchestrâ ad primam Præcinctionem. Ibi desinebant. & * alternis aliæ incipiebant, cum Cuneorum nouâ variatione. Ita si triplex Præcinctio (& id ex Vitruuio suspicamus:) triplex etiam ordo & discrimen Cuneorum. Nec absurdè fortasse senserim, si cuneos & Præcinctiones finiam ac discriminem limitibus Orchestræ, Equestrium, Popularem. Architectus noster Augustalis, meo animo, describit non obscure: *Cunei, inquit, spectaculorum in Theatro ita diuidantur, vti anguli trigonorum, qui currunt circa curuaturam circinationis, dirigant ascensus scalasque inter Cuneos, ad primam Præcinctionem. Suprà autem alternis Itineribus superiores Cunei mediæ dirigantur. Et adde quæ scribit cap. VIII. Gradationes sclarum inter Cuneos & sedes dirigantur ad primam Præcinctionem. ab eâ Præcinctione inter eas iterum mediæ dirigantur. Et sanè hæc præscriptio in parte apparet in Theatro Veronensi ad Athesim: quod deformauit (et si *παχύτερον*) Torellus. Atque hi Cunei Theatrorum, qui in scriptoribus*

* Quod quidem clarissimè in Veronensi apparet.

Exempla & loca de Cuneis.

occurrunt crebri. Iuuenalis:

Quod securus ames?

Martialis: *Æra sed à Cuneis vltiora petis.*

Inde Theatrum Cuneatum Virgilio aut Seuero:

— Cuneati lata Theatri

Seditio.

Et Ausonio: *Cuneata creuit hæc Theatri immanitas. Inde excu-*

E

neandi

Cunei certi certis adscribunt.

Obscura Tertulliani dictio explicata.

neandi verbum, id est eiiciendi & velut extra Cuneum excludendi, usurpatum Apuleio. Hi Cunei, certi certis assignati. Suetonius in Aug. cap. XLIII. *Militem secrevit à populo. Maritis è plebe proprios ordines* (id interpretor, vel ordines aliquot subselliorum, vel etiam Cuneos) *assignavit. Prætextatis CUNEVM suum; & proximum, pedagogis.* Ad discrimina hæc Cuneorum quique in iis sedebant, alluisse mihi Tertullianus videtur De Resurrectione carnis: *Igitur quantum ad hereticos, demonstravimus quo cuneo decurrendum sit à nobis.* Sed clariùs, & ad Suetonij data verba, Martialis, lib. v.

Sedere in equitum liceat an tibi scamnis,

Videbo Dindyme. Haud licet MARITORVM.

Cunei etiã Senatorum & Equitũ.

Cuneos autem etiam Equitum & Senatorum fuisse, clarè docet Suetonius Domit. cap. IIII. *Die proximo omne genus rerum missilia sparsit. & quia maior pars intrà Popularia deciderat, quinquagenas tesseras in singulos Cuneos Equestris ac Senatorij ordinis pronuntiavit.* Et Virgilius, plebis item ac patrum agnoscit:

— hunc plausus hiantem

Per Cuneos (geminatus enim) plebisque patrumque Corripuit.

Quid Cathedra incerte dictũ.

Ad CATHEDRAM iam peruēni. quam solus Tertullianus mihi in Amphitheatris suggerit: *Cathedra, inquit, vocatur, ipse in amfractu ad confessum situs.* Et intellegitne amfractum in singulis gradibus? an potius superum locum, ubi cliui subselliorum desinunt, & murus incipit qui porticum facit, cliuòsque illos velut frangit? Nam plani aliquid spatij ibi fuisse videatur, unde Cathedris positis spectarent. Possis Calpurnium ad hanc sententiam flectere:

Venimus ad sedes, vbi pulla sordida veste

Inter femineas spectabat turba Cathedras.

Cathedra feminea.

Nam feminae & pullati non nisi ex superiore loco spectabant, ex Augusti decreto quod Suetonius memorat cap. XLIII. Sellas etiam Martialis nominat, nescio an pro cathedris, an pro subselliis graduum ipsorum. Nam tenebræ mihi adhuc in isto eius versu:

Retractatus Martialis versu.

Et inter ipsas penè tertius sellas

Post Caiumque Luciumque consedit.

Rettuli

Rettuli quidem suprà ad fœmineas sellas: sed repugnante, vt vereor, poëtâ, qui non vult Equestria cum egressum, sed in aliquâ semper eorum lineâ hæsisse. An sellæ etiam virorum? easque in gradibus ipsis collocabant? Ita prona quidem facilisque sententia sit, vt dicat misellum hunc irrepsisse inter Caij Luciique sellas, & panè tertium sedisse cum duobus. sed ex illis quoque latrebris protractum. Et sanè de sellis allatis & illatis, quidam mihi suadent. Suetonius Nerone, cap. xxvi. *Interdum quoque clam gestatoriâ sellâ delatus in Theatrum, seditionibus Pantomimorum ex parte Prosœnij superiore signifer simul ac spectator aderat.* Iuuenalis, in suo illo non inuidendo voto:

— & duo fortes

*De grege Mæforum, qui me ceruice locatâ
Securum iubeant clamoso insistere Circo.*

Nam vult & optat Sellâ se deferri in Circum. Vitruuij etiam ambigua verba: *Gradus, ubi subsellia componantur.* Tamen magis est vt aliter fuerit, ex iis quæ suprà dixi. Et Suetonij Iuuenalisque loci, euincunt non nisi de supero loco. quod fatemur vltro. An ergo in Martiali scribendum, *tertias sellas?* capimusque pulsum eum à primo subsellio ad tertium? Sed quam sententiam aut acumen tum habebit, *panè?* Iterum dico. parum mihi in hoc versu lucet aut liquet.

At de PORTICIBVS superioribus, è quibus tenuiores spectabant, satis certum. Calpurnius tangit.

— *en illita porticus auro*

Certatim radiat.

Hanc supremam partem Dio ἀψίδα διαζου dixit in Nerone: καὶ ἐλέφας αἰήχθη, inquit, ἐς τὴν ἀνωτάτην τὴν διαζου ἀψίδα: Elephas sublatuſ est in summum fornicem siue arcum Theatri. Nec malè. quia porticus illæ, vt videtur, arcuato opere tectæ. Certè tectæ. Vitruuius: *Tectum porticus*, inquit, *quod futurum est in summâ gradatione.* Ideoque non vanè suspicer à Tertulliano, Cameras, vocatas, De Spectac. *Deus etiam extra cameras, & gradus, & apulias oculos habet.* Vbi de Apuliis, digitum tollo: & fateor me non posse hiscere probum de iis aut probabile verbum.

Hic inferenda Amphitheatri interior facies.

CAPVT XIII.

De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestra, de Equestribus: & Tribunos quosdam novos fuisse inter Equites. De Popularibus. deque loco Pullatorum & Faminarum.

Populi Romanitres ordines.

Diu confusio in Amphitheatrali spectaculo.

*Feci enim accuratè in Comment. ad lib. xiv. Taciti. Orchestra vox Græcorum.

vbi fuerit.

In imis gradibus, qui optimi spectationi.

LOCVM & eius membra satis descripsi. ad cuius tamen lucem nonnihil etiam faciet, si ordinem Ordinum in confellu noris & discrimen. Populi enim Romani, vt scis, prisca diuisio, in Senatum, Equitem, Plebem. His discreta in Spectaculis sua loca, & Gradus. In Theatris quidem iam olim lege Rosciâ: at non ita diu in Circo & Amphitheatris. Promiscuè enim ibi spectabant & quouis loco liberè, quamdiu libertas Romæ. Plutarchus indicat in Sullâ: *ὡς μὲν*, inquit, *ἢ αὖ μοιμαχῶν. οὐ πῶς δὲ τῶν τόπων ἀνεκκελευμένων, ἀλλ' ἐν τῷ διατάξει συμμιγνύσιν ἀνδράσι καὶ γυναιξιν οὐτ' ὅτι*, *ἐν τῇ πλυσίον τῇ Σύλλᾳ κατεζομένη γυνὴ τῷ ὄψιν ἐμπαρεσῶς ἐγένετο λαμπροῦ*: Spectaculum quidem gladiatorum erat. Locis autem ad spectandum nondum tunc discretis, sed mixtim sedentibus viris feminisque: accidit, vt propter Sullam mulier quæpiam sederet, facie & genere honesta. At id mutatum sub Principibus: & discrimina dignitatum facta, bono iure. Nec subtiliter hîc tempora exsequar. * quid opus? Hoc scito, Senatui in Amphitheatris quoque suam sedem fuisse, suam Equiti, suam Plebi. Illam, Orchestra dixere: alteram, Equestria: tertiam, Popularia. De Orchestra vbique obuium. quæ vox nata in scænâ & pulpito, transit communi abusu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, vt Vitruuius ait, *inter gradus imos*. Is enim locus quia Scænæ & Arenæ proximus, ideoque oculis auribusque expositus: optimus habitus spectationi, siue auditioni. Cicero de Senectute: *Vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in primâ caueâ spectat, quàm qui in ultimâ*. Horatius.

Vt propius spectes lachrymosa poemata Puppi.

Magnitudo eius, vt coniicio, in gradibus quattuor aut quinque. aut fortasse pluribus, vt etiam Sacerdotibus ibi locum demus, & sociarum gentium legatis. Equestria autem, Senecæ nominata VII. De Benef. *Equestria omnium equitum Romano-*

111111

rum sunt. in illis tamen, locus meus fit proprius, quem occupavi. Item Suetonio, in Calig. *Decimas maturius dabat, ut Equestria ab infimo quoque occuparentur.* Et allusit argutatrix illa apud Petronium: *Ego etiam si ancilla sum, numquam tamen nisi in Equestribus sedeo.* Ea Equestria lege veteri Quattuordecim gradus tenuere. *Quam amplius fuerint.* itaque passim legas sedere in Quattuordecim: & pro ipsâ Equestri dignitate in Senecâ: *At meherculè multis Quattuordecim Gradus sunt clausi: non omnes Curia admittit.* Lege dico veteri. nam ut *Aucta videri sub Principibus.* idem numerus sub Principibus fuerit, aucto immaniter numero equitum, non herclè inducor ad credendum. Et impellit me in alia omnia Calpurnius, qui ostendit totam mediam superioremque caueam occupatam ab equite, ludis illis celebribus Carini:

*Venimus ad sedes ubi pullâ sordida veste
Inter famineas spectabat turba cathedras.
Nam quaecumque patent sub aperto libera caelo,
Aut eques, aut niuei loca complevere Tribuni.*

Ostendit se in porticu summâ spectasse inter faminas, quoniam Gradus omnes qui sub dio, occupati ab Equite aut Tribunis. Nam hos quoque addit. nec intellegit illos notos Plebeios (caue erres:) sed Militares imprimis: fortasse & alios, qui *Tribuni inter Equites spectabant.* vario agnomine sub Principibus sunt natî. De quo copiosè dicendi non hic locus. Ouidius aptè ad hanc rem in Fastis lib. IIII. ubi quemdam militiâ functum in Equestribus sibi adfidentem loqui facit:

*Dux mihi Caesar erat, sub quo meruisse Tribunus
Glorior, officio presuit ille meo.
Hanc ego militiâ sedem, tu pace parasti:
Inter bis quinos usus honore viros.*

Et eodem illo Tribunico iure spectasse se in Equite Martialis ait:

— vidit me Roma Tribunum,

Et sedeo quâ te suscitât Oceanus.

Nam quod de ære magno huius poëtæ suspicere, aut censu fuisse Equitem: errabis. tenue semper & exsuccum hoc genus. Ipse *Martialis: quomodo eques.* id renuit, loco alio, & paupertatem clarè præfert:

Sum, fateor, semperque fui, Callistrate, pauper,

E. 3

Sed

Sed non obscurus nec malè notus eques.

Inter Equites igitur, quia adnexum hoc Tribunicia illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in Gradibus primis spectabant, ex Horatiano vetere interprete: qui ad locum illum Epodôn, in Mænam: *Sedilibusque magnus in primis Eques*: commodè notat, *Otho*, inquit, *quattuordecim Gradus in Theatro equiti separarat*, ex *Popularia*. quibus primi Tribunicii potestatibus vacarent. *Popularia* sunt loco tertio. & nomen eâ notione reperies in Suetonij Claudio, cap. xxv. *Germanorum legatis in Orchestrà sedere permisit, simplicitate & fiduciâ eorum motus, quòd in Popularia deducti, cum animaduertissent Parthos & Armenios in Senatu sedentes, ad eadem loca sponte transierant.* Et in Domitiano, verbis quæ rettuli suprâ. *Vlpianus etiam Milites stationarios disponi à Præfecto vrbis vult, ad tuendam Popularem quietem.* Callistratus, in spectaculis *Iuvenes quosdam accommodare se turbulentibus adclationibus Popularem* scribit. Et scio utrumq. intellegere hunc plebis confessum. Plebis. nam etsi populi voce utuntur, quæ communis tribus ordinibus: tamen hîc pro vnâ eius & vberiori parte. Vti & apud Iuvenalem:

*Æquales illic habitus, similemque videbis
Orchestram & populum.*

Popularia ipsa iterum diuisa. Intellegit enim, in hac ipsâ Spectaculorum re, plebem. *Popularem* autem adtributi reliqui omnes Gradus. id est *Cauca media*, & *Summa*: Nam *Ima* Senatui & Equiti vacabant. Itaque propter granditatem, discrimen aliquod in ipsis popularibus: & pro variâ conditione plebis, varij adfessus. Quosdam, imò plebsque Suetonius expressit Augusto: *Militem secrevit à populo. maritis è plebe proprios ordines adsignauit. prætextatis Cuneum suum. & proximum paedagogis. sanxitq; nequis pullatorum mediâ caueâ sederet. Feminis ne gladiatores quidem, quos promiscuè spectari solemne erat, nisi ex loco superiore spectare concessit.* Vbi de Pullatis quod ait, illustrant Calpurnij versus:

Pullati ad superos relegati.

*O vtinam nobis non rustica vestis adest!
Vidissem propius mea numina. sed mihi sordēs
PULLAQUE paupertas & adunco fibula morsu
Obstiterunt.*

Ostendit enim se rusticum & pullatum spectasse in caueâ summâ, pro-

inâ, procul à Podio vbi Princeps. Ideò apud Senecam De Tran-
quillitate, *Verba ad summam Caueam spectantia*, sunt vilia & ad
gustum minutæ plebis. At quòd Fæminæ in summo : etiam
Propertius tuus ostendit, vbi præcepta æmulantis Cynthia:

Item Fa-
mina.

Tu neque Pompeiâ spatiabere cultus in vmbra,

Et cum lascium sternet arena forum,

Colla caue infleâs ad SVMVM obliqua theatrum.

Propertij
alia distin-
ctio & in-
tellectus.

Ita legendi & iungendi ij versus. & mens est, Cùm Gladiatores
in foro : caue oculos adicias, tu qui in equite spectas, ad loca
summa, vbi mulieres.

CAPVT XV.

*Confusa aliquando locorum series: eaque occupata. Æs pro Locis. Plau-
tus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Dissignatores, eorum
munus. Excitare. Tribuni Voluptatum.*

ET hi quidem limites, hic ordo. quem tamen migrabat
& miscebat sæpe Quiritium turbida plebs. Auidi enim
multi ludorum, & exclusionis metuentes, loca de multâ nocte
occupabant, & inhærebant vt suis. Lampridius in Eliogabalo:
*Serpentes per Marsicæ gentis sacerdotes collegisse fertur: eosque subi-
tò ante lucem, vt solet populus ad ludos celebres conuenire, effudisse.*
Benè dixi, occupabant. eo enim vërbo id vulgò notabant.
Martialis:

Occupare
proprie,
quid.

Tunc cùm licebat occupare, Manneius.

Spartianus in Iuliano: *Ad Circense spectaculum itum est: sed oc-
cupatis indifferenter omnium subselliis, populus gemitu conuicia in
Julianum.* Tangit & Tertullianus eam confusionem: *Liberti-
nos in Equestribus, subuerbustos in Liberalibus sedere.* Vbi Libe-
ralia equidem non aliud, quàm liberi populi locum ceperim,
quem turpe occupari à subuerbustis & seruis stigmatiis. Ad-
datur Suetonius Calig. cap. XXVI. *Inquietatus fremitu gratui-
ta in Circo loca de mediâ nocte occupantium, omnes fustibus abe-
git.* Ait autem Tranquillus, *gratuita loca.* Ergone aliquid aliàs
pendendum? Apparet: & quidem prisco etiam æuo. Cer-
tè Plautinus Prologus, (etsi non Plauti) id indicat receptum
in seruis:

Loca pretio
aliquo dis-
tributa.
Plautian-
telogio lux.

Serui

Serui ne obsideant, liberis ut sit locus.

Vel as pro capite dent: si id facere non queunt,

Domum abeant.

Græci hæc *ὁρχήστρα* appellasse videntur: quæ explicant in Cal-
limacho Scholiastæ, τὰ ὑπὲρ τῆς ἰσθμῆς δ' ὡς: *munera quæ spectandi caus-*
sâ dantur. Nec in seruis hoc tantum, sed receptum etiam in aliis
è plebe opinor, qui Locariis nescio quid pro sedibus pendebant.
Ita enim appellat Martialis, qui loca designabant. In Hermetis
gladiatoris laudibus:

Et Martia-
li.

Hermes suppositicius sibi ipsi:

Hermes diuitiæ Locariorum:

Hermes cura laborque ludiorum.

Locarij, qui
homines lo-
cant, dispo-
nunt.

Nam Locarij, meo animo, non aliud hîc quàm Designatores.

Quos Tertullianus in ludis agnoscit, libello De Spectaculis:

A templis & aris, inter tribus & tibias, duobus inquinatissimis ar-
bitris funerum & sacrorum, Designatore & Aruspice. Plautinus
idem ille Prologus agnoscit in scânâ:

Neu designator præter os obambulet.

Designa-
tores cû li-
toribus.

Quin etiam lictores illis attribuit:

-- neu licitor verbum aut virgæ mutant.

Qui enim hoc refert ad lictores magistratuum: errat. Nullæ in
hac Histricâ prouinciâ eorum partes. Sed ut Designatores in
funere publico lictores comitabantur, seuerioris imperij causâ
& ordinis seruandi: sic in Theatris. De funebri Designatore,
Horatij illud nosti,

— dum ficus prima calorque

Designatorem decorat licitoribus atris.

** In Satur-*
nalibus di-
xi, lib. I.

Non quia proprij Designatorum vlli apparitores (viles enim
ipsi olim & fortasse inter libertinos:) sed accipiebant à * Do-
mino funeris & Editore ludorum. Ex hoc genere, Lectius ille &
Oceanus apud Epigrammatarium: nec magistri illi aut Præfe-
cti ludorum (nugæ istæc interpretum) sed meri Designatores.

Crenit ee-
rum digni-
tas.

Quorum tamen dignitas sub Principibus aucta. Vlpianus be-
ne monet l. IIII. de his qui not. infamiâ: *Designatores*, inquit,
quos Græci ἐσθλάταις appellant, artem ludicram non facere Celsus pro-
bat: quia ministeriū non artē exerceant. Et sanè locus iste hodie à Prin-
cipe non pro modico beneficio datur. Horum munus, ordinibus sua
loca

Pellebant
loco non
dignos.

loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Facetè sæpe meminit acutus & capitalis ille Hispanus, per occasionem edicti Domitiani, quo *licentiam in equite promiscuè spectandi* (quæ contra leges eruperat) *cobibuit*. Et id dicebant theatriali verbo, *Excitare* aut *Suscitare*.

Bis excitatus terque, transtulit castra.

Alibi: Et sedeo quâ te suscitât Oceanus.

Suetonius Augusto, cap. XIII. *Cùm spectaculo ludorû gregarium militem in Quattuordecim sedentem excitari per apparitorem iussisset.*

De quâ eadem re Appianus: *ὁ Καῖσαρ τὸ σεπτιώτερον αἰέτην: & Cæsar militem iussit surgere.* Pulchrius in eodem planè verbo Græcè lufit Diogenes Cynicus (in Diogene Laërtio:) *τὸ καὶ παρὰ τὸν αἰετὶ κατὰ λειπόμενον ὁ πρὸ τῆς ἀρετῆς ἡσυχίασας, καὶ αἰετὸς ἀλέκτωρ. τὸ δὲ εἰπὼν, Διὰ τί; ὅτι, ἐπὶ, ἄδων ὡς ἀνέστη ἐν ἰσχύει: Citharædum quendam, quo cantante omnes discedebant eumq; relinquebant, salutavit, Salve galle. Illo querente, Quid ita? Quia, inquit, cantans omnes EXCITAS.* Ipso illo verbo argutissimè lufit. Sed addo etiam. labente ævo, præter Designatores, videri fuisse digniore quodam nomine Tribunos: qui electi ad moderandas & temperandas ludicras populi voluptates. Ij dicti, Tribuni voluptatum. Quorum formula & *Tribuni voluptatû.*

CAPVT XVI.

Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse.

Appuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuâ emissum.

Pluria ad hanc rem exempla.

VIDEOR de loco omnia dixisse: certè ea quæ conspiciuntur in aperto. Nam quin lateant etiam nunc quædam, non nego: quæ tamen, lucis tuæ causâ, protraham in claram lucem. In eo genere tubi sunt siue fistulæ: quæ in imo & summo Amphitheatro dispositæ, eâ arte & fine, vt odoratum quemdam humorem eiacularentur leuiter, & inspergerent in sedentes. Is humor, è croco plerumque. Seneca epist. xci. *Vtrum tandem sapientior em putas, qui inuenit quemadmodum in IMMENSAM ALTITVDINEM CROCVM LATENTIBVS FISTVLIS exprimat?* Idem libro II. *Quæst. Natural. Numquid dubitas*

Fistulæ Amphitheatrales.

Spargebat crocum ex imi arena.

F

quin

Apuleij
correctio.

Sparfiones
proprie.

Ea cum im
bre aut
nimbo com-
parantur.

E statuis
etiam fusa.

* Quas fi-
stulas gran-
des fuisse
fuspica-
mur, & alias
minores,
que ab illis
diffusa per
membra.
Quoq; mo-
do ut fieri
potuerit.
Crocus non
ipsa, sed vi-
num, ea tin-
ctū ad spar-
siones.

quin SPARSIO illa, quæ ex fundamentis MEDIAE ARENAE
crescens, in SUMMAM ALTITVDINEM AMPHITHEATRI per-
uenit, cum intentione aquæ fiat? Apuleius lib. x. Tunc de summo
montis cacumine per quandam latentem fistulam in excelsum prorumpit
vino crocus (ita emendo ex vet. codice nostri Giscelini) diluta,
sparsimque defluens pascentes circa capellas odorato perpluit imbre.
Benè Apuleius, odorato imbre. quia è fistulis illis, per minuta
quædam foramina stillabat is liquor in modum imbris. Et si-
gnatè locutus est Antonius Musa apud Senecam patrem, qui
Sparfiones, odoratos imbres dixit. Vbi magnus ille Turnebus à se
& à vero abit, dum tentat sufficere adoratos imbres: & perperam
ad missilia refert. Nam rorem illum ingeniosum, Sparfiones
vocabant aptè. Glossæ prisca: Sparfio, Κρόκος ὁ παύρην. Et
Martialis spargendi verbo in eo vsus:

Hoc rogo non melius, quàm rubro pulpita nimbo

SPARGERE, & effuso permadiisse croco?

Et nimbum item aliquoties appellat: vt libro i.

Et Cilices nimbis hic maduere suis.

Libro ix.

Lubrica Corycio quamuis sint pulpita nimbo.

Nec è fistulis solùm hic imber, sed scito magis inuento è sta-
tuis expressus, velut humanus quidam sudor. Lucanus clarè
indicat:

Utque solet pariter, TOTIS se effundere SIGNIS

Corycij PRESSURA CROCI: sic omnia membra

Emisere simul rutilum pro sanguine virus.

Et ex Theatri Marcelli configuratione conspicuum, in mediâ
& summâ Præcinctione statuas plures fuisse; partim ad orna-
tum, partim ad hunc vsu. Eas autem scire licet concauas fuisse:
& per immixtas* fistulas ferreas siue æneas, minutis forami-
nibus, velut per poros & membra expressum hunc humorem.
non sine præsentis quidem auxilio & manu ministrorum, qui
in parte infernâ stabant. Ego interrompens, Hæc mihi mira, in-
quam: sed dic tamen, oro te, clariùs, quomodo crocus exprimi
arida potuerit in hunc imbrem? Non enim capio. Ille concussio
capite & ridens, Crocùsne mera aut arida? inquit. Mi iuuenis
erras. Vino diluta fuit, vt Apuleius tibi præibat, si filum attentè
suble-

sublegiffes eius sermonis. Mixtum videlicet tritumque florem cum herbae fuisse cum vino: quod vinum colorem deinde adsumeret & odorem. Plinius aperit: *Crocum*, inquit, *vino mirè congruit, præcipuè dulci, tritum ad Theatra replenda*. Itaque liquidum crocum Ovidius dixit:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Et fluxisse eum per gradus, Spartianus in Hadriano: *In honorem Traiani balsama & crocum per Gradus Theatri fluere iussit*. Vbi de Balsamo item notabis, etsi minus id crebrum. At de Croco, in omnibus spectaculis protritum: etiam Scenicis. ideoque solemnes crocos Propertius agnominavit:

Pulpita solemnes non oluere crocos.

Adeò ut etiam supinorum hominum deliciis è Theatris in conuiuia sparsiones migrarint, & eadem illà arte vnguentis perfusi conuiuæ. Plutarchus de Othone narrat, disposuisse eum in trichinio variis locis ἀργυρεῖς καὶ χρυσοῦς σωλῆναι, ὡς περ ὕδαρ τὸ μέγαν ἐν χέοντες: argenteos atque aureos canales, instar aquæ, vnguenta fundentes. Quod item in Neronis nepotinis sumptibus Tranquillus recensuit, cap. xxxi. Cœnationes eius laqueata tabulis versatilibus eburneis, ut flores: & fistulis, ut vnguenta desuper spargerentur. Ita enim eum locum legamus: quoniam duo ibi versatilia, & Tabulæ ad flores, & Fistulæ ad vnguenta.

Per Gradus
fluebat.

Etiam bal-
samum.

Sparsiones
vnguento-
rum conui-
uiis, ab hoc
inuento.

Suetonius
rescriptus.

CAPVT XVII.

Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus cœperit. Colorata ea fuisse. aliquando serica, aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

TEGMEN etiam Amphitheatri latet: quod superduci solet, arcendo æstui ac foli. Tegmen hoc è velis. Primus inuentor rei Q. Catulus: aut certè iam inuentæ, primus Romæ imitator. Valerius Maximus: Religionem ludorum, crescentibus opibus, mox secuta lautitia est. Eius instinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium confessum velorum umbraculis rexit. Ammianus de eadem re libro xiiii. Ex turbâ verò minime sortis & paupertinæ, in tabernis aliqui pernoctant atris, nonnulli velabris umbraculorum Theatralium latet. quæ Campanam imitatus lasciuia Catulus in

Vela à Q.
Catulo re-
perta.

* At Aedilitati eius id tribuit Ammianus

lus in Aedilitate sua suspendit omnium primus. Plinius libro* xix. de velis: Postea in Theatris tantum umbram fecere. quod primus omnium inuenit Q. Catulus, cum Capitolium dedicaret. Eius ritus vestigia in ipsis Amphitheatris, ubi foramina in summis lapidibus ad funes velorum illigandos. ut in Nemaufensi illo clare: & in summo hoc Romano quaedam grandiora, per quae conuicimus traici & in altum dirigi antennas solitas, velorum funes sustinentes. At ipsae deinde antennae siue mali, per foramina ea immisae & demissae mutulis quibusdam excipiebantur, firmitatis causa. Ad antennas autem subrectas, funes transuersim ligati & extensi; super quos, ducta vela. Testimonia etiam sparsa in veterum scriptis. Propertius:

Et modo tam pleno fluitantia vela Theatro.

Suetonius in Caio: Gladiatorio munere, reductis interdum fragrantissimo Sole velis, emitti quemquam vetabat. Martialis:

Quamuis non modico caleant spectacula sole,

Vela reducuntur cum venit Hermogenes.

Ducere vela & reducere.

Vitruuius praefatione lib. x. In muneribus quae a magistratibus, Foro gladiatorum Scenisque ludorum, quaedam dantur, quibus nec expectatio nec mora conceditur: ut sunt sedes spectaculorum, VELORVMQVE INDUCTIONES. Lampridius in Commodio: Cum illi saepe pugnant ut deo populus fauisset; irrisum se credens, populum Romanum, a militibus classiariis qui vela ducebant, in Amphitheatro interim praecipit. In quo mihi nota milites e classe praepositos huic muneri: scilicet quia maritimi illi, iure periti tractandorum velorum. petunt etiam quidam, apud Plutarchum in Romulo, Velabri etymon ab hoc ritu; acutè sed non verè.

Velabri verum etymon.

ἐνιοι λέγουσι, inquit, τὴν εἰς τὴν ἰπποδρόμον φέρουσαν ἔξ ἀγορῆς πύλον, ἰσίοις καὶ πετανωτάς τοις ἑτέροις παρέχοντας, ἐντεῦθεν ἀρχομένοις Ῥωμαῖσι δὴ τὸ ἰσίον Ῥῶλον ὀνομάζουσι: Quidam aiunt viam illam quae a foro ad Circumfert ab editoribus ludorum velis solere integri, initio a Velabris facta.

Variiegata ea vela coloribus.

Romani autem Velum appellant, quod nos Histium. Non verè dico: quia Velabri vocem diu notam & natam ante hunc ritum (qui Catuli æuo inductus) satis clarum. Colorata variè vela ista fuisse, ad ornatum, Lucretius ostendit versibus sanè ad hanc rem luculentis:

Et vulgò faciunt id lutea, rufaque vela,

Et fer-

*Et ferrugina. cum magnis intenta Theatris
Per * malos vulgata trabesque trementia pendent.
Namque ibi confessum caueai subter, & omnem
Scanai speciem, patrum matrumque deorumque
Inficiunt, coguntque suo fluitare colore.*

* Nota firmari, quod supra monui de Antennis.

Et Carbasina vela Plinius libro XIX. nominat, cum auctore: *Carbasina deinde vela primus in Theatro duxisse traditur Lentulus Spinther Apollinaribus ludis. Mox Cæsar dictator totum forum Romanum intexit, viamque sacram ab domo sua usque ad clium Capitolinum. quod munere ipso gladiatorio mirabilius visum tradunt. Miratur & stupet in Cæsariano facto Plinius, vel quia tantum spatij inductum: vel quia velis tam pretiosis. Nam serica ea fuisse Dio tradidit, etsi parum adfirmatè, libro XLIII. καὶ ἵνα μνησθέντες τῶν σεωμένων ὁ ἥλιος λυπηθήσῃ, ὡς περὶ τὰς ἀντιπαραστάσεις, ὡς γὰρ πρὸς φάσιν, ὑπερεπέτασε: Nève quis spectantium à sole infestaretur, vela super eos Serica, ut quidam tradunt, extendit. Nec scio sanè an Plinij libris non exciderit ea Sericorum vox. Iam Nero purpurea etiam vela suspendit, stellis aureis variè interstincta. Xiphilinus: τὰ γὰρ μὲν ὡς περὶ τὰς ἀντιπαραστάσεις, ὅπως τὸ ἥλιον ἀπερύκει, ἀντιπαραστάσεις: Vela etiam quæ per aërem expansa ad arcendum solem, purpurea erant. inq; iis mediis Nero acupictus, currum agitans (videlicet instar Phœbi) circum verò vndique aureæ stella.*

* Intellegit candidatâ, & è tenuissimolimo. Nam. Q. Catuli etiâ è lino, sed vulgari & rudi.

Dubitatio de integritate Pliniani loci. Purpurea vela à Nerone.

CAPUT XVIII.

Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augustei. Umbellæ usum & causæ fuisse, velis non expassis. Martialis & Uopiscus explicati. Umbellati clavi.

HÆc ipsa Vela, nisi fallor, Iuuenalis Velaria dixit illo versu,

— pugnas Cilicis laudabat & ietus,

Et pegma, & pueros inde ad Velaria raptos.

Nec enim interpretes hîc audio, qui Velaria locum esse adferunt ubi vela reconduntur. Imò aliam ego lucem Iuuenali do, & ita capio: quasi laudarit & stupuerit adulator ille, quòd ludis gladiatorijs, pueri è pegmate subito in altum occultâ quadam machi-

Iuuenalis explicatus.

Raptus ar-
tificiosus &
sublationes
in pegma-
ris.

machinâ rapti sint, & ad Vela ipsa. Sanè recepti in Amphitheatris tales lusus, talesque raptus. Qualis etiam ille Martiali expressus, de Tauro cum Alcide in æthera raptus, populo spectante & adstupente:

*Raptus abijt MEDIA quòd ad æthera Taurus ARENA,
Non fuit hoc artis, sed pietatis opus.*

Velarij, pro
hominibus.

Lego etiam in veteri inscriptione, PRAEPOSITVS. VELARIO-
RVM. DOMVS. AVGVSTAE. sed alio sensu: quia Velarios ibi accipio, qui præpositi velis in aulâ ducendis. Ita in aliis lapidibus: VELARII. DE. DOMV. AVGVSTI. & alibi: VELARII. DOMVS. AVGVSTANAE. Sed redeo ad Theatrica nostra Vela, quæ moneo non semper extensa: quia sæpe id impendebat ventus. Nec mirum in tam laxo & capaci circo. Hispanus poëta:

Vela vêtus
sæpe nega-
bat.

Aut Pompeiano vela negata, Noto.

Tunc Vm-
bella succe-
debat, aut
Pilleus.

Quid tum igitur? inquires. Spectabantne indefensi à Sole? Non prorsus. duplex iis etiam tegmen, siue Pillei, siue Umbellæ. Pillei quidem Thessalici, ut supra ex Dione rettuli. quem eundem cum Petaso aliquis fecerit. & notavit eruditus noster Iu-
nius in libro 11. Animaduersorum, cap. v1. Vñ & Gausapis, an Causiâ, loco illius Pillei? Nam varia hæc in Martiale lectio: atque alij libri aliud Lemma illud præscribunt his versibus Apophoretorum:

Martialis
illustratus
& corre-
ctus.

In Pompeiano tectus spectabo Theatro:

Nam populo ventus vela negare solet.

Pillei quâ
sine dati.

Significat disertè, vsurum se tegmine Causiæ contra solem, si ventus inuidisset vela. Ad eundem vsus refero Pilleos in Theatris ab Editoribus interdum datos, siue birros. Vopiscus in Carino, vbi Iunium Messallam eiusque effusionem in ludis acerbè taxat: *Donati sunt ab Atrebatibus birri petiti, donati birri Canusini.* At de Umbellâ, Martialis idem:

Umbella.

Accipe quæ nimios vincant umbracula soles.

Sit licet & ventus, te tua vela tegent.

Eorum
forma.

Quam à faciendâ umbrâ dictam scito, nec aliud tegmen quàm quo hodie in Italiâ passim supra caput suspensum vtuntur, per viam & in æstu. E linteo formant, instar obtusæ & breuioris metæ, quod orbiculatâ virgâ extensum, baculo sustinent supra caput erectum. Iuuenalis de eadem:

En cui

En cui tu viridem vmbellam, cui succina mittas.*

Et Vmbellati clauī apud priscos Architectos, qui capite paulatim instar turbinis latiore: itemque Vmbellati flores Fœniculi, Anici, Sambuci apud hortenses scriptores. Denique vmbella quod *σινάδων* Græcis.

* Colorabant enim, ut puto, pro favore cuiusque in hancillamve Circi factionem: Prasinam, Venetam, &c.

CAPVT XIX.

Per occasionem, de pilleo quæsitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permissum tegmen: certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

DESIERAT Florentius, & iam surgebat. sed ego iniectâ blandè manu, Viam mihi aperis eius sermonis, inquam, in quem deferri diu mihi est votum. Itaque, per tuam fidem, qui tam multa hodie me docuisti, hoc quoque velut *ἀντιμαχέων* admetire, de Romanorum capite tecto siue intecto. Nam causiam iis tribuis aut pilleum: sed tantum per ludos. quid ergo censeam? reliquo eos tempore fuisse intectos? ægrè id crediderim, in moribus nostris tam aduersis. Florentius renidens, A viâ in semitam me abducis, inquit. quam tamen, quoniam valdè vellete video, percurram pede leui. Caput apertum & sine regmine habere, non Romanis solum olim; sed quod magis mirèrè, etiam Græcis veteribus, & fortasse Germanis, Gallisque nobis commune. De Græcis: ecce apud Homerum non causiæ non pillei vsquàm mentio. nec celat nos eius interpretes, quin silentium id causiam habeat ab hoc ritu. Quin Soranus in vitâ Hippocratis, anxius est cur imago eius pilleata cernatur. idque alij ad peregrinationes eius rettulere, alij ad alias causas, quas ibi vide. At de Germanis inducit me facilè Tacitus: qui cirros eorum nodosque commemorat, regmina nusquam. imò de Sueuis, clarè satis ostendit pugnas eos etiam capite aperto, crinibus religatis in altitudinem quamdam & terrorem. Et comatos nostros Gallos, quidni credam eâ parte intectos? Ni fuissent, & pleræque imò Europæ gentes: non pilleum apud Parthos demum Martialis, ut nouum, quæsisset:

Pleræque olim gentes, capite nudo

Græci.

Germani.

Galli.

Parthi tamen pilleati: & quod alibi legisse scio, Daci.

Frustrà blanditiæ venitis ad me:

Ad Parthos procul ite pilleatos.

Secl

*Argumenta
quibus pil-
leum sper-
nimus à
Romanis.*

Sed de Romanis ipsis, securius pronuntiam: quia signa mihi in illis & argumenta plura. Primum nummi omnes veteres statuæq; (in quibus cultus scilicet & habitus priscus) sine tegmine semper. Scriptores item prisci, pileum aut petasum abstinere videntur à vulgo. Quò facit valdè Suetonij locus: qui Iulium Cæsarem ex omnibus decretis sibi honoribus, non alium libentius aut crebrius vsurpasse, ait, quàm ius laureæ coronæ perpetuò gestandæ. idque ad caluitium celandum. Obsecro vt quid, si pileus aut petasus illis? qui certè aptior & fidelior ad dissimulandum caluitium, quàm corona. Quintiliani item Oratoris sui descriptio. in quo cum vestium omnium singillatim meminerit, vsque ad calceos: in capite tamen format & fingit solum capillum. Sed vossellis pugno: ecce telum. Eustathius Homeri interpretes disertim scribit τὸ τὰς κεφαλὰς ἀκαταλύτοις ἔχειν, *capita intacta habere*, ad Romanos transisse à priscis Græcis. Cui auctoritati quid opponas? Tamen fateor Tempora quædam & Homines spectandos, quibus ius & vsus tegendi fuit. Tempora quinque: Sacra, Ludi, Saturnalia, Peregrinatio, Militia. Nam Romanos dum sacrificabant, capite scimus fuisse velato; idque prisco quodam & obuio ritu. Idem in Ludis fuisse, docui iamantè. Etiam Saturnalibus, per quos liberrimæ vitæ dies, pileus admissus, signum scilicet libertatis. Martialis:

*Excipiuntur tempo-
ra quædam.
Sacrorum.*

*Ludorum.
Saturnalia-
lium.*

Permittis puto pileata Roma. Idem:

Dumque decent nostrum pilea sumpta Iouem.

*Peregrina-
tionis.*

**Qui distinctus ta-
men à Pil-
leo. quòd
ille ad um-
bram facien-
dam mar-
ginatus, vt
nostri gale-
ri (forma e-
nim in Mer-
curij sta-
tuis) hic nò
item, sed
quales dor-
mitoriij aut
nautici pil-
lei.*

*Militia.
Excipiuntur
& homines.*

Sed & Peregrinatio quoque petasum bono iure sibi sumpsit, contra pluuias, æstus, ventos. Plautus vbique addocet, qui peregrè euntibus aut venientibus * petasum aptat. Cicero item alibi in Epistolis, describens tabellarios iturientes, *Petasatos eos venire*, ait, & *comites exspectare ad portam*. Nec aliùs mentis illud Suetonij de Augusto: *Solis ne hiberni quidem patiens, domi quoque non nisi petasatus sub diuo spatiabatur*. Ait, domi quoque. quasi nouum illud & insolens innuens, quod alibi quàm per viam. Denique Militiæ pileos non adimo, inhibitus à Vegetio: *Vsque ad præsentem*, inquit, *ætatem consuetudo permansit, vt omnes milites pileis quos Pannonicas vocant ex pellibus vterentur*. Nam aliàs, exempla etiam in militibus pileorū rara. Iam Homines etiam certi, vt dixi, quorum vertex immunis à communi more. Primum

mum Liberti. quos in pilleis fuisse, nouâ libertate, notius & restatius est quàm vt hîc dicam. Addo Ægros. quibus hoc quoque licuit, capiti firmando. Ouidius indicat, qui Amanti suo præt ad morbum & pallorem fingendum, & pilleolum tribuit inter signa:

Arguat & macies animum. nec turpe putaris

Pilleolum nitidis imposuisse comis.

Artemidorus etiam, qui De Somniis scripsit non somniculosè.

Nam libro primo argutè obseruat, *ἔτι αὐτὶ τεῖχ' ἔχουσιν, νόστις μακροὶ & φθῖν' ἀποαγορεύειν*: lanam pro capillis habere, longos morbos &

tabem significare: nimirum quia pilleoli isti è lanâ. Sed & Græcis

πλῖδος receptum in morbo. Plato III. De Repub. *ἐὰν δέ τις αὐτῶν*

μακρὸν δῖωται ἀπὸς ἀττῆ, πλῖδος τε περὶ τὸ κεφαλὴν περιθεῖς. Sed & Seni-

bus pilleum tribuerunt, à pari causâ. Varronis fragmentum

adsignificat, è libro I. De Virâ populi Romani: ** Minores natu,*

inquit, *capite aperto erant, capillo pexo, utique innexis crinibus.* Et

Nicephorus Gregoras ostendit eum morem cum Romano imperio Byzantium etiam translatum, libro x. in extremo: *De ca-*

pitis tegmine, ait, *moris apud superiores Principes erat, vt atate pro-*

uectiores aulici pilleis turbinatis uterentur, serico teclis: iuniores au-

tem omnes prorsus nudis essent capitibus. Andronico autem Imperato-

re, is mos adeò exoleuit, vt passim omnes & seniores & iuniores pilleis

uterentur, non minus in palatio quàm in agris: iisque variis & pere-

grinis. Sed tamen permissum hoc potius senibus credò, quàm

crebro vsurpatum. Romæ quidem. nam vbi exempla? Et con-

trà Varronis verba, nonnihil etiam inuenire possim, quod prob-

abiliter obducam. Quartum denique genus cum pilleis, sed

malè certis aut firmis. Conuiuæ enim fuisse videntur pilleati.

Horatius suspicionem clarè facit.

Ut vinosa glomos furtiua Pyrrhia lane,

Vt cum pilleolo soleas conuiuia tribulis.

Nam habitum conuiualem adtribuere ille nescio cui videtur,

Soleas & Pilleum. Itaque vetus ibi interpret: *Nè ve sic suffarcina-*

tus eas, vt vnus de tribu, qui ad cenam vadēs, ipse sibi soleas fert cum

pilleolo. Et paulo post: *Hæc erat consuetudo veteranorum, pilleum por-*

tare cum calceis. Quibus verbis quid sani subsit haud sanè video.

Et ambigo in toto hoc ritu. Primum quia in tam crebrâ conui-

uiorum

Liberti
noni.
Ægri.

Etiā apud
Græcos.
Senes.

* Aliud er-
go in ma-
ioribus fuit
se videatur.

Conuiuia.

Sed ambi-
gua ea res.

* Sicut & Saturna-
liorum pil-
leus, manaf-
se videri
posse à co-
uiuiali ritu
non aliter
quàm Syn-
thesis.

uorum mentione pileos non alibi inuenio. Secundò, quia inepti iidem, me iudice, conuiuantibus, ob vnguenta, ob coronas. Illud credo magis, pileorum vsum in balneis fuisse: à quibus cum exirent, eisdem aliquando retinuisse etiam in mensâ. Certè lapis antiquus Patauij est, vbi conuiuij aliqua forma, & qui accumbunt, partim capite nudo partim velut pileolo aut fasciâ sunt deuincti. Sed hem! quod me pænè fugerat, Athenæi locus est, qui nescio an * stabilitor & stator erit pileo conuiuiali. Nam loquitur apud eû libro vi. Larenus dilaudans suos Romanos: *ἐὰν τις δὴ ἔχῃ χιτῶνα καὶ ὑποδέσειτο δὲ τελεῖς, πάλιν τε ταῖς κεφαλαῖς περιεκέμεθα προβατίων δερμάτων διασείς*, id est: *Vestes etiam habemus & calceatus frugi ac simplices, & pileos capitibus circumponimus ex ouium pellibus densos ac villosos*. Nec est fanè vt pileos illos aliter accipiamus, quàm aut de mensalibus (in conuiuio enim hæc dicta) aut peregrinantibus. Quod postremum ipse Larenus firmare videtur, qui præmisit, *Romanos nihil superflui in vestitu habere*, & *τὰ ἀπερχομένους*: id est, vt ego interpretor, *nec peregrinantes quidē aut aliò abeuntes*.

CAPVT XX.

Obiectio pro pileo: eaq; remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus, Palliolum ad caput tegendum: eaq; in re Seneca, Petronius, Plautus illustrati nouiter.

Caput ape-
ruisse, in
honore ha-
bendo, Ro-
manos.

AT me, Lipsi, sermonis iam seriò tædet, & fessiois. Ab eo. Imò ego te etiam tenco, inquam: & nodum iniicio; quem prius necessum est soluas. Romanos ad firmas capite intecto: & in parte mihi persuades. Sed de honore tamen quomodo expedis? quomodo caput digniori alicui aperuerunt, si id semper apertum? Nam Sallustius ecce scribit: *Sullam in victoriâ Dictatorem, equo descendere Pompeio vni, adsurgere de sellâ*, CAPVT APERIRE solitum. Et nequid de militiâ hîc cauillere; audi Senecam, qui recenset vt vulgatissimum morem: *Si Consulem videro aut Prætorem, omnia quibus honor solet haberi faciam: equo destiliam*, CAPVT APERIAM. Risit secundum ista Florentius, Et heu Gordium nodum! inquit, vbi Tenedia securis? Non vides etiam in illis Senecæ verbis effugium, de militiâ aut peregrinatione? Nam desultum etiam ex equo addit, equi autem vsus infre-

infrequens aut nullus in vrbe. Sed tamen confide. non vtar his effugiis: veram soluendi viam insistam, sine diuerticulo vllō aut flexu. Quam præt mihi clarè Plutarchus, in causis. clarè quidem vt verba Græca sunt: nam interpres rem totam inuoluit caliginosâ & delutâ versione. Ait: οἱ ῥωμαῖοι τὸ ἀνθρώπων τοῖς ἀξίαις τῆς ἀπαντῶντες, καὶ τὴν ὥσιν ἐπὶ τὸ κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον ἔχοντες, ἀποκαλύπτουσι. *Quamodo id factum.*

Quæ vertenda erant: *Romani, sicui obuiam facti sunt cui honor habendus, & si fortè caput veste iniectâ tectum habeant, id reuelant.* Plutarchus paulo consideratius, quam ab interprete, versus.

En capitis omnis tectio: en apertio, quæ Romæ. Laciniâ togæ inquam (ca enim Plutarchi vera mens) in caput sæpe reiciebant, contra ventum aut æstum: eamque detrahebant in honorati alicuius occurſu. Plutarchus idem eum habitum expressit in Gracchis, de Nasicâ: τὸ κεφαλῇ δὲ τὸ ἱμάτιον δέμει. *Interdum palliolo, sed ab agris aut delicatis.*

Laciniâ togæ reiciens in caput. Et passim nummi & marmora præferunt, quoties representant sacrificantes. Atque hæc vulgata tectio, & sine notâ. aliam etiam eruo quæ delicatiorum aut imbecillium propria, quæque sæpe cum suspitione luxus. Ea erat, vt capite incederent palliolato. Seneca de ingenioso nostro, sed enervi Musarum patre: Mæcenatem dico. *Hunc esse, qui in tribunali, in rostris, in omni publico cœtu sic apparuerit, vt pallio velaretur caput, exclusis vtriusque auribus, non aliter quàm in mimo.* * Diuite fugitui solent. Plutarchus superbiam Pompeiani liberti, Demetrii, taxans: *Domino stante ipsus, inquit, accumberebat ἔχων δὲ τὸ κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον: habens vestem in capite, vsque ad aures.* Qui locus benè allucet illi Senecæ. sicut & huic Petronij describentis accubitus mollissimi omnium Malchionum: *Pallio, inquit, coccino adrasum incluserat caput.* Et Plauti versum ausim illuc trahere, à paucis propriè intellectum:

Tum isti Græci palliati, capite aperto, qui ambulant.

Scenicè enim tangit delicatos & molles istos, quod etiam aliàs solet per occasionem. Sed dixi quoque agros eo vsos: haud dubiè cum iustiori iam excusatione. Nec de * alio palliolo capies illa Suetonij, Claudio cap. II. *Ob valetudinem, gladiatorio munere, nouo more, palliolatus præsedet.* Hoc Quintilianus: *Palliolum, sicut fascias & focalia, sola excusare potest valetudo.* Item Senecæ: *Videbis quosdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes & egros.* * Et si paulo aliter ego cepi, in i. Saturnal. meorum cap. XIII.

CAPVT XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

*Spoliarium
probabili-
ter ad por-
tam Libiti-
nensem.
Gladiato-
res tracti.*

*Quid sit
Funus gla-
diatorium.
Gradus in-
teriores,
per quos ad
spectacula
adscensus.*

*Incredenda
imperitis
potentia
Romana.*

ET fatin' vt exsolui hunc nodum? certè me. iamque abeo & surgo bonâ fide. Simul descendit. ego consecutus sum, & ad portam cum venissemus quæ ducit ad Forum, Heus tu, inquam: Spoliarium nonne etiam in Amphitheatris? vbi illud? Florentius, Non ipsis, inquit, sed iuxta ipsa. Et cenfeo è regione ad alteram illam portam fuisse; quæ, nisi fallor, Libitinenfis dicta. Nam Spoliarium, quod receptaculum mortuorum aut grauius in Arenâ leforum, iure constituam iuxta mortualem istam portam. Enimuerò solent gladiatores occisi turpiter vnco per Arenam trahi in Spoliarium. Docent adclamationes illæ Senatus, quæ apud Lampridium in Commodo: *Gladiatoris cadauer vnco trahatur: gladiatoris cadauer in spoliario ponatur.* Et hoc idem cenfeo Victorem significare, in Domitiano, cum scribit: *At senatus gladiatoris more funus ferri, radendumque nomen decreuit.* Iamq; ad Porticus veneramus, ad quas substitit, Vidēsne hos Gradus? inquiens. Paulum etiam adscende: videbis alios, ita flexos & dispositos aptè, vt quantumuis conferta multitudo statim egredi & ingredi ordinatè & sine conflictu potuerit. Ordines hi graduum siue scalarū, vt vides miro artificio panè inuicem decussantur: & ad ostiola sua siue Vomitoria singuli ducunt. Iam columnæ istæ, iam coronæ, epistylia, zophori; & vno verbo, omnia exteriora huius operis; admiranda nostro sæculo non imitanda. Sed hæc videlicet potentia Romana, hæc olim opes: quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem.

CAPVT XXII.

De Pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati & cum luce dimissi.

EGRESSI iam eramus, & viam rectam institimus ad Forum. Atque ego, Hoc vnum etiam Florenti, inquam: vbi Pegma-

Pegmata hîc? aut quid sibi voluit poëta eo verbo? Nam ruminor Martialis eccillos versus, quos adduxi:

Hic ubi sidereus propius videt astra colossus

Et crescunt mediâ Pegmata celsa viâ.

Florentius, Properare tibi melius sit, adolescens, inquit. Nam, ut dici tempus est, ad aulam tuam venies vacuis iam aulis. cæna inquam tibi comesa erit. Sic fiet, inquam: tu modò aures mihi farci, ut cum Varrone dicam, scholicâ istâ dape: quâ replear, & explear nunquam. Age, inquit Florentius: sed ut sine iacturâ tuâ sit, inter eundem. Pegmata antiqui appellarunt machinas quasdam è ligno, quibus usus in Theatris aut Arenis. vox Græca origine est, *πρότερον*, quod est Figo, Gelo, Compingo. Itaque Glossæ priscæ *πρότερον* interpretantur * *Confixum*. & doctè Apuleius *confixilem machinam* dixit, adlusione ad vim ipsam verbi. De Pegmatis enim ego interpretor, quæ lib. IIII. scribit in apparatu muneris: *Confixilis machinæ sublicæ: turres tabularum nexibus, instar circumferaneæ domus, * floridæ picturæ: decora futura venationis receptacula*. Pegma paullo aliter, pro loculamentis pluteisque librariis Cicero dixisse videtur lib. IIII. ad Att. Epistola VIII. *Nihil venustius quàm illa tua pegmata. postquam misisti, libros illustrarunt valdè*. At nostrum istud, non aliud quàm grandis quædam & ingeniosa contabulatio, quæ sponte & occultè statim cresceret, statim subsideret. ideoque compacta raris quibusdam tabulis & sublicis. Prudentius:

Tabulis supernè strata texunt pulpita

Rimosa, vari pegmatis compagibus.

Quæ ornatus causâ, tecta sæpe argento vel auro, sed tenui. Martialis:

Hac fuerat nuper nebulâ tibi pegma perunctum.

Etsi Caius Princeps, ut Plinij verba sunt, in *Circum* (ita lego) *pegma* duxit, in quo fuerè argenti pondo centum viginti quattuor. In his Pegmatis varia inuenta & stupendi lusus ingeniorum. de quibus Augustinum loqui sentio libro xxiv. De ciuiat. cap. xxiv. *Ad quàm stupenda opera industria humana peruénit: quæ in Theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, facienda & exhibenda molita est?* Nam ait, in Theatris. Seneca pleraque ea omnia conatus est exprimere, Epistolâ, x c i. *His licet annumeres*, in-

Pegma, unde dictum.

* Dubites an non Lucillij iocus apud Cic. II. de Orat. huc spectauerit,

Quid Decius Nucula, An confixum vis facere? inquit.

vbi & obscenitas subesse videtur.

* Picta enim Pegmata, infra ex Clau-diano.

Argento tecta.

Augustini ad pegmata non dubia allusio.

Graphica
eorum de-
formatio
in Seneca.

Crescebant
subitò.

quit, machinatores, qui pegmata ex se surgentia excogitant, & tabulata tacite in sublime crescentia, & alias ex inopinato varietates: aut dehiscen-
tibus: aut iis quæ eminebant, paulatim in se residentibus. Crescebant, ait, in sublime. Ideò Martialis,

Et crescunt mediâ pegmata celsa viâ.

Desidebāt. Subsidebant eadem: & rectè Claudianus:

Mobile ponderibus descendit pegma reductis.

Ruinâ ab-
sorbeban-
tur.

Appuleius
correctus.

* Nisi ma-
uis, recepit.
Homines
item, qui
impositi.
Petronio
lucem da-
mus.

Siue quis legere mauult, desedit. Quin interdum chasinate & ruinâ subitâ dehiscebant: siue tota pegmata, siue homines qui impositi. De machinâ ipsâ, Appuleius indicat lib.x. Iamque totâ suauē fragrantē caueâ, montem illum ligneum terræ vorago decerpit.

siue, vt liber scriptus, * decepit: benè & propriè. De hominibus, Petronius: Non taces, inquit, gladiator obscene, quem de RVINA Arena dimisit? Non taces nocturne percussor, quine tum quidem cum fortiter faceres, cum pura muliere pugnasti? Significat enim aperte, fugitiuum illum in Arenam damnatum & cum fædâ muliere aliquâ (non dissimili schemate, quo Asinus Appuleius) commis- sum, ruinâ Pegmatis præter spem euasisse. Et clarè iterum: Ergo me non RVINA terra potuit haurire? non iratum etiam innocentibus mare? Ausuge iudicium, Arenâ imposui, hospitem occidi, vt inter audaciæ nomina, mendicus exsul in diuersorio Græcæ vrbis iacerem. Et

Homines
in subiectas
feras præ-
cipitati.

solent interdum ita componere pegma & hanc ruinam, vt ij qui impositi, præcipites ruerent in caueas ferarum: ibique discerperentur. Strabo eleganter de Siculo quodam latrone qui Ætnæ filius audiebat: τῆν, inquit, ἐν τῇ ἀγορᾷ, μονομάχων ἀγῶνι σιμωσά-
ται, εἰδὼς δὲ κατακτείνετα ὑπὸ θηρίων. ὅτι πῆγματ' ἔστι τῆς ὑψηλοῦ
τιθεῖς ὡς αὐτὸν τῇ αἰτνῆς, δὲ γλοβόντ' αἰφνιδίως ἐς συμπεσόντ', κατὰ τὴν
καὶ αὐτὸς εἰς γαλεάρας θηρίων ἀδελφύτοις ὅπτιες παρὰ πρὸς αὐτῷ
πῆγματι: Eum nos in foro, per ludos gladiatorios, discerpi à feris vi-
dimus. In sublimi enim tabulato, tanquam in Ætna, positus, eoque compagibus solutis subitò concidente, ipse quoque cecidit in caueas fe-
rarum quæ facillè exsoluerentur, infra tabulatum de industriâ disposi-
tas. Sed & flammarum quidam lusus & imago in hoc Pegma-
te: sine vllâ eius plerumque noxâ. Claudianus:

Mobile ponderibus descendat pegma reductis.

Infque chori speciem spargentes ardua flammæ

Scena

* Forma
scilicet mō
tis, lignei,
vt in Apu-
leio.

Flamma-
rum lusus
in pegmate.

*Scena rotet. varios effingat Mulciber orbes
Per tabulas impunè vagus : * pictæque citato
Ludant igne trabes : & non permissa morari
Fida per innocuas errent incendia * turres.*

Vopiscus in Carino : Pegma prætereà, cuius flammis scena conflavit : quam Diocletianus postea magnificentiorem reddidit. Duces etiam captivos & opida in Pegmatis solere ostendi, Iosephus adnotat libro VII. Iudaici excidij : sed non hæc Theatrica intelligens, verùm Fercula quæ portari solita per triumphum. Verba eius : θαῦμα δ' ἐστὶ τοῖς μέγιστα παρ' ἡμῶν, ὅτι τῶν φερομένων πηγμάτων κατασκευάζονται. καὶ δὲ δὴ μέγιστον ὅτι τῶν δεινῶν τῶν βέλαιων τῶν φοβερῶν αἰσῶν ἀπισήσαντα. Ἰωρροφα καὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἰωρροφα πολλά πεπικνέοντο : Maximam autem admirationem præbuit apparatus Pegmatum, quæ ferebantur. Nam ob magnitudinem eorum, iure metuere licebat, & diffidere omnino viribus portantium. quippe quædam triplici tabulato adsurgebant, quædam & quadruplici. Statimque addit : τέλει το δὲ ἐφ' ἐκείνῳ τῶν πηγμάτων, ὅτι ἀλίσκομένης πόλεως στρατηγός, ὃν ἔσποδον ἐλήφθη : Collocatus autem in quoque pegmate erat capta civitatis dux, eo modo quo captus. Magis propriè ad hæc nostra pertinent Suetonij * loci duo, alter in Caio, cap. xxvi. Claudio alter cap. xxxiii. quos vide. Ambigo an & Aristoteles ad Alexandrum, ad has machinas non adspexerit : ὡς περ δρῶσιν οἱ μηχανότεχνοι, δὴ μίας ὀργάνου σχεσηίας πολλὰς καὶ ποικίλας ἐνεργείας ἔχοντες. Certè * Apuleius, dum verba ea vertit : Machinatores fabricarum, astutiâ vnius conuersionis, multa & varia pariter administrant. Parapegmata etiam nominata Vitruvio inuenies, pro instrumentis Astrologorum : & in Laërtio scriptum, Democritum scripsisse Astronomica parapegmata. Inter hos sermones, ventum iterum ad Pantheon. ille ad sinistram, ego ad dextram, vale dicto, defleximus.

* Adde Apuleij locum supra : Florida pictura.

Pingienim hæc pegmata solent.

* Etiam Apuleius supra nominat.

Captivi duces in pegmatis.

Quæ tamē diuersa paullo ab istis.

* De quibus non repeto mihi scripta II. Saturn. cap. xlv.

* Qui autem illum libellum vertit verbatim præne.

Parapegmata.

FINIS.

INDEX

INDEX CAPITVM.

CAPVT I.

Dialogi occasio. Florentij Laus. Vrbs diruta, non diruta: & splendida eius ruina.

CAP. II. Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius quaesitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.

CAP. III. Arena nomine dictum eundem locum. idè quia sterna arenâ solitus. Cuius generis ea straturâ quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus & declaratus.

CAP. IV. Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratum. Diane in primis. Ioui Latiari, siue Diti, item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Macratio ad eam stata vnius è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

CAP. V. Quando prima Amphitheatra cœpere. videri serò irrepsisse: idq; statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse, mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

CAP. VI. Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. postea collapsum & saepe instauratum.

CAP. VII. Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & praecordia. Denique vbi situm. Martialis explicatus.

CAP. VIII. Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primùm de formâ eius: quæ Ovalis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arenâ: in quo cloaca siue specus. & cui rei? Item de portulis.

CAP. IX. De Specubus subterraneis, amplius item de Caueis in Amphitheatris, Liuij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Porta in caueis, & Plauto lux. Emissio ferarum, & immissio.

CAP. X. Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam in modum siluæ, in modum maris. Antra pro caueis: interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.

CAP. XI. De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui attributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi suggestus, Tribunal pratoris: & Vestalium sedes.

CAP. XII. Quod tutamen infimo illo Podio

fuerit à feris. Retia solere pratendi benè nexa, benè firma. Versatilia item quadam ligna. Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.

CAP. XIII. Gradus, & eorum forma. Dimisi accuratè in suas partes. Puluilli in iis. Praecinctiones. Aditus. Via. Cunei. Cathedra. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

CAP. XIV. De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestrà. de Equestribus: & Tribunos quosdam nouos fuisse inter Equites. De popularibus. deq; loco Pullatorum & Feminarum.

CAP. XV. Confusa aliquando locorum series: eaq; occupata. Aes pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Designatores, eorum munus. Excitare. Tribuni voluptatum.

CAP. XVI. Tubi occulti in Amphitheatris ad sparsiones. Eas è croco diluto fuisse. Apuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuis emissum. Pluria ad hanc rem exempla.

CAP. XVII. Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus cœperit. Colorata ea fuisse aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

CAP. XVIII. Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augusti. Umbellæ usum & causâ fuisse velis non expassis. Martialis & Vopiscus explicati. Umbellati clauis.

CAP. XIX. Per occasionem, de Pilleo quaesitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certâ tamen temporâ fuisse, quibus permissum tegmen, certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

CAP. XX. Obiectio pro Pilleo: eaq; remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput tegendum: eaq; in re Seneca, Petronius, Plautus, illustrati nouiter.

CAP. XXI. Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum adauera vincto tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

CAP. XXII. De pegmatibus accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati, & cū luce dimissi.

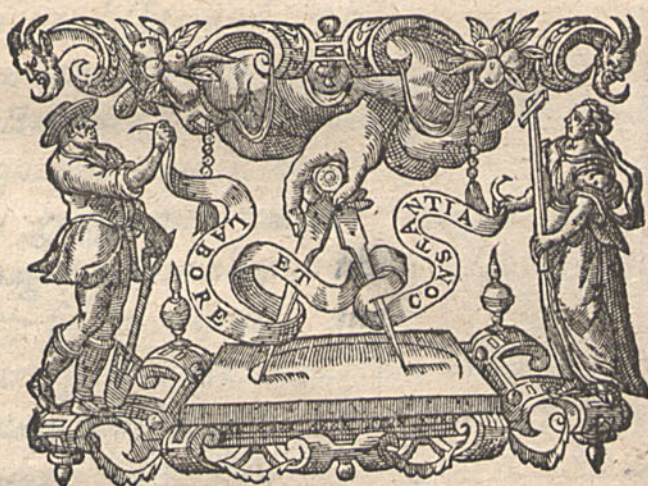
FINIS.

INDEX

I V S T I L I P S I
D E
A M P H I T H E A T R I S
Q V Æ

E X T R A R O M A M
L I B E L L V S.

In quo Formæ eorum aliquot & typi.

A N T V E R P I Æ,
E X O F F I C I N A P L A N T I N I A N A,
A p u d I o a n n e m M o r e t u m.

c I o . I o c . i v .

Cum Privilegiis Cæsareo & Regio.

AMPHITHEATRIS
QVAE

EXTRA ROMAM
LIBELLVS

In hac forma coram aliquo & 1691.

EX OFFICINA PLANTINIANA
AN TVERDIA
Apud Ioannem Moretum
cl. Jacin.
Cum Privilegio Regio

IVSTVS LIPSIVS
 A B R A H A M O
 O R T E L I O
 S V O S. D.

NÆ tu beneficâ quâdam naturâ es, mi Or-
 teli: qui rem omnem tuam librariam, tam
 promptè non offers mihi solùm, sed ultrò
 adfers. Vix inieceram de libellis aliquot:
 tu mihi promis largiter ex ubere tuâ penu,
 & ambabus, quod Græci dicunt, manibus donas. Amo iu-
 re, ut antea virtutem modestiamq; tuam, sic prolixus hunc
 amorem. nec diffiteor vsui mihi apparatus istum fuisse,
 ad meam hanc Arenam. Illa præsertim Serlij. quæ et si ad
 Architecturam externam imprimis spectant (quam anxie
 hic non quasiui:) tamen infuere iis, quæ in formâ facieq;
 ipsâ loci, gressus meos vacillantes direxerint, aut firma-
 rint. Imagines enim aliquot talium monumentorum cum
 iudicio & fide representat: quorum adspectus viam no-
 bis in parte sternit, ad intellectum veterum morum. Et
 quamquam ipsi coràm ea olim vidimus, & per biennium
 ferè solum pressimus Dominæ urbis: tamen, ut adolescen-
 tia nostra tunc fuit, nec abdita illa & à fronte remota re-
 rum penetrauimus; nec cum accuratione satis excerp-
 simus, quidquid ad meliorem vsu. Scilicet erraui eum-
 dem errorem, quem plerique hodie mihi compares: & pue-
 ritiam adolescentiamque peregrinationibus dedi quæ iu-
 dicium & dilectum profectò querunt. id est, virum. Quot
 mihi in animo & oculis ex istis, qui varias terras & ma-
 ria circulati sunt? adeò cum nullo suo fructu, ut plerique

vitia tantum imbibierint, & animi corporisque morbos. Partem eorum Scylla quadam libidinum abripuit: partem Charybdis aliarum voluptatum. Nos ipsi quod salui fretum hoc enauimus, nunquam alteri adscripserim, quam Bono meo deo. Jam illi qui rem fecisse sibi atque aliis videntur, quid referunt ex hoc mercatu? externos gestus, vestitus, linguas: boni moris ac virtutis, pauci igniculum aliquem aut semen. Atque ut Appion ille, falso Polyhistor, cum Homerum ab inferis magno molimine euocasset, nihil eum interrogauit nisi, Vnde domo? sic plerique istorum adolescentium, in occasione præclara discendi, futilia tantum consecretantur. Itaque ut veram peregrinationem laudo, susceptam maturo iudicio, maturo uero: (dux enim illa, non nego, ad prudentiam & rerum usum:) sic iuuenilem & vanam hanc iure nunc damno & abhorreo. quæ mihi similis longæ navigationi videtur, sine metâ, sine portu. Factantur in naui, circumaguntur variis ventis: & cum ad terram & ad seipsos flectunt oculos, vident non multum se, sed diu nauigasse. Sed aberro, & in hoc peregrinationis sermone, à re meâ ipse peregrinor. Domum & ad me, imò ad te redeo: cui donum mittimus, Imaginum eiusmodi aliquot Amphitheatralium delineationes. Ac plura sanè superesse scio in Italiâ, Hispaniâ, Galliâ: sed cum omnia ferè ad par exemplum, quid opus pluribus exemplis? Illustria aut nouata sumpsi: & dono per se tenui, ac vix dono, bracteam aliquam verborum circumdedi, & velut lucem nostræ interpretationis. Tu, mi Orteli, paruum hoc, sed non fallax animi mei monumentum habe. monumentum, cui, ex vetere formulâ, DOLVS certè MALVS ABEST. Vale.

I. LIPSI

I. LIPSI
DE AMPHITHEATRIS
QVÆ EXTRA ROMAM
LIBELLI,
CAPVT PRIMVM.

Amphitheatra crebra admodum in prouinciis fuisse: eorumque aliquot recensio.

I ædificij aut publici operis vllum genus crebrum in Italiâ & prouinciis fuit: reperies hoc fuisse, quod ad ludos spectat. Vt enim Romani victis gentibus linguam & mores intulere: sic vitia. hæc præsertim, quæ blandiebantur, & admissionem sibi postulabant specie quadam amænæ voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Stadia exstructa passim: sed imprimis Amphitheatra, quia omnis plebs dedita maximè in spectaculis illis crudis & cruentis erat. Historiæ passim docent, & Christiana item Martyrologia; in quibus toties mentio puri illius sacrique sanguinis, in ferinâ hac sede effusi. Quod si tamen non ingerant libri: certè oculi. cum etiam nunc ruinæ & reliquiæ vbique occurrant insignium locorum. Et de aliis prouinciis dubitemus? Ecce Iudæa illa ipsa conscia dei veri, dei magni, in hanc culpam venisse reperietur: quamquam sine suâ pænè culpâ. Herodes enim, magnificus sanè & cetera illustris rex, non vno loco Iudææ Amphitheatra inædificauit: siue ipse pronus in eos ludos, siue studio quodam hac quoque parte placendi Romanis. Exstruxit in ipsâ vrbe sacrâ, ἐν τῇ ἁγίᾳ, vt Iosephus ait, Ἀμφιθέατρον μέγιστον: in Campo, maximum Amphitheatrum. Item Cæsareæ, ait idem scriptor, ἀμφιθέατρον κατεσκευάσθη πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεται δαυδαίμων: Amphitheatrum construxit quod multam hominum turbam caperet. Nec de Græciâ mihi aliquis dubitet, Africâ, Asiâ, Hispaniâ, Galliâ; non certè is, qui res & mores in parte norit sæculi vetusti. Audeo adfirmare, raram aliquam siue coloniam siue municipium fuisse, in

Amphitheatra passim in prouinciis.

Plebs addita suis ludis plebiumque.

Martyres obiecti beatus.

In ipsâ Iudæâ, Amphitheatra. Herode struente.

In orbe itè toto Romano.

*Reliquia id
docent.*

queis non & ludi isti, & ludorum simul sedes. Adeò velut tabes quædam, animos omnium peruaferat ludicrum istud studium, an furor, dicam? Itaque vix aliqua prouincia etiam nunc est, in quâ non vestigia Amphitheatrorum: quædam obscura & fugientia longo æuo, quædam clariùs exstantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem polliceor: (multa me fugiunt, scio:) sed pauca tantum fidei causâ subiiciam, visa nobis aut firmiter audita.

*Index Amphitheatrorum aliquot, quæ hodiè
* Hodiè
Traiecto.*

Exstat igitur hodieque in Italiâ, ad Lyrin Campaniæ fluiuium (Garigliano nunc dicunt) iuxta * Minturnas, pars Amphitheatri latericij benè conspicua.

Exstat secundo, Puteolis, pariter Amphitheatrum latericium.

Tertio, Capuæ, sed magnificum & è solido marmore.

Quarto, Albæ in Latio; è quâ materiâ (non enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quinto, Oriculi, in Vmbriâ. materiem ignoro.

Sexto, Veronæ pulcherrimum: cuius plenior descriptionem, vnâ cum designatione mox dabo. Hæc, quod sciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum solo conspici aiunt magnificum & marmoreum.

In Istriâ, Polæ ad mare Hadriaticum: quod item mox subiiciam.

In Hispaniâ, Hispali extrâ muros, nisi fallor: pulchrum, sed cuius formam nancisci mihi non fuit.

In Gallia, Perigeusij in Petrocoriis (vrbe eam, Vesunam Ptolomæi fuisse volunt) pulchrum & satis integrum, extrâ mœnia cuius icunculam vidi, sed parum exactam aut certam: ideoque mihi non ponendam. E lapide quadrato est, & Arenæ eius longitudo xxx. perticarum, latitudo, x x.

Arelate etiam esse aiunt, sed parum integrum.

Burdegalæ exstat, quod videre multi: nec descriptionem tamen sum nactus.

Nemausi est celebre & notum, cuius infrâ do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud satis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ satis quidem certò acceperim, in nostrâ Euro-

Europâ. nisi quod etiam in Heluetiis exstat, Auentici.

Dignum autem notâ, quod & hodie hæc omnia ferè loca, *Amphitheatra, vulgò Arena.*
Arenas appellant: retentâ priscâ scilicet & vulgatâ voce.

CAPVT II.

De Veronensi Amphitheatro: Et primò, quando, vel à quo structum.

POST illud Romanum, inter pulcherrima & integerrima Veronense Amphitheatrum esse fatemur. quod è marmo- *Veronense, marmoreū.*
re est totum. Quando, & quis struxerit, multi & diu quærunt. *De auctore quæsitum.*
Torellus Sarayna, qui Veronam suam descripsit adfectu magis eximio, quàm successu, suadet nobis valdè vetus esse & structum ante tempora Augusti, aut certè illis ipsi. Sed argumenta *Quid ad Augustum referunt.*
huic rei quæ adfert, non sunt profectò à deâ Pitho. quæ recensebo tamen & refellam breuiter; atque vt in re ludicrâ, per lulum. Iamprimum hoc sibi sumit, Amphitheatrum antiquius *Leuibus his argumentis.*
esse quàm Theatrum, quod ibidem conspicitur iuxta Arthesim flumen. At Theatrum hoc exstructum est, inquit, ab Augusto. magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tauri effigiem habent insculptam. taurus autem, symbolum Augusti: quoniam & in nummis expressus, & natus ipse ad Capita bubula, vt Suetonius testatur. clarum igitur Augusti hoc esse opus. Sed & lapis alius Veronæ. qui præfert, OCTAVIAE C. F. ET. SORORI. CARISSIMAE. constat verò Octauiam hanc sororem fuisse Augusti. Denique duodetriginta colonias per Italiam Augustus deduxit, easque variis operibus instruxit, narrante Tranquillo: inter eas Veronam fuisse, nihil ambigendum. *Quæ refutamus.*
En argumenta, è plumbo an è vitro? quæ leui & ludente manu reiiciamus. Ait primò, Amphitheatrum antiquius Theatro esse. Non credo. & caussa hæc, quia vbique ferè locorum, ludiscænici priores origine & vsu muneribus istis: igitur & eorum sedes. Quid opponis? tauros. & illi, inquis, insculpti in hoc opere. Quid tum? nempe vt ornamentum operis non vt auctoris indicium. Quòd si omnia ad Augustum trahes, vbi tauri: quis finis? Etiam Nemausense illud gloriabitur structore Augusto. Sed tamen hoc, inquit, eius Principis symbolum: quoniâ nummi *Amphitheatra posterius nata, quam Theatra.*
Taurina capita, patergæ operum sunt.
Augu-

Bos in Nū-
mis Colo-
niam no-
tat.

Cyriacus
cum Torello
facit.

Sed ei quo-
que fides
abrogata.

Sigonij opi-
nio super
hac re, li. i.
Hist. occid.

Denique,
mea.

* Lib. vi.

Placentie
egregium o-
lim Amphi-
theatrum.

Augustæ, cum impresso tauro. Etiam aliorum, ô bone senex; quia taurus siue bos coloniæ deductæ nota, non peculiare ali- quod signum. At enim Augustus natus ad capita bubula. O rû quoque inter ea! & ignosce. non enim vltra comprimo hunc lienem: non, si ego obliuiscendus sim vero tauro. Sed in Octa- uiâ etiam es suauior. ais illam fuisse sororem Augusti. Quis tibi fecit indicium? ego imò illum lapidem sepulcræ fuisse verius auguror, & municipalis alicuius Octauix: non illius Principalis, quæ mortua & sepulta Romæ. Nam de coloniis, & per eas Augusti operibus sparsis: communiter non nega- mus. ad Veronam tuam si adstringis, opus sit alio teste. Sed ecce quoque eum, inquis. Nam Cyriacus Anconitanus in Iti- nerario suo scribit his verbis: *Denique Veronam feracissimam & antiquam ciuitatem venit, vbi non exigua veterum monimenta com- perit, præsertim Labyrinthum quod Arena nunc dicitur. & habetur quoddam constructum fuerit anno imperij Octauiani Augusti trigesimo- nono. Cuius pars exterior terræmotibus corruit.* Tibicen hic ali- quis, fateor: sed parum firmus. Famę enim innititur: quæ in his talibus, plurimum inuenitur fallax. Et cur credam Augusti æuo structum in coloniâ hoc egregium opus: cum ne Romæ quidem tunc fuerit, & in ipsâ vrbe matre? Nam Amphitheatra mansura & lapidea tardè ibi cœpère, vt docui, & sub Augu- sto. Valdè autem verisimile, exemplum illinc manasse ad vr- bes subditas & minores: non autem contrà. Itaque Taurello nostro siue Cyriaco, nihil adsentior de tam grandi æuo. Ægrè etiam Carolo Sigonio prælustri viro, qui nimis nouitium facit, & refert ad Maximiani æuum: hoc solo argumento, quod is in viciniâ pleraque condiderit ampla & magnifica, Mediolani, Aquileiæ, Brixie. Ego etsi certus sum nihil in hac re nunc esse certi, tamen paullò antiquius quàm pro illo Principe suspicer. Primum, quia iamtum Plinij Secundi æuo, Gladiatorum & Ferarum spectacula Veronę satis crebra. præit ipse in * Episto- lis, in quadam ad Maximum Africanum. Deinde, Othonis & Vitellij principatu, Placentiæ vicinisque opidis insignia Am- phitheatra fuisse scio: quâ minus tunc Veronæ? Certè de Pla- centino, egregium testimonium Corn. Taciti secundo Histo- riarum: *in eo certamine PVLCHERRIMVM AMPHITHEA-*

TRI

TRI OPVS *situm extra muros conflagrauit : siue ab oppugnatoribus incensum, dum faces iaculantur : siue ab obsessis, dum regerunt. Municipale vulgus prouum ad suspiciones, fraude illata ignis alimenta credidit à quibusdam VICINIS COLONIIS, inuidia æmulatione, quòd NULLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX esset. Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides : & simul (si attendis) crebra iam & vulgata per Italiam Amphitheatra fuisse. Sed quod combustum Placentinum illud ait : fortasse hæreas. & quid? fuitne igitur ligneum? De toto, non opinor; de parte, suspitor: eâ scilicet, quæ subsellia & gradus internè complexa. At exteriora omnia, firma & è lapide fuisse censeo. ni fuissent: cur vt de magnâ iacturâ aliquâ historicus noster questus? Fuerit igitur ad eam formam, ad quam Polanum illud, quo de infrâ. Nec plura de ortu Veronensis Amphitheatri dico, aut magis certa. En ipsam formam: non eam prorsus quidem vti nunc conspicitur, sed adiutam, vt solet, leuiter ab antiquariis & architectis. Ex iis enim quæ restant, facile conceptu totum opus & designatu.*

Quâ materis fuerit, & quomodo amburi facile.

Huc pertinet Figura Amphitheatri Veronensis.

CAPVT III.

Descriptio eius distincta magis, & dimensio.

ADDAM nonnulla, quæ ad formæ eius intellectum: & quod penicillus non potuit, calamus hic mihi explebit. Paries totus exterior (Alam vulgò vocant) è marmore est, opere quod Rusticum dicitur factus. Diuiditur in Arcuum tres ordines, qui alij super alios scandunt. Quisque ordo, Arcus continet siue fornices septuaginta duo. In supremo ordine, statuæ olim columnis adsitæ vel insitæ potius, vti vestigia docent. Supra eum ordinem, paries adfurrexit, in quò fenestræ grandes, quadratæ, LXXI. Earum vsus, me quidem iudice, ad aërem & lucem hauriendam, cùm Amphitheatrum velis tectum: siue etiam ad ventum: quia refrigerio certè opus, in æstu, & concursu tot animarum. nec alius huiusmodi foraminum vsus

Marmorei Veronense Amphitheatrum. Tripliciorum ordine arcuum. Statuæ ad columnas superas.

Vsus fenestrarum quarrundam.

consensendus, in illo etiam Romano. Arcuum dimensio, auctore Sebastiano Serlio eximio architecto, hæc. Primi arcus altitudo pedum $xxiii$. latitudo, xii .

Columnarum utrimque altitudo, pedum $xxvi$. Epistylj deinde, Zophori, Coronicis, pedum circiter $viii$. & s.

Altitudo secundi arcus, pedum $xxiii$. latitudo xii . Columnarum eius altitudo ped. $xxvii$. s. Epistylj, Zophori, Coronicis, pedum ix . s.

Tertij arcus altitudo, pedum $xvii$. s. latitudo ix . s. Columnarum, xx . s. Coronicis, v .

*Porticus
triplex
iuncta.*

*Earū men-
suratio.
Porta plu-
res in Am-
phitheatro.*

*Eius dimē-
sio interior.*

** Alij tamē
plures vo-
lunt.
Graduum
numerus
& dimen-
sio.
Præcinctio.
Scalaria.*

*Quam ca-
pax cauea
tota fuerit.*

*Auctores,
quibus hic
utor.*

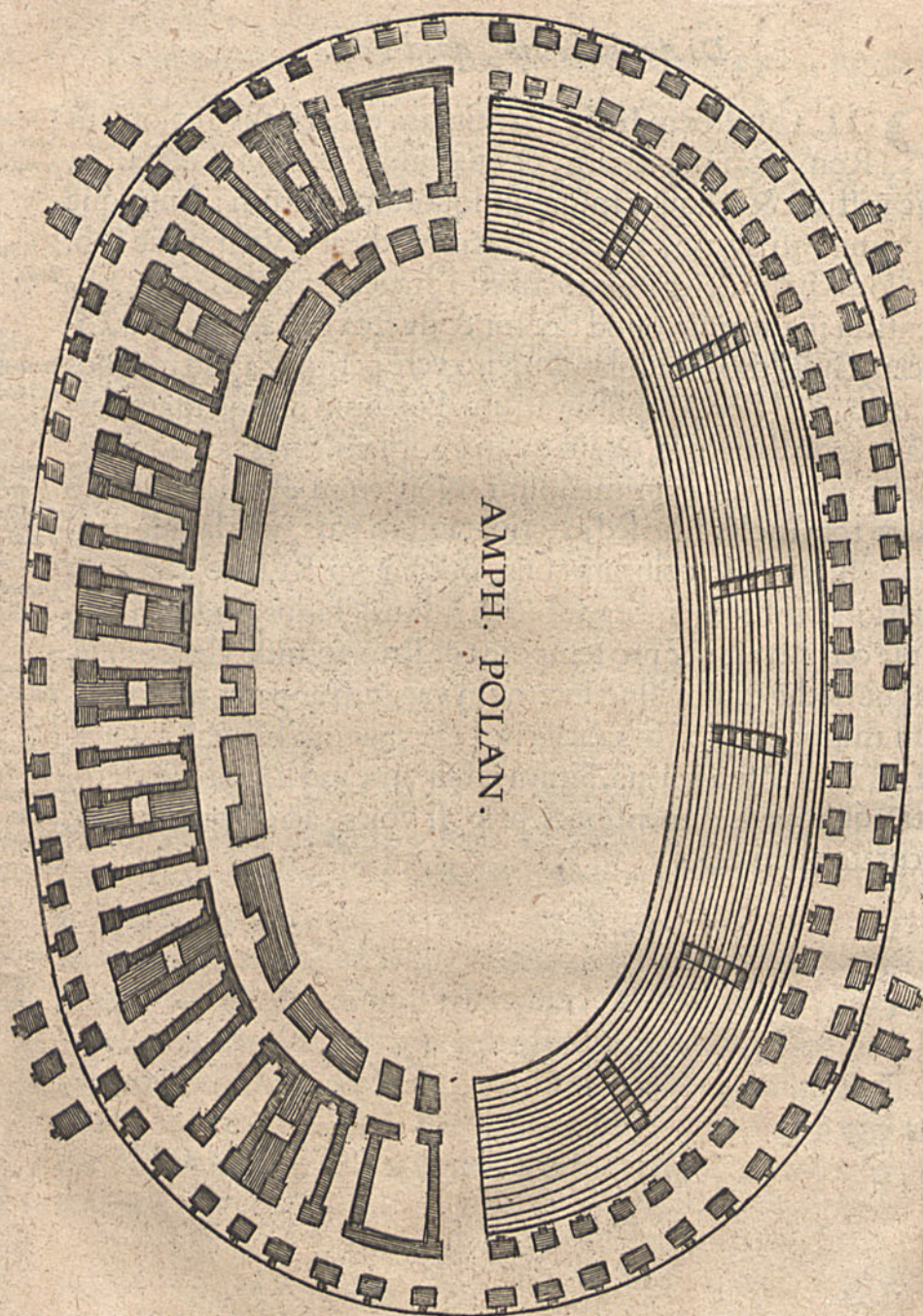
In parte imâ (ad terram enim iterum descendo) triplex continuatur Porticum ordo, quæ ambiunt & sustinent totū opus. Ex iis, Porticus extrema, lata pedes $xiii$. Media, pedes ix . s. Intima, pedes vi . s. Ex hac, portæ siue aditus decem & octo in Arenam. interque eas duæ grandiores oppositæ, quæ longissimum Amphitheatrum est. quarum latitudo, pedum xii . vnciarum vi . At Arene ipsius longitudo, perticas cōtinet $xxxviii$. latitudo, $xxii$. ita ut in perticâ pedes numeres vi . Gradus spectaculorum (* Torello definiente) non plus quadraginta duo: alti singuli pedem & vncias ii . lati, pedes i . Excipio quod in mediâ caueâ, gradus vnus est excelsior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui Formam hanc nostram concepit, tres adnotauit.) qui altus pedes ii . vncias v . Eum, Præcinctiōem siue Diazoma censemus. At Sculares gradus, qui ad Vomitoria: minores scilicet, quàm illi sessiles, nec alti plus quàm vncias vii . lati tamen adæquè ac sessiles. Sedere in his Gradibus potuere, Torelli calculo, hominum ad *viginti tria millia centum octoginta quattuor*: ita ut singulis pes & medius adsignetur ad sessionem. Harum omnium mensurarum auctores mihi Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & lineæ est, fidem meam ego temerè obstringam. Plura & magis minuta quisquis voles, apud eos vide.

CAPVT

CAPVT IIII.

De Amphitheatro, quod Polæ.

POLAM urbem Istriæ maritimam esse scimus, coloniam ^{Polæ ad} Romanorum priscam, & quæ Iulia Pietas olim dicta. In ^{Marc Su-} ^{perum.} hâc vestigia & reliquiæ multæ antiquorum operum: duumque inprimis insignium, Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. ^{Seb. Serlij} Serlio accuratè descriptum: cui viro præter proprias laudes, ob- ^{laus.} uenticia illa accedit, quòd doctor & ductor fuit ad Architectonice, Gulielmo illi Philandro, viro verè perito & apud magnos ^{Item Phi-} ^{landri.} ^{Noua for-} ^{ma Polani} ^{Amphi-} ^{theatri.} ^{Semilapi-} ^{deum fuit,} ^{& semili-} ^{gneum.} magno. Sed hoc Amphitheatrum Polanum aliâ quadâm formâ & facie structum, quàm ea quæ alibi videmus: ideoque iure me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut vno opere tota moles fuit: sed exterior tantùm pars, quæ lapide quadro adsurgit cum columnis suis, opere item Rustico facta. At interiora omnia membra, subsellia, aditus, gradus, podia è ligno fuisse certum est; & pro tempore construi potuisse, destruique. Itaque hodiè totum illud internum vacuum apparet, nudo tantùm muro: & quod in tabellâ nostrâ expletum hîc vides, à manu est & mente Serlianâ. Situm est in vrbe mediâ, ad montem; totiusque operis dimensiones pete, si voles, ab eo quem dixi, accurato architecto.

AMPH. POLAN.

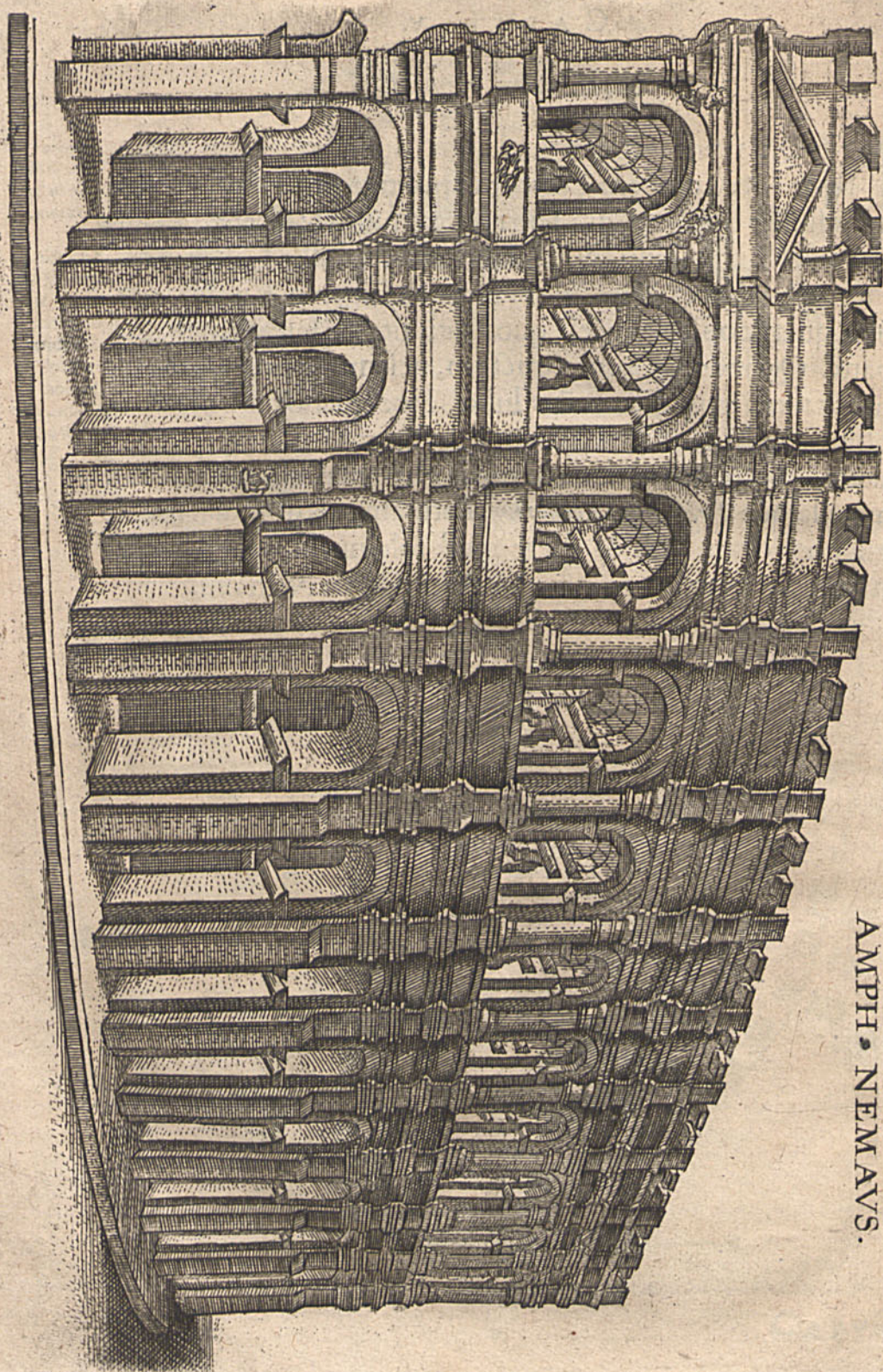

CAPVT

CAPVT V.

De Amphitheatro Nemaufensi.

NOTI hoc nominis & celebris, non per Galliam solùm, Nemaufense non olim in se maxima. sed per Europam. Et credunt multi, eximium etiam olim opus fuisse: non ego, qui scio maiora multò & operosa magis habuisse * Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliae vrbes. * Vtròbi-que hic Amphitheatra nominat Eusebius in Eccl. Hist. Ortus eius ignotus. Præ quibus, quid Nemausus? Nomen tamen non iniuriâ retinet: quia & pulchrum est quod satis sit, & integrum magnâ parte. Quando vel à quo structum, nescimus: nec nugari mihi aut rixari iterum cum aliis lubet. Hoc reperio notâ dignum, olim à Gothis loco arcis habitum, & contra vim firmatum. Rodericus Toletanus id notat in rebus Hispaniæ, lib. III. cap. VII. appellatque *Præsidium Arenarum*. Formam eius dimidiatam hîc adpono. cetera vide & quære apud Iohannem Poldum albenatem, in libro quem inscripsit *Antiquitates Nemausi*.

AMPH. NEMAVS.

CAPVT VI.

De Amphitheatro (incola siue accolae potiùs, Arenas etiam hodie vocant) quod ad Ligerim, iuxta Doueonam. in quo describendo fidem meam nihil tamen obligo. vetùsne an nouum, vera commensuratio an falsa, pendeat à meo auctore.

AMPHITHEATRUM mihi superest mirum, nouum: & quod latere tamdiu in illâ Galliae luce potuisse vix sit fides. Nullumne ex tot curiosis & auidis ingeniis vidisse, notasse, prodidisse? nullum. Itaque fateor. cum delata priuim ad me res fuit (delata autem ab Cornelio Aquano, viro eiusmodi monumentorum veterum diligente:) hæsi, medius inter credendi temeritatem & pudorem reiiciendi. Valdè enim ille adseuerabat. & simul Forma, quam offerebat, videbatur non esse nouitiæ aut calidæ inuentionis. Tamen etiam hærebam. donec perueni ecce ad caput ipsum famæ huius & formæ; qui non auribus suis, sed oculis sensibusque id credi volebat. Cur repugnarem? vidisse serio affirmabat, calcasse, deformasse. Is fuit Læuius Kerfmakerus, vir grauitate & doctrinâ apud nos notus: qui in finitimis huic Amphitheatro locis, aliquot annos egit. Non semel ipse lustrarat, non semel cum eo alij: quos etiam nunc viuos nec procul positos, testes aduocabat obseruationis suæ & dimensionis. Itaque ausus sum hac fiduciâ Formam totius operis dare & descriptionem: quæ à mente quidem & linguâ aliena erit, à stilo tamen & ordine nostra. In quo siquid peccabo, designando aut dimetiendo: quæ mea culpa esse potest, præter credulitatem? quam non nimis herclè deprecor; quoniam reuera, vt Comicus ille ait,

** Ἀὐτὸν γὰρ χρεὼν ἔστιν ἀνδρῶν ἢ νόστος.*

Est igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, manu quidem & arte humanâ factum; sed ita, vt videri possit à naturâ. totum enim excisum & cauatum est in monte, sine externâ vlla materiæ calcis, lapidis, ligni. Mons in quo & è quo id est, abest plus minus dici mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ ab Andegauis in Pictones itur: vbi pons priscus, quem * Cæsaris aliqui appellant. Pagus haud procul inde, qui dicitur * Doueus.

Mons

Diu irreperit Amphitheatrum, & tamen reperit.

Quis mihi auctor huius descriptionis totius.

** Hic morbus esse proprius bonis amat. Semi-natiui Amphitheatrum. Vbi id sit.*

** Vulgò. pôt du Sey. * Gallis. Douvé.*

*Montis de-
scriptio.*

*Quâ parte
eius, hoc
opus.*

*Gradus in
margine
à margina
summo.*

** Isq; cum
suis portis
& ianuis.
Non enim
hic Vomito-
ria vlla
aut Aditus
alij in gra-
dibus.*

*Gradus
gramine
obsiti &
terrâ.*

*Eorum nu-
merus.*

*Amplitu-
do loci in
summo.
Podij mu-
rus.*

*Arena, &
in eâ tu-
mulus.*

Mons est lapideus totus, cuius generis ibi plures : sed lapide ta-
men non planè duro, quique cæsura & ferrum faciliè admit-
tat. Color ei, qualis Tyburtino : è quo Titi Romæ Amphithe-
atrum est. Magnitudo montis paullò minus milliare Galli-
cum in latitudine; in longitudine, duo circiter continet. sed ea
tamen facies, vt in edito satis planus & iacens sit, & ab lateri-
bus vtrunque clementer adsurgat. Cortex, vt sic dicam, & re-
guimentum vniuersi montis, è terrâ est : viscera tantùm è lapi-
de. ideoque non gramine solùm, sed segete sæpè vestitur. In
summo, sed paullò tamen ad latus, hoc Amphitheatrum rep-
peris; haud facillimè, quia etiam præscios, nisi intendant ani-
mum, fallat. Cùm enim supernè despicias; aliquem cauum aut
puteum censebis, ex istis qui ob lapidum excidia vulgati ibi
& crebri. Atqui aliud profectò opus est; & à Dædalo quopiam
acutè inuentum, adfabrè factum. Gradus subselliorum à
summo margine statim incipiunt; minuunturque, vt solet,
paullatim euntes in decliue. A summo, dico, incipiunt : vt
nunc quidem adspectus est. olim vix ambigo, quin cancel-
li aut * murus aliquis circumpositus fuerit, siue ad ornan-
dum siue magis ad seruandum. Aliquid enim certè sepimen-
ti fuisse debet, ad pecudes arcendas & petulcos. At nunc ta-
men descendens, pedem statim ponis in ipsis gradibus : quo-
rum, primo initu, confusus satis adspectus. Terrâ enim &
pulvere cottidie complentur : quæ ventus inuehit aut imber.
Itaque gramen etiam ibi passim : & formosa olim nec ad
hunc vsùm loca perambulant informes oues. Qui hæc no-
bis narrauit, addebat, cultris & ferraementis ea omnia à se &
comitibus perpurgata, vt formam intuerentur exactè. Gra-
dus aiebat esse numero, L I V. quorum supremus, latus ca-
paxque in orbem ped. DCCXLII. Linea dimetiens in sum-
mo, longa pedes CCXXXVI. At ab imo gradu, statim se-
quitur murus, qui Podium attollit & Arenam claudit : est-
que altus pedes I X. Inde area : & in eâ mediâ (præter morem
quidem omnium eiusmodi theatrorum, quod sciam) tumu-
lus quidam rotundus, eleuatus, ex eodem lapide : altus pedes
VI I. aut paullò amplius : longus in diametro, pedes XXX. Is
planus in superficie & æquus; excipio quod ad oras à medio
paul-

paullum vergit & declinat. In eo ipso tumulo, æquis interual-
 lis, sex foramina quædam rotunda item, lata pedes v. quibus im-
 posita vel adiuncta putealia (omnia, semel dictum volo, ex vno
 eodemque lapide) paullò grandiora quàm ipsa foramina; vti
 necessum, contra illapsum. His putealibus inserti annuli crassi
 ferrei fuere, (vestigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis infer-
 to, admoueri possent vel amoueri. Nam aliàs, pondus iis satis
 grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc fora-
 mina velut ostiola sunt, quæ per scalas quasdam coclides siue
 incuruas, ad Viam infra ducunt, de quâ mox dicam. Scalæ igitur
 totidem, quot foramina: quæ singulæ gradibus non magnis
 XIII. constabât. In orbem tumuli, in ipso muro, foramina qua-
 dra exsecta, quæ Scalis illis lumen infundebant ad ascensum aut
 descensum. Foramina hæc singula, ita collocata, vt vnum ser-
 uire Scalis duabus possit; velut ex icone vides. At in meditullio
 ipso huius tumuli, cauus est rotundus siue puteus: quem am-
 bigebat meus doctor antiquumne diceret, an ab histrionibus
 illis factum, de quibus mox referam. Certè ij vsi sunt ad ma-
 lum defigendum: à quo funes pendèrent, & per eos fluitan-
 tia vela. Formæ nostræ sculptor haud satis aptè id expressit: ca-
 ptu alioqui prouum.

Foramina
in tumulo.Putealia
ad cate-
genda.Scala, ad
ostiola.Foramina
alia ad lu-
cem.Cauus in
medio tu-
muli.

Cui vsui.

Circa hunc tumulum, vt dixi, depressior multo Area ambit:
 quæ lata vndique vsque ad murum podij, pedes xv. Ita diame-
 trum totius Arenæ esse oportet, pedum L x.

Arenæ re-
liqua for-
ma.

Hæc Amphitheatri ipsius imago. at iuxta ipsum, in eius la-
 tere bina grandia & rotunda, siue Cubicula siue potiùs Camere
 occurrunt: in eodem illo lapideo monte seorsim excisa. Forma
 eorum velut pilæ nautici, siue prisci Romani. Lata sunt in imo,
 pedes circiter L x x. sed in altum paullatim arctantur. In fasti-
 gio vtriusque Foramen patet rotundum, grande pedes ix. quod
 ad lumen infundendum seruit: prorsus eo modo quo Romæ,
 in Agrippæ vidimus templo. Cubicula hæc, cetera paria sunt:
 hoc differunt, quòd vnum, aditus peregrè habet, alterum, non
 habet. Ita enim sita sunt vt alterum Internum videatur, alterum
 Externum. Per hoc in illud ingressus patet, per breuem & forni-
 catam viam: aliàs vndique clausum. At Externum aditus siue
 vias habet tres. Prima ducit subterraneo meatu ad Tumulum

Cubicula
adiuncta
Amphi-
theatro.Situs & de-
scriptio eo-
rum.Via in alte-
ro tres.

K

qui

qui in Arenâ, & per Scalas illas ad ostiola tendit. ita vt infra gradus omnes subselliorum totumque Amphitheatrum abeat, vti cogitanti clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes cxxv. latitudo, ped. vii. altitudo, ped. viii. Altera paullo breuior, pariter

* Nec alia
in muro il-
lo portulæ:
contrâ, quâ
in Roma-
noaliisque.

meatu infero tendit infra omnes gradus, & in * muro podij emergit: ita, inquam, vt in Arenam ipsam rectâ ducat. Hæc priore minùs lata, minùs ampla. Tertia via, opposita istis, foras spectabat & vallem montis. Per eam ingressus in hoc Cubiculum: per eam item, vt apparet, omnis pluuiæ & confluges aquarum deriuatæ è toto Theatro Cubiculisque. Forma harum viarum similis. factæ omnes in lapideo monte, & cauatæ in * arcum.

* Sicutamen
vt in acutū
penè defi-
nerent, ca-
meratione
haud planè
rotunda.
De vsu hu-
ius loci.

Quem ne-
scias Am-
phithea-
tralem; an
Theatra-
lem facias.
Sunt enim
que repu-
gnent Am-
phitheatro.
Et Theatro
potius ad-
iudicent.

Opus eiusque membra (vt quidem conceptus & expressio mea ferunt) sic habent: vsum, si placet, breuiter & leuiter delibemus. qui mihi etiam haud satis certus. Nam forma ipsa Amphitheatri videtur. clausum enim in orbem vndique. & vix tamen est vt Amphitheatralis vsus. Primum tumulus ille qui in medio surrectior; quid ad pugnam aut cursum? Æquitatē enim ea res & planiciem postulat, non tumorem aut colles. Deinde area ipsa circumiecta, nōne exigua & angusta ad Venationes? certē apparet. Quomodo enim satis liber in illo quindenū pedum spatio, cursus ferarum hominumque, ac recursus? An de Theatrâli & scænico igitur vsu verius est? Non abhorret ille tumulus: qui instar scænæ rettulisse videtur, in quâ spectari possent & audiri persone. Foramina etiam illa scena, non incommodum vsum habuisse videntur, ad actores pro tempore submit- tendos aut recipiendos. Choragium enim omne instrui in cubulis illis adiunctis occultè potuit: exque iis ornati & parati histriones, viâ subterraneâ, venire in hanc Scenam. Sed circumiectæ aræ tum quid fiet? cui rei seruiet? Denique rotunditas illa loci & graduum orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim certē loquentium agentiumque, obuerti in vnam partem tantum possunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo Theatra hemicycli semper imagine facta, bono iure. Nisi si fortasse velo aut discrimine aliquo pars tumuli diuisa, & spectatores coacti in graduum * vnâ parte. Sanè fateor lippire hîc mihi oculos, nec capere vñonem omnem huius loci satis certò. De gladiatoribus tantum nihil impedire videtur, quin adfirmem, quibus

Cui tamen
alia iterum
obstant.

* Ita in quâ,
vt dimidia-
ta tantum
loci pars
inseffa.
Gladiator-
es potuisse
commodè
hic dari.

quibus locus in arcâ illâ satis laxus, quoniam in gradu ferè inter pugnandum manebât & in statu. Sed quid singillatim circum- *Mixtum fuisse huius loci usum.* eo? credo reuera varium & miscellum huius loci usum fuisse: ideoq; formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnũ. Potuit venatio in eo dari, sed ferarum paucarum: potuère gladiatores: potuère histriones aut mimi: potuère velut in stadio luctatores & pugiles. quod ipsum genus ludi, valdè crebrum & gratiosum in prouinciis fuisse, indicat & indignatur Tertullianus.

Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuère ta- *Cui vsui Cubicula.* men instar spoliarij esse, siue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris suis solere, scimus. Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem scænicum aut arenarium apparatus.

Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, *De pago ipso, qui antiquus.* olim aliquid amplius fuisse: satis conuincamus vel hoc non pagani operis argumento. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis; quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæsarianum. cuius viæ pars conspicitur: pars maxima corrupta est, & lapides in ædificia variè absumpti aut aucti. Sed & incolæ ipsi antiquitatem aliquam iactant, & Druides sedem habuisse apud se volunt. Ceterùm bella vetera fortasse, & (quod magis constat) Anglica, incendiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt.

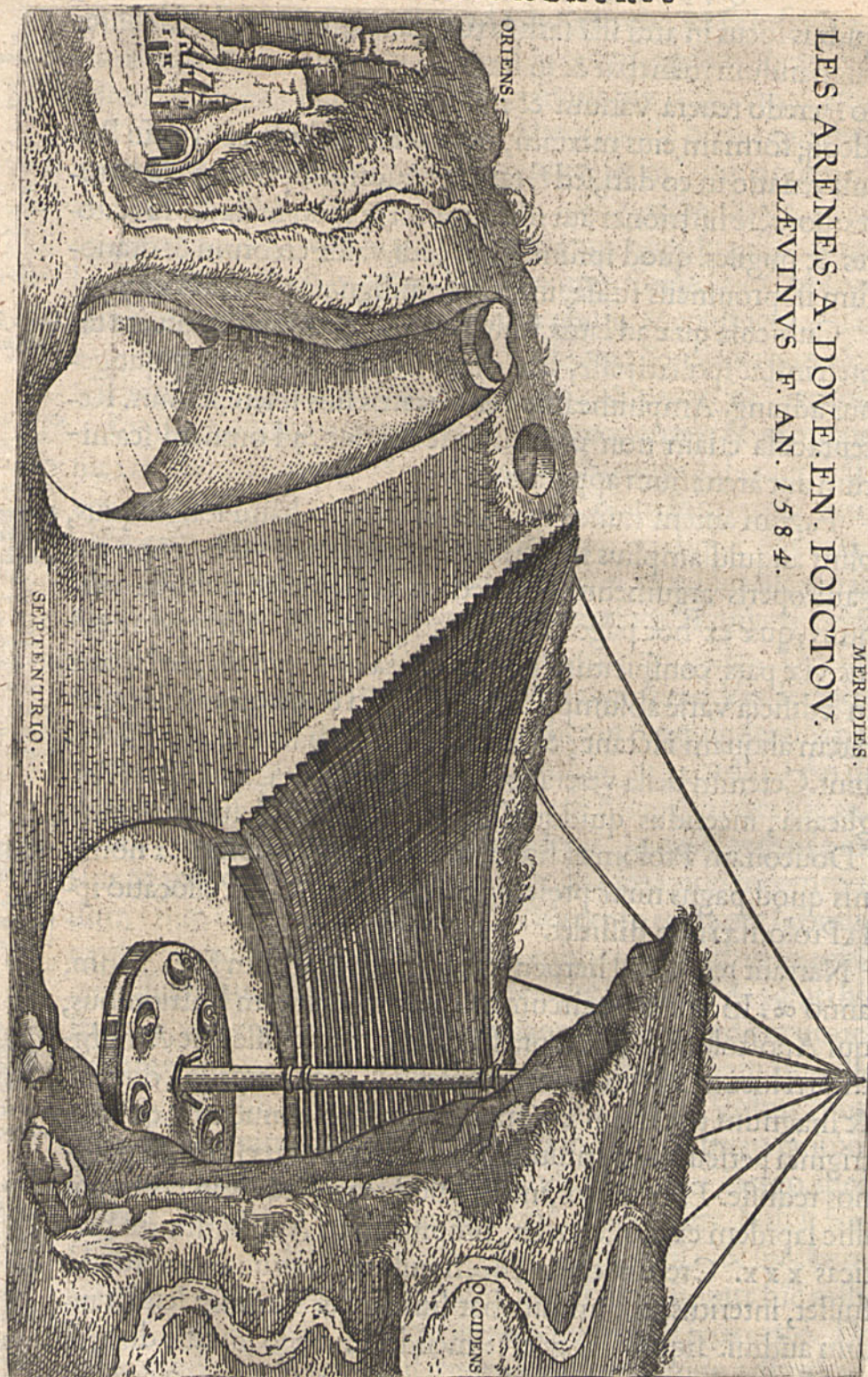
* Doueonam Ptolomæi fuisse, non vanè ego suspicer; ex nominis quod pagus nunc præfert claro argumento. & collocatio ipsa Ptolomæi non dissidet. ** Rectè enim ex Doueona, Doué; curtata voce, vt soler.*

Narrant regem vel heroëm potiùs, verè magnum Franciscum, anno ∞. IO. x x x i x. circumforaneis quibusdam histrionibus, qui Apostolorum acta repræsentabant, permisisse huc Amphitheatri locum ad spectacula ea edenda. Illos purgasse, ornasse, *Histriones non ita nuper hunc locum celebrarunt.* & magnum populum contraxisse. ex quo conuentu, qui dies triginta perseuerauit, multum atque vberem quæstum ad paganos rediisse. Eâ re motos, impetrasse à rege, Nequis in posterum illic lapidem excidisse vellet, propius ab eo Amphitheatro perticas x x x. Crebris enim effossionibus, absque eo interdicto fuisset, interitus iam imminebat huic loco. Tantum sciui, tantum audiui. siquid aliter est: mendacium ego fortasse dixi, at non sum mentitus.

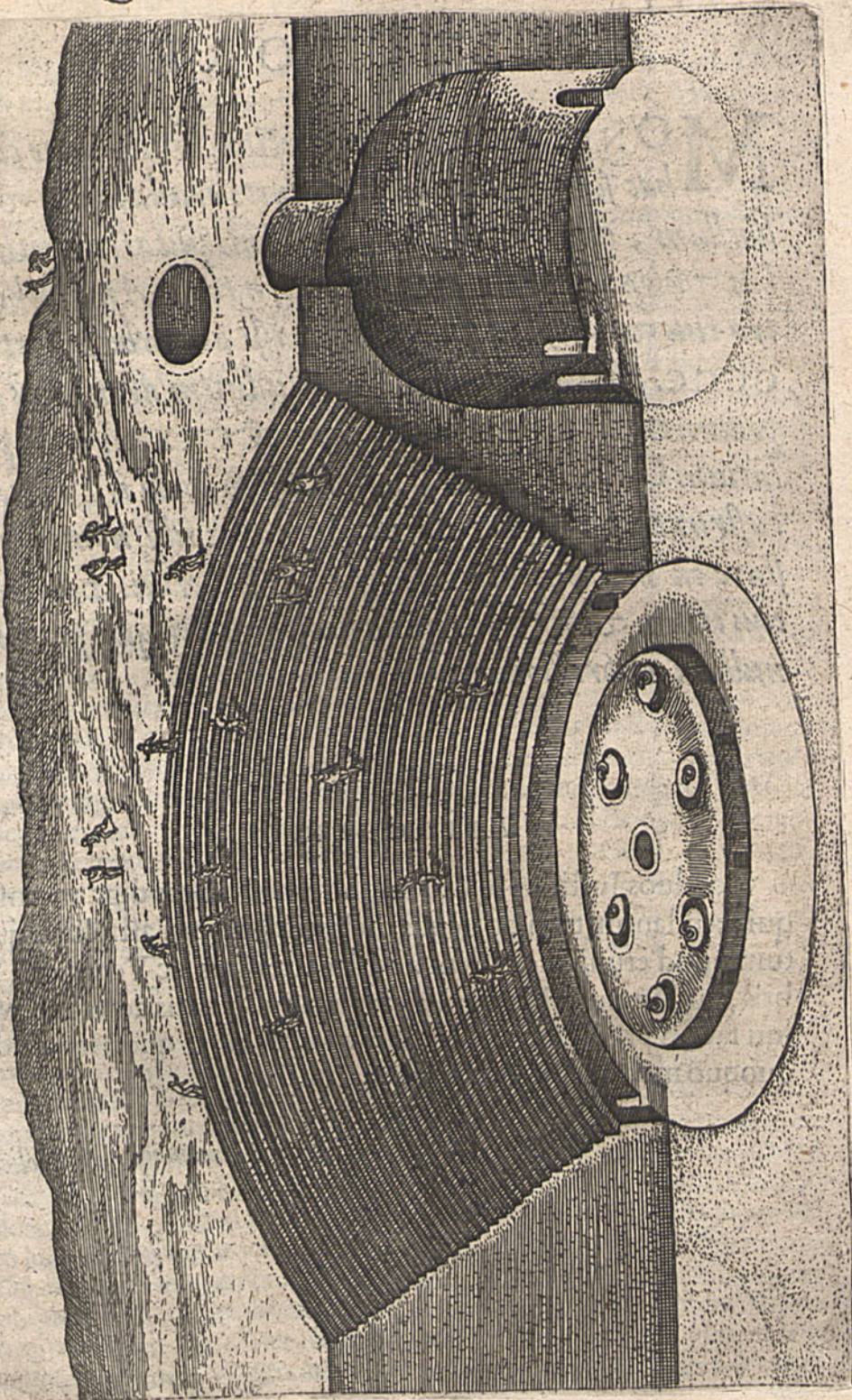
LES ARENES A. DOVE. EN. POICTOV.

LEVINVS F. AN. 1584.

MERIDIES.

AMPHIT. DOVEON.

K 3

AD

A D L E C T O R E M.

MONITVM te volo, Lector, incidisse me cum hac scripsissem in Elia Vineti eruditissimi viri libellum, qui Burdigalensium Antiquitates continebat vulgatâ Gallorum linguâ. In eo de Amphitheatro eius Urbis, hæc ferè. Situm esse ab Urbe veteri CCCC. circiter passibus. Longitudinem arenae eius esse pedum CCCLXX. latitudinem, CCXXX. Vulgò palatium Gallieni appellari, fortasse eò quòd is Princeps exstruxerit. Vocari etiam Arenam: idq; nomen exstare in monumentis Ecclesia S. Severini. Formam eius etiam vidi & accepi ab amico: sed in quâ pretium nullum expressionis.

A P P R O B A T I O.

Hos duos Iusti Lipsij de Amphitheatris libros dignos censeo qui recudantur, tum ob genus dictionis priscum astrictumq; tum quòd eruditis eiusdem de Gladiatoribus ac Venatione libris, qui veterum Monumentis plurimum lucis adferunt, veluti facem præferant, nihil interim admiscentes quod sanæ fidei quoquo modo repugnet. Hac 22. Iulij 1598.

*Guiliel. Fabricius Noviomagus, Apostolicus
ac Regius librorum Censor.*

P R I V I L E G I V M C Æ S A R E V M.

R V D O L P H V S S E C V N D V S diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Nostro & Sacri Imperij fideli dilecto I V S T O L I P S I O gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quæ D E V S immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria inprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantum ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, ut tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram seque dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in litteris ac disciplinis operam ponunt; præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, ut aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantiae tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, inprimis pertinere existimamus. Cum itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, qui que iudicare de Litteris possint, acceperimus, insignes te animi ingenii que tui dotes tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, ut olim iuuenilibus adhuc annis præclara florecentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituisisti, dum vetusta Latinæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitauit, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, ut in eo quod tam feliciter tractes scriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia scribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assidue verseris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirifice recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere volumus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animandum magis patrociniòque nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro priuilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcumque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decernimus,

mus, statuimus, veramusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum, aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra sacri Romani Imperij, Regnorumq; ac Dominiorum nostrorum hæreditariorum finestriginta annis proximis à primo editionis die computandis, absque tuo tuorumve hæredum consensu audeat: Hac autem lege addita, uti tria ut minimum cuiusque libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, eum non solum eiusmodi libris, tibi, hæredibusue tuis, auxilio Magistratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri multa, cuius semissis quidem Fisci nostri Procuratori, fraudis vindici: alter verò semissis, tibi hæredibusue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis quàm Politicis, cuiuscunque status, gradus aut ordinis extiterint, præsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum suorum loco aut nomine, ius dicunt, iustitiæue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium nostrum impunè violare, spernere aut negligere patiantur: Sed, si quos contumaces compererint, constituta à nobis multa, eos puniri & quibuscunque modis coerceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuètere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arcæ nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti. Anno Domini Millesimo, Quingentesimo, Nonagesimo secundo: Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsign.

R. V. D. O L P H V S.

Jacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum sacra Cæsarea M^{ti} proprium.

Io. Baruitius.

Additum sigillum Cæs. M^{ti} in cerâ rubrâ.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hispaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate suo sanxit, nequis, Iusti Lipsij Historiarum in alma Vniuersitate Louanienſi Profefſoris, & item Historiographi ſui libros quoscuque, à Cenſoribus legitimis approbatos, præter ipſius, heredumve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditio- nes importet, venaleſve habeat. Qui ſecus faxit, præter librorum conſiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulſtabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Febr. M. D. XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi JOANNES MORETE, pro amicitia quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, uti hos DE AMPHITHEATRIS libros auctos & correctos, typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio ſiue iubeo, ex lege quam magnus Caſar & Rex meus dixerunt.

Iuſtus Lipſius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.

clā. lcc. iv.

